

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَّ اٰلِ مُحَمَّدٍ وَّ عَجِّلْ فَرَجَهُمْ

استان‌شناسی اردبیل

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

عنوان و نام پدید آور : استان‌شناسی اردبیل [کتاب‌های درسی] : ۱۱۰۳۰۳ مؤلفان : حیدرعلی مقدم‌نیا ... [و دیگران]؛ زیر نظر کارشناسان گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

مشخصات نشر : تهران : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران

مشخصات ظاهری : ۱۳۰ ص. : مصور (رنگی)، جدول (رنگی)، نمودار (رنگی)

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۱-۵

وضعیت فهرست‌نویسی : فیا

یادداشت : ویراستار : محمدکاظم بهنیا

شناسه افزوده : سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

شناسه افزوده : سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

رده‌بندی دیویی : ۲۳۷/۴ ک ۳۷۳

شماره کتاب‌شناسی ملی : ۲۷۷۸۷۳۳

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

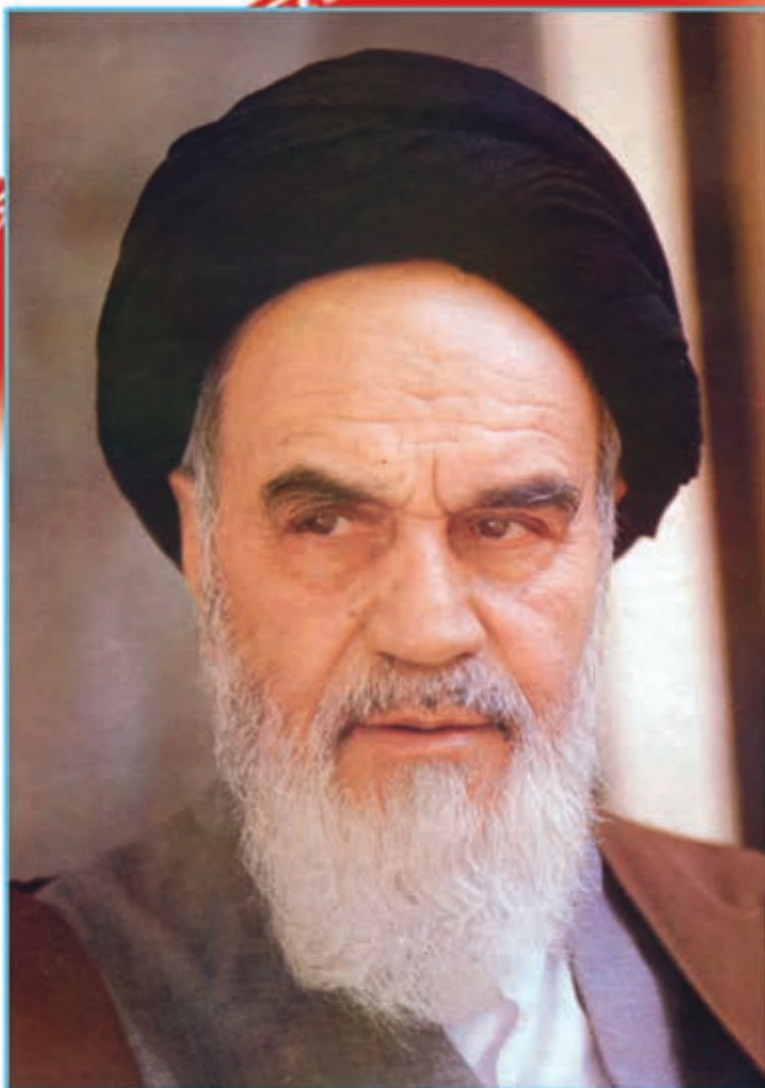

نام کتاب :	استان‌شناسی اردبیل - پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۰۳۰۳
پدیدآورنده :	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	حیدرعلی مقدم‌نیا، یوسف اسماعیلی‌نیری، بهنام مجیدپور، قربان پناهی‌جلودارلو، زهرا پورخادم‌نمین، اکبر صفرنژاد و تقی دادرس (اعضای گروه تألیف)
مدیریت آماده‌سازی هنری :	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
شناسه افزوده آماده‌سازی :	احمدرضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) - طاهره حسن‌زاده (مدیر هنری، طراح گرافیک و طراح جلد) - مریم نصرتی (صفحه‌آرا) - زهرا ایمانی‌نصر، شاداب ارشادی، اعظم محمدزاده، فاطمه پزشکی، حمید ثابت‌کلاچاهی، مریم دهقان‌زاده (امور آماده‌سازی)
نشانی سازمان :	تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱ - ۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه : www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
ناشر :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن : ۴۴۹۸۵۱۶۱ - ۵، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵ - ۱۳۹
چاپخانه :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ :	چاپ یازدهم ۱۴۰۱

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به‌صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس‌برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکتیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۰۲۱-۵ ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۰۲۱-۵ ISBN 978-964-05-2021-5

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (قُدَسَ سِرُّهُ)

فهرست مطالب

۱	فصل اوّل — جغرافیای طبیعی استان اردبیل
۲	درس اوّل : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان
۴	درس دوم : ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن
۱۸	درس سوم : آب و هوای استان
۲۵	درس چهارم : منابع طبیعی استان
۴۰	درس پنجم : مسائل و مشکلات زیست محیطی استان
۴۵	فصل دوم — جغرافیای انسانی استان اردبیل
۴۶	درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
۴۸	درس هفتم : جمعیت استان
۵۴	درس هشتم : شیوه‌های زندگی در استان
۶۱	فصل سوم — ویژگی‌های فرهنگی استان اردبیل
۶۲	درس نهم : فرهنگ عامه استان
۷۳	فصل چهارم — پیشینه استان اردبیل
۷۴	درس دهم : پیشینه تاریخی استان
۸۳	درس یازدهم : دفاع مردم استان از ایران اسلامی
۹۲	فصل پنجم — توانمندی‌های استان اردبیل
۹۳	درس دوازدهم : توانمندی‌های گردشگری
۱۰۵	درس سیزدهم : توانمندی‌های اقتصادی
۱۱۵	فصل ششم — شکوفایی استان اردبیل پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۱۶	درس چهاردهم : دستاوردها (وضعیت موجود)
۱۲۵	درس پانزدهم : چشم‌انداز آینده استان

سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌استان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب استان‌شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه و مسئول است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور و سرزمین ملی خویش در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای، باید شما را به عنوان یک انسان مسئول به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها هستید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه استان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا اینکه تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط، فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید. آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دلبستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

استان اردبیل از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

برای من دیدار مردم مؤمن، با وفا، پُرشور، انقلابی و بسیار عزیز شهر و استان اردبیل، بسیار مغتنم است. در طول سال‌های انقلاب و قبل از انقلاب، شهر و منطقه شما در چشم ما دارای مقامی ارجمند و برجسته بوده و همه حوادث و قضایایی که در طول این دوران، پیش آمده است، این دید درست در مورد اردبیل و مردم اردبیل را تقویت کرده است.

اگرچه مردم اردبیل — بلکه بسیاری از مردم کشور — نقش اردبیل و سابقه اردبیل و بزرگان این شهر و منطقه را تا حدود زیادی می‌شناسند؛ اما من مایلیم از زبان من، این گفته شود که اردبیل در طول دوران‌های گذشته و در دوران انقلاب و در دوران نهضت اسلامی، نقشی مؤثر و پایدار در آن راه‌هایی که به صلاح ملت و این کشور منتهی می‌شده، ایفا کرده است.

در تاریخ گذشته، در دوران طلوع صفویه، سرزمین اردبیل توانست دو خدمت بزرگ به این کشور بکند. اول اینکه توانست از کشوری که بخش‌های آن از هم جدا و با هم در حال اختلاف و درگیری بودند، یک کشور متحد، بزرگ و مقتدر، به وجود آورد. قبل از طلوع صفویه و بعد از دوران سلجوقیان، ایران کشوری بود که هر بخشی از آن آهنگ جداگانه‌ای می‌نواخت و از عزت و عظمت ایران در آن دوران‌ها خبری نبود. این عزت را صفویه دادند و صفویه از اردبیل طلوع کردند و خاندان عرفان مجاهد و مبارز — یعنی اولاد شیخ صفی‌الدین اردبیلی — توانستند این زمینه را به وجود آورند، تا فرزندان آنها ایران را به همه عالمیان در دنیای آن روز متحد، مقتدر، عزیز، سربلند و پیشرفته معرفی کنند.

خدمت دوم، عاملی بود که در واقع پشتیبانی معنوی عامل اول محسوب می‌شود؛ یعنی احیای مذهب شیعه، مذهب اهل بیت و ارادت به خاندان پیامبر. مردم — همین مردم شجاع، همین عشایر غیور — از این سرزمین با نام امیرالمؤمنین، با نام امام حسین، با نام شهدای کربلا، با نام ائمه معصومین علیهم السلام توانستند پروند و نام خدا، یاد اهل بیت و آئین مقدس اسلام و فقه متین جعفری را در سرتاسر این کشور، مستقر کنند و کشوری یکپارچه، محکم و مقتدر به وجود آورند.

این اقتداری بود که از معنویت، از دین و از تعالیم اهل بیت به وجود آمد. بزرگانی که در این مدت — در طول چند قرن — در اردبیل پرورش پیدا کرده‌اند، همه همین خط مستقیم را نشان می‌دهند. خود شیخ صفی‌الدین اردبیلی، برخلاف آنچه که بعضی گمان می‌کنند، یک صوفی مسلک از قبیل آنچه که ادعا می‌شود، نبود. یک عالم، یک عارف، یک مفسر و یک محدث بود. آن گونه که مرحوم علامه مجلسی — بنابر آنچه از او نقل کرده‌اند — ذکر می‌کند، شیخ صفی‌الدین اردبیلی در ردیف سید بن طاووس و ابن فهد حلی — علمای فقیه و در عین حال عارف — قرار داشت و کسی بود که در کنار علامه حلی — در دستگاه شاه خداپسند — توانستند جوانه‌های شیعه را در قرن هفتم و هشتم در این کشور به وجود آورند و پایه فقهی و متین و استدلالی آن را در حوزه‌های علمیه، رایج کنند.

بعد هم فرزندان او عرفای مجاهد بودند؛ لذا گفته‌اند اردبیل «دارالارشاد» است؛ یعنی اینجا کسانی هستند که ارشاد به دین می‌کنند. بحث، بحث دارالارشاد است؛ بحث صوفی‌گری و کارها و سخن‌ها و دعوی‌هایی از این قبیل نیست. بحث بر سر معنویت دین و معنویت شیعه و خاندان اهل بیت است. لذا بعد از گذشت یکی دو قرن، در اوایل صفویه – در قرن دهم – خورشید درخشان فقاقت شیعه – اول کس از بزرگانی که بعد از چند قرن در دنیای فقاقت اسلامی و شیعی از ایران درخشید – یعنی مرحوم ملا احمد محقق اردبیلی – از این شهر سر بلند کرد. قرن‌ها، فقه‌های شیعه از بلاد لبنان، شام، حله و عراق بودند و علمایی از ایران در ردیف بزرگان فقه‌های شیعه، از بعد از قرون اول، تا قرن‌های متوسط نداشتیم. اول کسی که در این میدان قدم گذاشته است، یک فضل اردبیلی است؛ یک عالم بزرگ، یک زاهد، یک عارف و یک محقق.

خدا را شکر می‌کنیم که سلسله دیانت و شجاعت مردم و قوت معنوی این مردم، در کنار سلسله پیشرفت علم و تقوا در طول زمان در این سرزمین امتداد پیدا کرده است. مردم اردبیل از قبل از دوران صفویه هم جزو معدود مردمی در کشور ایران هستند که توانستند لشکریان مغول را دو مرتبه شکست دهند. لشکریان مغول، هرجا می‌رفتند، مردم را با ارباب وادار به عقب‌نشینی می‌کردند. در اردبیل، لشکریان مغول، دو مرتبه از مردم شکست خوردند و عقب‌نشینی کردند. بعد هم این طوایف و ایلات شجاع و مردم مؤمن توانستند اینجا را نقطه‌شروعی قرار دهند که ایران بزرگ شیعی و مقتدر – در دوران صفویه – به وجود آید.

البته به شما بگویم در دوران حکومت قاجاریه و حکومت پهلوی، صفویه مورد بغض بودند و به دلایل معینی اردبیل هم مورد بی‌اعتنایی قرار گرفت. همان قدری که صفویه به اردبیل پرداختند، قاجاریه و بعداً پهلوی، در این نقطه مرزی و دوردست، بی‌اعتنایی کردند. آن چیزی که به یاد آنها نیامد، اردبیل بود؛ لذا این شهر و این منطقه سرسبز، حاصلخیز و با استعداد که هم استعداد کشاورزی دارد، هم استعداد صنعتی، هم امکان بازرگانی سالم خارجی، یکی از مناطق فقیر و محروم، شمرده می‌شود.

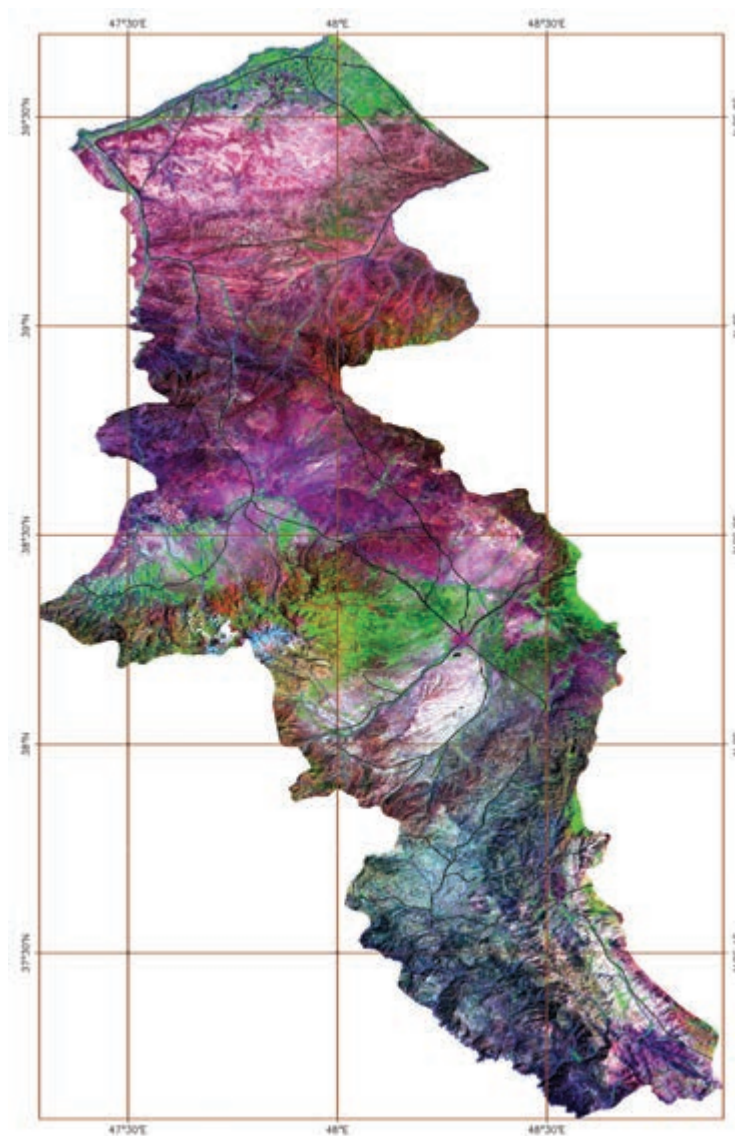
من فراموش نکنم، از علمای بزرگ این استان یاد کنم؛ از مرحوم حاج میرزا محسن آقا مجتهد، از مرحوم حاج میرزا علی اکبر مجتهد – مردان بزرگ – از مرحوم حاج سید یونس اردبیلی که خود من در دوران جوانی در مشهد مقدس، آن مرد را از نزدیک می‌شناختم که عالم طراز اول بی‌معارض در خراسان بود. اینها بزرگانی هستند که همگی در مقابل ظلم، در مقابل فساد و در مقابل سلطه حکومت‌های ظالم، مقاومت و ایستادگی کردند. مرحوم حاج سید یونس، مرحوم حاج علی اکبر آقا به نحوی و دیگران به انحاء دیگر.

من فراموش نکنم و عرض کنم که در دوران جنگ تحمیلی، جوانان این مرز و بوم در قالب لشکرها و یگان‌های مربوط به این منطقه، مجاهدت کردند و هزاران شهید و جانباز و آزاده و ایثارگر، از این منطقه، تقدیم انقلاب شد؛ همان کسانی که با شجاعت خودشان – مانند جوانان غیور در همه جای کشور – جلو دشمن را گرفتند و استقلال کشور و نظام اسلامی خود را با قدرت، حفظ کردند.

همچنان که مردم اردبیل ده‌ها سال قبل و در قرن گذشته، در مقابل روس‌های تزاری، در مقابل بلشویک‌ها، در مقابل عثمانی‌ها – آن وقتی که لازم بود – ایستادند؛ در مقابل مفسدین داخلی و دموکرات‌های بی‌وطن نیز همین مردم بودند – مردم اردبیل و سایر شهرهای آن روز آذربایجان – که ایستادگی کردند. البته دیگران به نام خودشان تمام کردند؛ اما در حقیقت هنر شما مردم بود.

دین، وفاداری، غیرت، شجاعت و عشق و اخلاص به خاندان رسالت، از جمله خصوصیات شما مردم عزیز است که من آن را خوب می‌شناسم. بسیاری از مردم کشورمان هم عشق و ارادت شما به خاندان پیامبر، به خصوص به سیدالشهداء و حسین بن علی علیه‌السلام را می‌شناسند.

تصویر ماهواره‌ای استان اردبیل

تصویر ماهواره‌ای LANDSAT-۷ از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در تصویر فوق که تحت عنوان تصویر گویا شده، شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ، رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهد. در این تصاویر ماهواره‌ای زمین‌های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اوّل

جغرافیای طبیعی استان اردبیل

درس اول موقعیت جغرافیایی و وسعت استان

● استان اردبیل در شمال غرب فلات ایران و شرق فلات آذربایجان واقع شده است. این استان به شکل کشیده و طویل خود در جهت شمال - جنوب، نزدیک به دو درجه عرض جغرافیایی را در بر گرفته است^۱. فاصله شمالی ترین و جنوبی ترین نقطه آن در حدود ۲۹۵ کیلومتر و فاصله شرقی ترین و غربی ترین نقطه آن ۱۳۲ کیلومتر است.

مساحت استان ما بالغ بر ۱۷۹۵۳ کیلومتر مربع معادل ۱/۱ درصد مساحت ایران است.

شکل ۱-۱- نقشه تقسیمات کشوری جمهوری اسلامی ایران به تفکیک استان

۱- استان اردبیل بین مدارهای ۳۷ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۴ دقیقه عرض شمالی و بین نصف النهارهای ۴۷ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۵۵ دقیقه طول شرقی

جغرافیای طبیعی استان

اردبیل یک استان مرزی است که در حدود ۲۸۲/۵ کیلومتر با جمهوری آذربایجان مرز مشترک دارد که ۱۵۹ کیلومتر آن مرز آبی بوده و به وسیله رودهای ارس و بالهارود مشخص می‌شود و بقیه مرز آن در خشکی قرار دارد.

شکل ۲-۱- نقشه تقسیمات سیاسی استان اردبیل

فعاليات ١-١

با توجه به نقشهٔ سیاسی استان جاهای خالی را با کلمات مناسب پر کنید :

- ۱- استان اردبیل با جمهوری آذربایجان از سمت ..... و ..... هم مرز است.
۲- استان ما از سمت مشرق با استان ..... و از سمت مغرب با استان ..... همسایه است.
۳- از سمت جنوب استان ما به استان ..... محدود می‌شود.

درس دوم ناهمواری های استان و نحوه شکل گیری آن

تحولات زمین شناسی

آیا می دانید ناهمواری های استان چگونه به وجود آمده اند؟

استان اردبیل در بیشتر مطالعات جغرافیایی و ساختار زمین شناسی، جزئی از یک واحد جغرافیایی بزرگ تر یعنی منطقه آذربایجان و شمال غرب ایران مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس این بررسی ها در پیدایش ناهمواری های استان دو دسته عوامل دخالت داشته اند :

۱- تحولات زمین شناسی دوره ترشیاری

۲- فعالیت های آتشفشانی دوره کواترنری

استان ما در اواخر دوره ترشیاری از زیر دریا خارج شده و شکل کنونی به خود گرفته است. در اواخر این دوره و اوایل دوره کواترنری در سرتاسر منطقه، یک سلسله فعالیت های آتشفشانی به وقوع پیوسته و قله هایی نظیر سبلان شروع به فعالیت آتشفشانی و خارج کردن مواد مذاب کرده است. به همین دلیل است که در سیمای منطقه، گستردگی گدازه ها و روانه های آتشفشانی بیشتر خود را نشان می دهند. با توجه به این رویدادها استان اردبیل را می توان همانند آذربایجان به عنوان یک منطقه آتشفشانی معرفی کرد.

ساختار زمین شناسی استان سه نوع مشخص دارد :

۱- بخش هایی که منشأ تشکیل دهنده آن رسوبی است؛ مانند دشت اردبیل و جلگه مغان.

۲- توده های آتشفشانی سبلان که قسمت عمده ای از این سرزمین را فرا گرفته است.

۳- توده هایی که مواد سازنده آنها دگرگونی است و به طور پراکنده در بعضی نواحی استان وجود دارد.

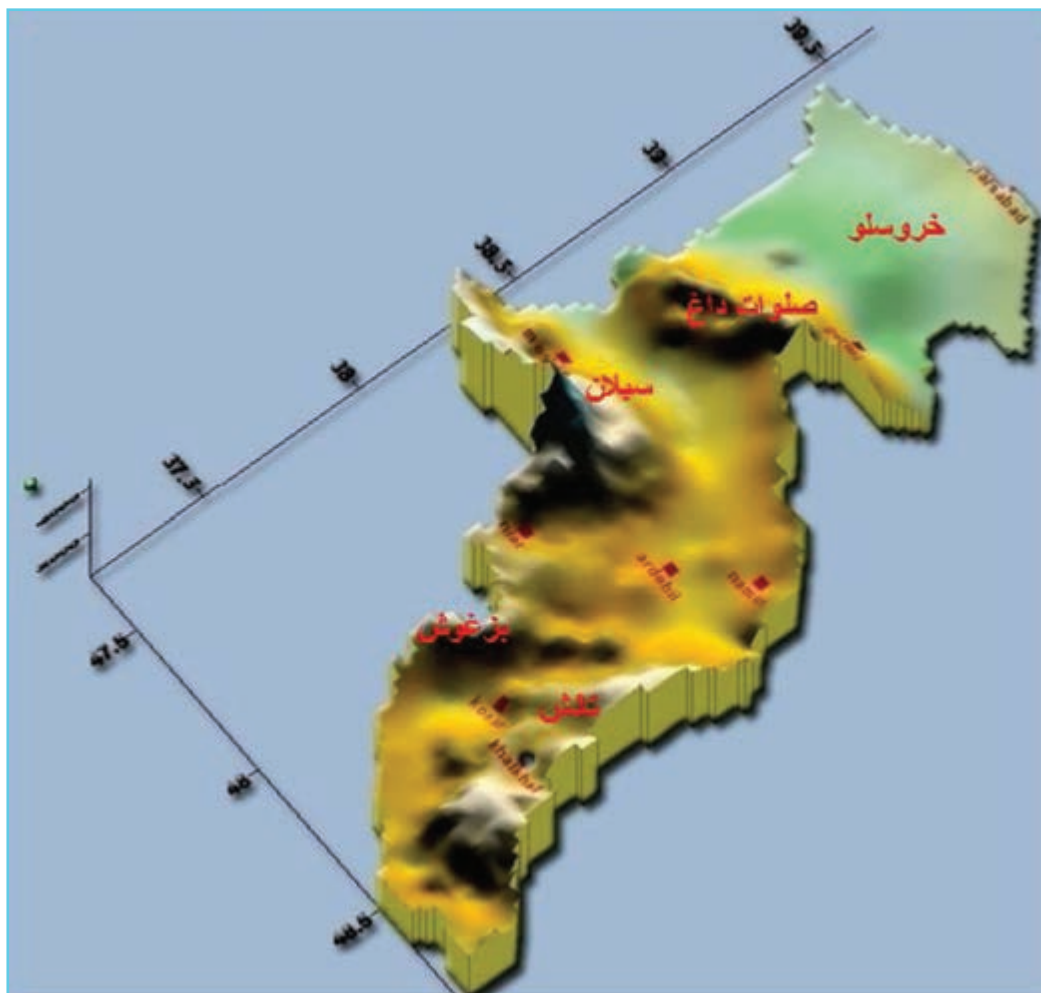
سیمای طبیعی استان اردبیل

استان اردبیل یک منطقه کوهستانی بوده و $\frac{۲}{۳}$ آن را بخش کوهستانی و $\frac{۱}{۳}$ آن را سرزمین های هموار و پست تشکیل می دهد. مرتفع ترین منطقه استان اردبیل بخش مرکزی آن است که توده آتشفشانی سبلان به عنوان بام آذربایجان در آن واقع شده است. از مرکز استان به هر جهت حرکت کنیم از ارتفاع کوه ها کاسته می شود.

جغرافیای طبیعی استان

به نقشه ناهمواری های استان توجه نمایید. از شمال به طرف جنوب چشم اندازهای طبیعی متنوعی در استان ما دیده می شود. جلگه مغان در کنار رود ارس وسیع ترین سرزمین هموار استان است. پس از جلگه مغان کوه های کم ارتفاع خروسلو برجستگی قابل توجهی را به وجود می آورد. با حرکت به سمت جنوب به کوهستان صلوات داغ می رسیم که محل اتصال رشته کوه قره داغ به تالش است و چشم انداز کاملاً کوهستانی را به وجود می آورد. در مرکز استان توده کوهستانی سبلان قرار گرفته است که قله معروف آن سلطان سبلان با ارتفاع ۴۸۱۱ متر به عنوان بلندترین نقطه آذربایجان می باشد. دشت های وسیع اردبیل و مشکین شهر نیز در کنار این توده کوهستانی گسترده شده اند. در جنوب استان؛ دشت خلخال یک ناحیه تقریباً مجزایی است که رشته کوه تالش و قله معروف آق داغ چهره کاملاً کوهستانی به آن بخشیده و در میان این کوهستان واقع شده است. جنوبی ترین نقطه استان به حاشیه پست قزل اوزن ختم می شود.

شکل ۳-۱- نقشه ناهمواری های استان اردبیل

اشکال و پراکندگی ناهمواری‌ها در استان

ناهمواری‌های استان اردبیل را سرزمین‌های مرتفع و اراضی جلگه‌ای و دشت‌های هموار تشکیل می‌دهند.

۱- سرزمین‌های مرتفع : این نوع ناهمواری‌ها عمدتاً بر توده‌های کوهستانی منطبق است و از ۱۴۰۰ متر به بالا را شامل می‌شوند. مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از :

الف) کوه‌های شمالی مانند صلوات داغ و کوه‌های خروسلو

ب) کوه‌های مرکزی مانند سبلان و بزغوش

پ) کوه‌های شرقی و جنوبی مانند تالش و آق داغ

مرز طبیعی این استان با استان گیلان رشته کوه تالش و با استان آذربایجان شرقی رشته کوه بزغوش محسوب می‌شود. در شمال استان، رود ارس استان ما را از جمهوری آذربایجان جدا می‌کند؛ همچنین موجب جدایی کوه‌های قره داغ از کوه‌های قفقاز (قره‌باغ) جمهوری آذربایجان می‌شود. جنوب کوه‌های چله خانه مرز طبیعی استان اردبیل با زنجان است. رشته کوه صلوات داغ رشته کوه‌های قره داغ آذربایجان شرقی را به رشته کوه تالش وصل می‌کند. گردنه صابین نیز رشته کوه‌های سبلان را به بزغوش متصل می‌کند.

۲- اراضی جلگه‌ای و دشت‌های هموار : این اراضی عبارت‌اند از :

الف) مناطق جلگه‌ای و پست که ارتفاع آن‌ها از ۱۰۰ متر تا ۸۰۰ متر از سطح دریاست.

ب) دشت‌های نیمه مرتفع و مرتفع اردبیل، مشکین‌شهر و خلخال که ارتفاع آن‌ها از ۸۰۰ تا ۱۴۰۰ متر است.

فعالیت ۱-۲

۱- با توجه به نقشه ناهمواری استان به سؤالات زیر پاسخ دهید :

الف) آیا در محل زندگی شما کوه‌های مهمی وجود دارد؟ کدام کوه‌ها؟

ب) مهم‌ترین کوه‌های استان را به ترتیب از شمال به جنوب نام ببرید.

پ) مرتفع‌ترین و پست‌ترین مناطق استان در کدام بخش آن واقع شده است؟

مشخصات مهم‌ترین کوه‌های استان

۱- کوه‌های شمالی

الف) کوه‌های خروسلو : شمالی‌ترین ارتفاعات استان، کوه‌های خروسلو است. این کوه‌ها در واقع پیشکوه‌های قره داغ به طرف جلگه مغان است و به صورت تپه ماهورهایی به جلگه پست مغان ختم می‌شود و ارتفاعات جنوبی جلگه مغان را تشکیل می‌دهد. هرچند که ارتفاع این کوه‌ها زیاد نیست و حداکثر به ۷۰۰ متر می‌رسد، ولی به دلیل پست بودن جلگه مغان (ارتفاع متوسط ۱۰۰ متر)

جغرافیای طبیعی استان

به صورت کوه‌های برجسته‌ای چشم‌انداز مرتفعی به منطقه می‌بخشد.

ب) صلوات داغ: این ارتفاعات در واقع ادامه ارتفاعات باغرو (تالش) در منطقه با جهت شرقی - غربی کوه‌های تالش را به رشته کوه قره داغ متصل می‌کند. کوه‌های صلوات داغ یک توده نفوذی بوده و در حد فاصل مشکین شهر و مغان قرار گرفته است که حداکثر ارتفاع آن به ۲۲۲۸ متر می‌رسد.

۲- کوه‌های مرکزی

الف) توده آتشفشانی سبلان (ساوالان): سبلان در مشرق ناحیه آذربایجان و بین شهرهای سراب در جنوب، اردبیل در مشرق، مشکین شهر و اهر در شمال و تبریز در مغرب قرار دارد.

شکل ۴-۱- دورنمایی از رشته کوه سبلان

این کوهستان از شهر اردبیل مثل عقابی به نظر می‌رسد که بال‌های خود را باز کرده است. طول کوهستان حدود ۶۰ کیلومتر و پهنایش حدود ۴۵ کیلومتر است. سه مخروط مهم آن سلطان سبلان (۴۸۱۱ متر) سبلان کوچک (۴۴۰۷ متر) و آغلاغان داغ (۲۶۹۶ متر) نام دارند. کوهستان سبلان از کانون‌های مهم آبگیر دائمی آذربایجان است. در دامنه‌های شمالی توده سبلان رودهای اهر و قره‌سو قرار گرفته‌اند و به طرف حوضه رود ارس جریان می‌یابند و در نهایت به دریای خزر می‌ریزند. در جنوب این کوهستان عظیم آجی چای (تلخه رود) جریان دارد که از حوضه‌های آبریز دریاچه ارومیه است. در دامنه شرقی آن رودهای بالیخلو و آغلاغان چای پس از سیراب کردن مزارع شهرستان‌های نیر و اردبیل به قره‌سو می‌پیوندند.

در بالای قله سبلان حفره‌ای وجود دارد که دهانه آتشفشان آن بوده است. در داخل این فرورفتگی دریاچه زیبایی تشکیل شده است. آب این دریاچه از جمع شدن تدریجی آب‌های حاصل از نزولات جوی و ذوب برف و یخ تأمین می‌شود. آب آن صاف و زلال و

درجه حرارت آن در ماه‌های گرم سال نیز در حد صفر است. سطح دریاچه در بیشتر روزهای سال منجمد و پوشیده از برف بوده و در طول سال حدود ۲ الی ۳ ماه (ماه‌های تیر، مرداد و شهریور) با توجه به شرایط آب و هوایی منطقه ذوب می‌شود و عمق آن ۲۸ متر است.

شکل ۵-۱- تصویر ماهواره‌ای رشته کوه سبلان

شکل ۶-۱- دریاچه قله سبلان

جغرافیای طبیعی استان

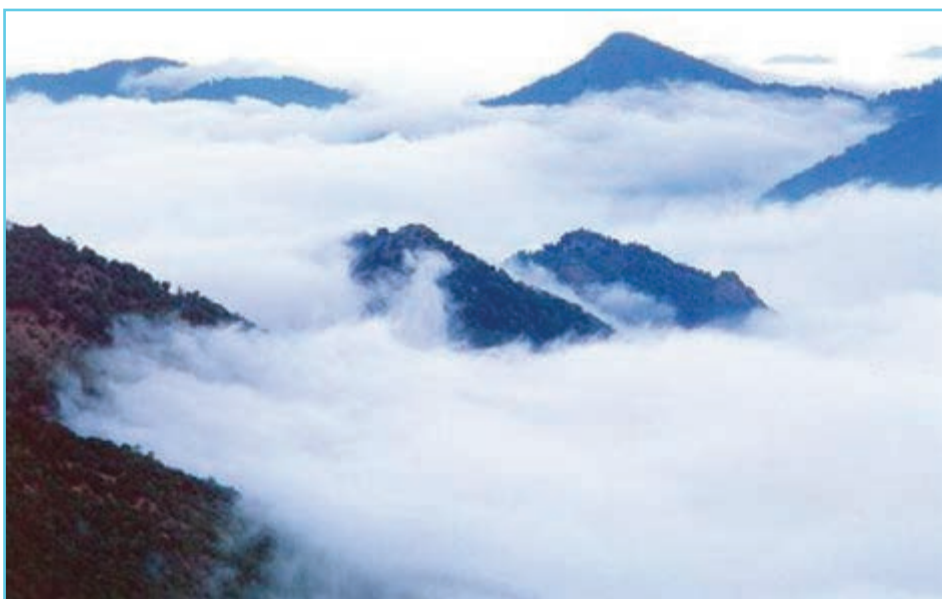
ب) رشته کوه بزغوش : رشته کوه بزغوش نیز از رشته کوه‌های مرکزی استان محسوب می‌شود. این رشته کوه مرز طبیعی بین استان اردبیل و آذربایجان شرقی است.

رشته کوه بزغوش در جنوب رشته کوه سبلان واقع شده و به وسیله گردنه صابین به آن گره می‌خورد.

۳- کوه‌های شرقی و جنوبی

الف) رشته کوه تالش : رشته کوه تالش یا باغ‌وداغ که در مشرق استان در جهت شمالی - جنوبی کشیده شده است، مانند سدی دریای خزر را از استان ما جدا می‌کند. این رشته مانع نفوذ رطوبت دریای خزر به استان اردبیل می‌شود به همین جهت دامنه شرقی آن به دلیل نفوذ رطوبت و بارندگی زیاد دارای پوشش گیاهی انبوه و جنگلی بوده و دامنه غربی آن پوشیده از گیاهان مرتعی و استپی می‌باشد. به این ترتیب، دو دنیای متفاوت در غرب و شرق این رشته کوه به وجود آمده که از نظر ویژگی‌های طبیعی و انسانی کاملاً با همدیگر متفاوت می‌باشند. گردنه‌های حیران و اسالم مهم‌ترین راه‌های عبور از استان اردبیل به استان گیلان است.

ب) آق داغ : این کوه در جنوب خلخال واقع شده و با ارتفاع ۳۳۰۲ متر بلندترین کوه جنوب استان است.

شکل ۷-۱- کوه‌های اسالم در کنار جاده اسالم که رطوبت دریای خزر را در خود جای داده است.

فعالیت ۱-۳

۱- محل زندگی شما در کدام نوع ناهمواری استان واقع شده است؟

۲- رشته کوه تالش چه نقشی در استان ایفا می‌کند؟

سرزمین‌های هموار

این سرزمین‌ها اکثراً در میان کوه‌ها محاصره شده و اغلب از مواد آبرفتی و رسوبی تشکیل یافته‌اند. جلگه مغان و دشت اردبیل از مهمترین زمین‌های هموار استان به شمار می‌روند.

جلگه مغان : جلگه مغان در شمال استان اردبیل و در مجاورت مرز جمهوری آذربایجان قرار گرفته است. وسعت کلی جلگه برابر با صد هزار هکتار بوده و به وسیله آبرفت‌های رود ارس و شعبه‌های آن به وجود آمده است. جلگه مغان با ارتفاع متوسط ۱۰۰ متر یکی از مهم‌ترین نواحی کشاورزی و دامپروری کشور محسوب گردیده و محل قشلاق ایلات و عشایر آذربایجان می‌باشد. جلگه مغان به وسیله رودخانه ارس به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم می‌شود: بخش عمده جلگه مغان یعنی $\frac{2}{3}$ آن در خاک جمهوری آذربایجان قرار گرفته و فقط $\frac{1}{3}$ آن در خاک استان اردبیل قرار دارد.

رودخانه ارس در شمال، رودخانه قره سو در غرب و رودخانه بالهارود در شرق این جلگه جریان دارد. رود ارس از طریق سد انحرافی میل - مغان و کانال‌های اصلی آن جلگه مغان را آبیاری می‌کند. یکی از مشکلات بزرگ جلگه مغان کمبود آب در نواحی مرکزی و جنوبی آن است.

دشت اردبیل : دشت هموار و حاصل خیز اردبیل از نظر جغرافیایی در مرکز استان و در میان رشته کوه‌های سبلان، بزغوش و تالش قرار گرفته است. مواد سطحی تشکیل دهنده آن، آبرفت حاصل از جریان‌های سطحی نظیر قره سو، بالیخلی چای و شعبات متعدد آنهاست.

این دشت که شهر اردبیل و روستاهای پیرامون در آن استقرار یافته‌اند به سبب وجود خاک‌های نرم و رسوبی و آتشفشانی از نواحی عمده کشاورزی استان محسوب می‌شود.

شکل ۸-۱- جلگه مغان یکی از حاصل خیزترین جلگه‌های ایران در استان اردبیل است.

تأثیر ناهمواری‌ها بر زندگی انسان

ناهمواری‌های استان به‌طور مستقیم و غیر مستقیم تأثیر به‌سزایی در زندگی مردم داشته است. مهم‌ترین نقش این ناهمواری‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- ارتفاعات استان سرچشمه رودهای دائمی و پراپی است. این رودها پس از آبیاری مزارع از طریق رود ارس در شمال و رود قزل اوزن در جنوب به دریای خزر وارد می‌شوند.
- ۲- خاک‌های حاصلخیز دشت‌ها و جلگه شمالی استان شرایط مناسبی را برای فعالیت‌های کشاورزی و باغداری به‌وجود آورده و زمینه اشتغال مردم را فراهم کرده است.
- ۳- مراتع واقع در دامنه کوهستان‌های استان چراگاه‌های مناسبی برای دامداران عشایر و روستایی فراهم آورده است.
- ۴- مناطق پایکوهی و هموار بهترین مکان‌ها برای استقرار شهرها و روستاهای استان است.

مخاطرات طبیعی

استان اردبیل همچون بعضی از مناطق کشورمان هر چند وقت یکبار شاهد وقوع مخاطرات طبیعی گوناگون مانند زلزله، سیل، زمین لغزش و خشکسالی است. آنچه سبب وقوع بعضی از مخاطرات طبیعی در استان ما می‌شود، قرار گرفتن آن در منطقه‌ای مرتفع و فعال از نظر زمین‌ساختی است. این وضع در منطقه سبلان بیشتر قابل ملاحظه است؛ از این‌رو، مخاطرات طبیعی از جمله زلزله نیز در اطراف این کوهستان بیشتر رخ می‌دهد.

شکل ۹-۱- مراتع دامنه‌های تالش یکی از بهترین مراتع استان است.

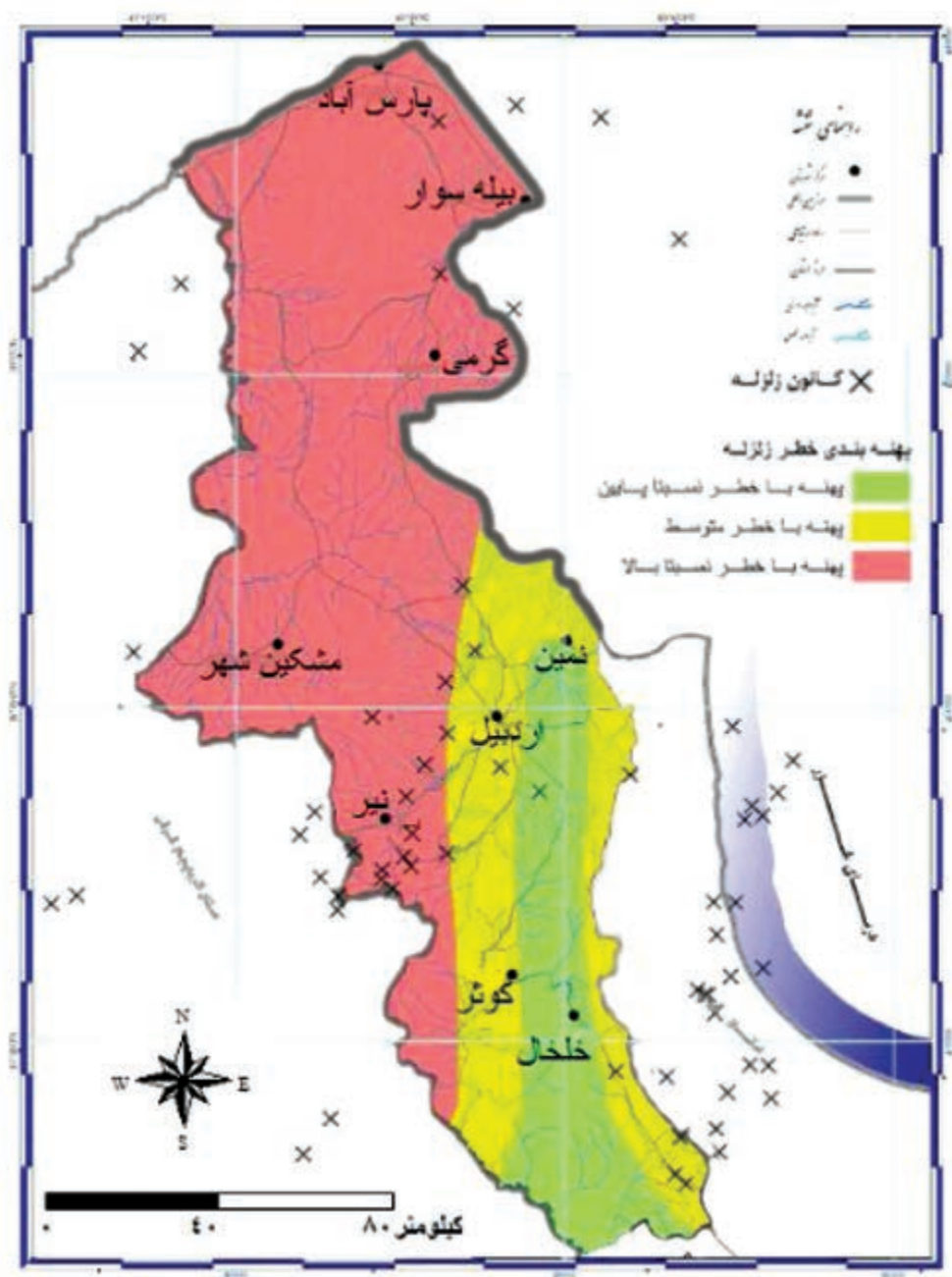
شکل ۱۰-۱- شکل‌گیری شهر در دشت هموار اردبیل

۱- زلزله : ساختار زمین‌شناسی استان اردبیل جوان می‌باشد. نزدیکی به محل برخورد دو صفحه اوراسیا و ایران موجب پیدایش گسل‌های بزرگ و بنیادی در این منطقه از کشور شده است. فعالیت این گسل‌ها سبب وقوع زلزله و گاهی بروز خسارات و ویرانی می‌گردد. گسل‌های شرق اردبیل، بزغوش، خلخال و آستارا از مهم‌ترین این گسل‌ها به‌شمار می‌روند. بررسی زلزله‌های بزرگ ۴۰ سال اخیر در استان نشانگر وقوع تقریبی ۳ زلزله در هر سال است. اکنون با توجه به نقشه پهنه‌بندی زلزله (شکل ۱۱-۱) بگویید بیشتر مناطق استان ما در کدام پهنه‌بندی خطر زلزله قرار گرفته‌اند؟ شهر اردبیل چگونه؟

۲- سیل : در ماه‌های اسفند، فروردین و اردیبهشت میزان ریزش‌های جوی در استان زیاد بوده است. این پدیده همراه با افزایش ذوب برف در ارتفاعات سبب ایجاد سیل می‌شود. وجود دشت‌های ملایم و هموار در کنار مناطق کوهستانی استان نیز باعث می‌شود گاهی آب رودها از بستر اصلی خود خارج شده و سیل جاری شود. به‌عنوان نمونه، اختلاف ارتفاع بین سبلان و اراضی کوهپایه‌ای دشت مشکین باعث شده تا رودخانه‌ها در این پهنه در شیب‌های تند جاری شده و سیل شدیدی را ایجاد نمایند. در سال‌های اخیر بهره‌برداری بی‌رویه از مراتع استان و نابودی پوشش گیاهی در بروز سیل مؤثر بوده است. سیل خیزترین مناطق استان شامل شهرستان‌های پارس آباد، بیله سوار، گرمی، مشکین شهر و خلخال می‌باشند.

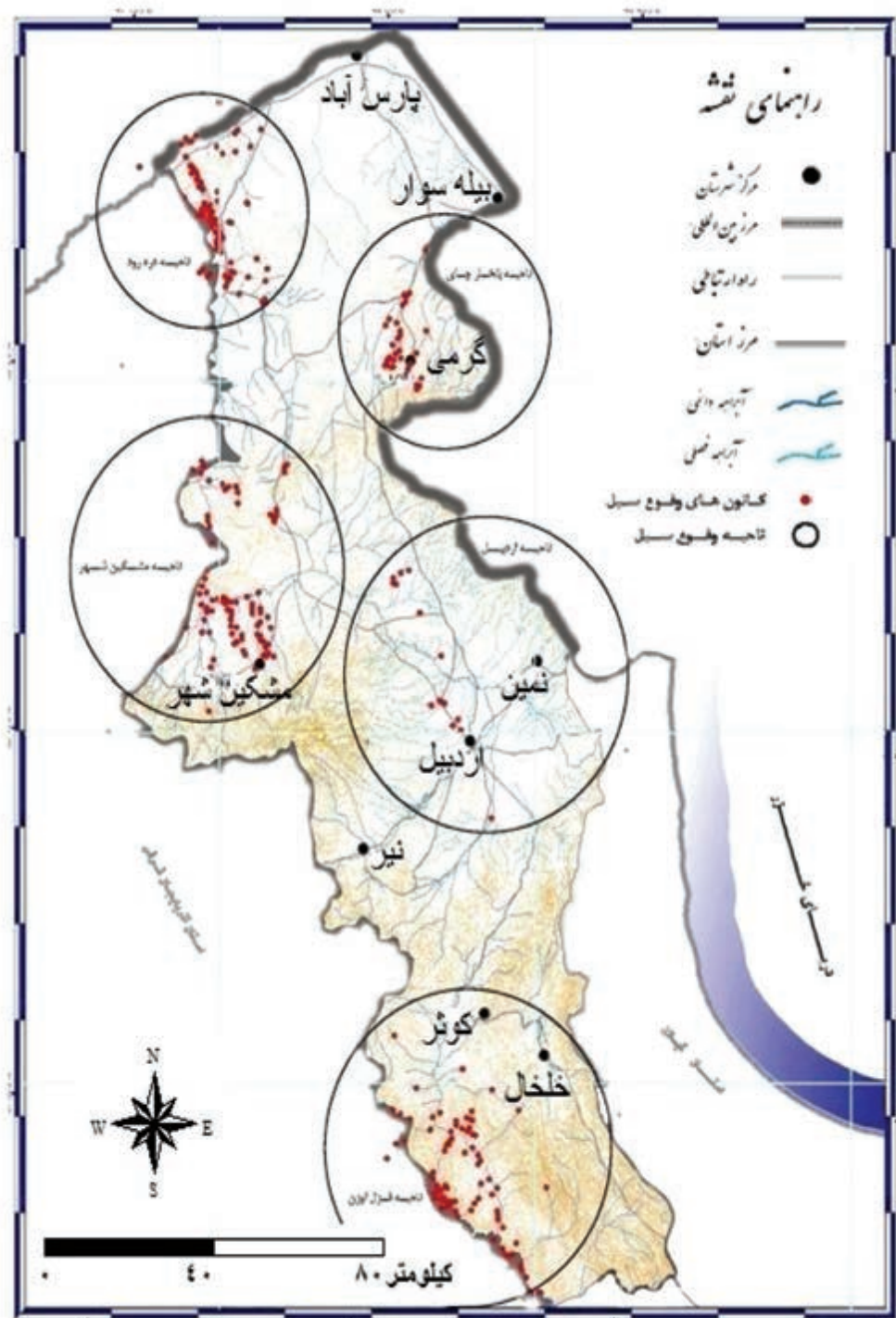
۳- زمین لغزش : در استان اردبیل به‌دلیل کوهستانی بودن، وجود خاک‌های عمیق بر روی دامنه‌های پرشیب و نفوذ آب به لایه‌های زیرین خاک در هنگام ذوب تدریجی برف‌ها، زمینه مناسبی برای شکل‌گیری پدیده زمین لغزش و خسارات زیاد همراه آن فراهم آمده است. این پدیده بیشتر در نیمه جنوبی استان مشاهده می‌شود به‌طوری که حدود ۸۵ درصد زمین لغزش‌ها در شهرستان‌های خلخال، کوثر و نیر اتفاق افتاده است.

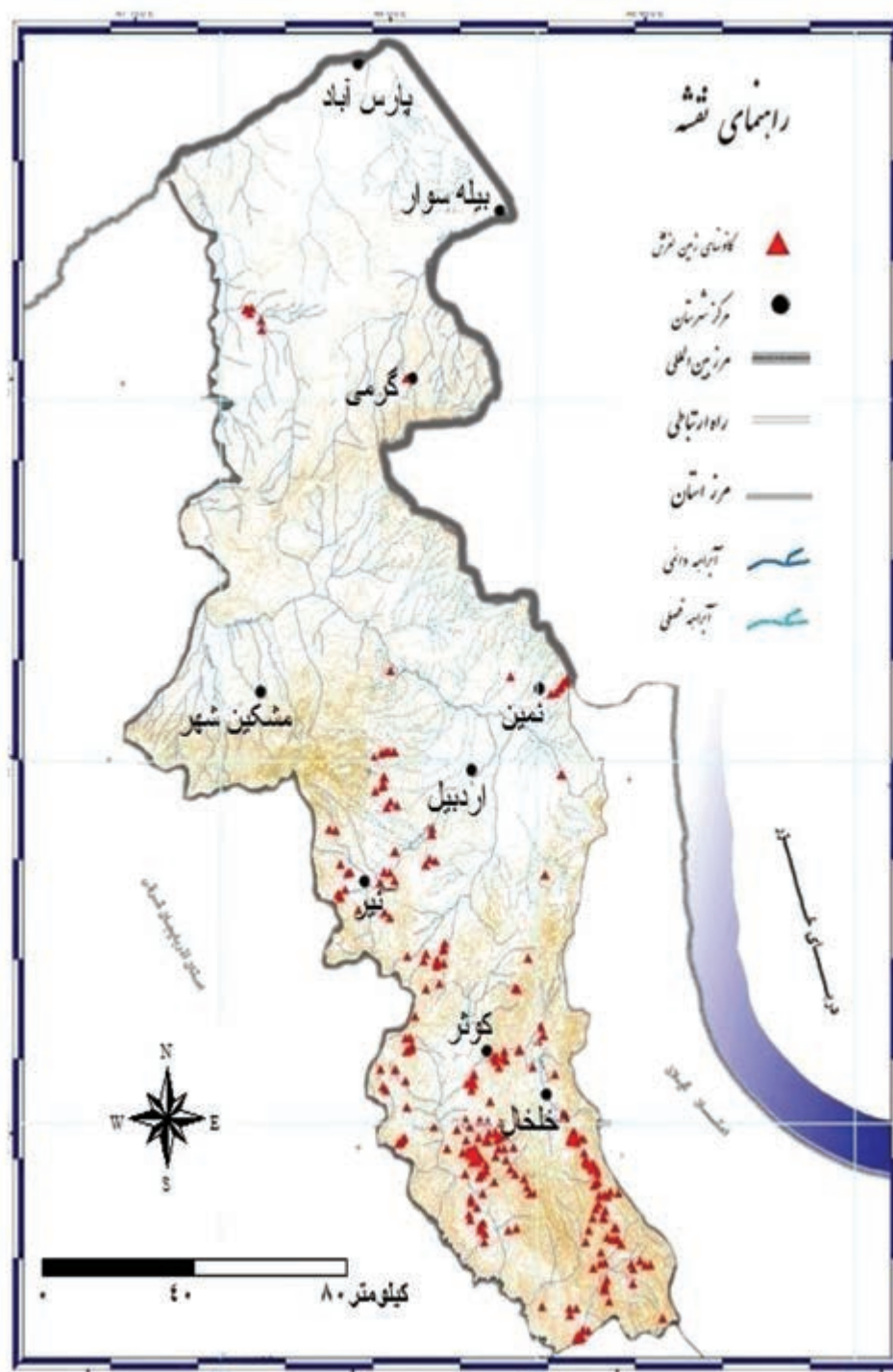
شکل ۱۱-۱ بهینه بندی خطر زلزله در استان اردبیل

شکل ۱۲-۱ نقشه پراکندگی مناطق سیل خیز در استان اردبیل

شکل ۱۳-۱ نقشه پراکندگی وقوع زمین لغزش ها در سطح استان اردبیل

برای مطالعه

نمونه‌هایی از پدیده زمین لغزش در مناطق مختلف استان عبارت‌اند از :

- در مسیر جاده اردبیل – نیر به خصوص در مجاورت پل روستای الماس، زمین لغزش‌های زیادی اتفاق افتاده است که آثار آن به وضوح قابل مشاهده می‌باشد.
- در شهر گرمی لغزش دامنه کوه موجب تخریب خانه‌های مسکونی شده و اهالی را مجبور به ترک محل زندگی خود کرده است.
- در تیرماه سال ۱۳۸۴ در روی مسیر جاده نیر – سراب در گردنه صایین زمین لغزشی به وقوع پیوست که در طی آن حدود ۶۰۰ متر از جاده اصلی و ترانزیتی لغزش یافته و سبب بروز خسارات مالی هنگفت گردید. مواد لغزش یافته در جلوی رودخانه بالیخلو سدی طبیعی به وجود آورده و در پشت این سد دریاچه زیبایی تشکیل گردیده است.

– حادثه خیزترین منطقه استان از نظر زمین لغزش شهرستان خلخال است.

شکل ۱۴-۱- وقوع زمین لغزش در گردنه صایین استان اردبیل

جغرافیای طبیعی استان

۴- خشکسالی: در سال‌های اخیر به علت کاهش میزان بارندگی سالیانه؛ خشکسالی و مشکلات ناشی از آن در سطح استان به طور جدی بروز کرده است. خشکسالی سبب کاهش حجم آب‌های سطحی و زیرزمینی شده و خسارات زیادی به زندگی مردم وارد کرده است از جمله:

- کاهش سطح زیر کشت و در نتیجه کاهش تولید محصولات کشاورزی به خصوص در جلگه مغان
- کاهش وسعت و ظرفیت مراتع و در نتیجه ایجاد محدودیت برای چرای دام‌ها
- کمبود آب مصرفی مردم در بعضی از شهرستان‌ها
- افزایش فرسایش خاک در اثر کاهش پوشش گیاهی و خشک شدن زمین
- کاهش آب رودها و در نتیجه افزایش آلودگی آنها

فعالیت ۴-۱

- ۱- پست‌ترین نقاط استان در کدام مناطق قرار گرفته‌اند؟
- ۲- تأثیر ناهمواری در محل زندگی خودتان را با کمک دبیر خود به طور فهرست‌وار جمع‌آوری کرده و در کلاس ارائه دهید.
- ۳- کدام مخاطرات در محل زندگی شما بیشترین خسارات را به وجود آورده است؟ برای پاسخ از اشخاص مسن محل کمک بگیرید؟
- ۴- چرا در مشکین شهر خطر سیل زیاد است؟
- ۵- برای پیشگیری از مخاطرات طبیعی چه اقداماتی در محل زندگی شما انجام گرفته است؟
- ۶- برای کاهش خسارات مخاطرات طبیعی در استان به صورت گروهی تحقیق کرده و نتایج به دست آمده را به همراه پیشنهادات خود به کلاس گزارش دهید.

بیشتر بدانیم

ویژگی‌های انحصاری استان از نظر ناهمواری عبارت‌اند از:

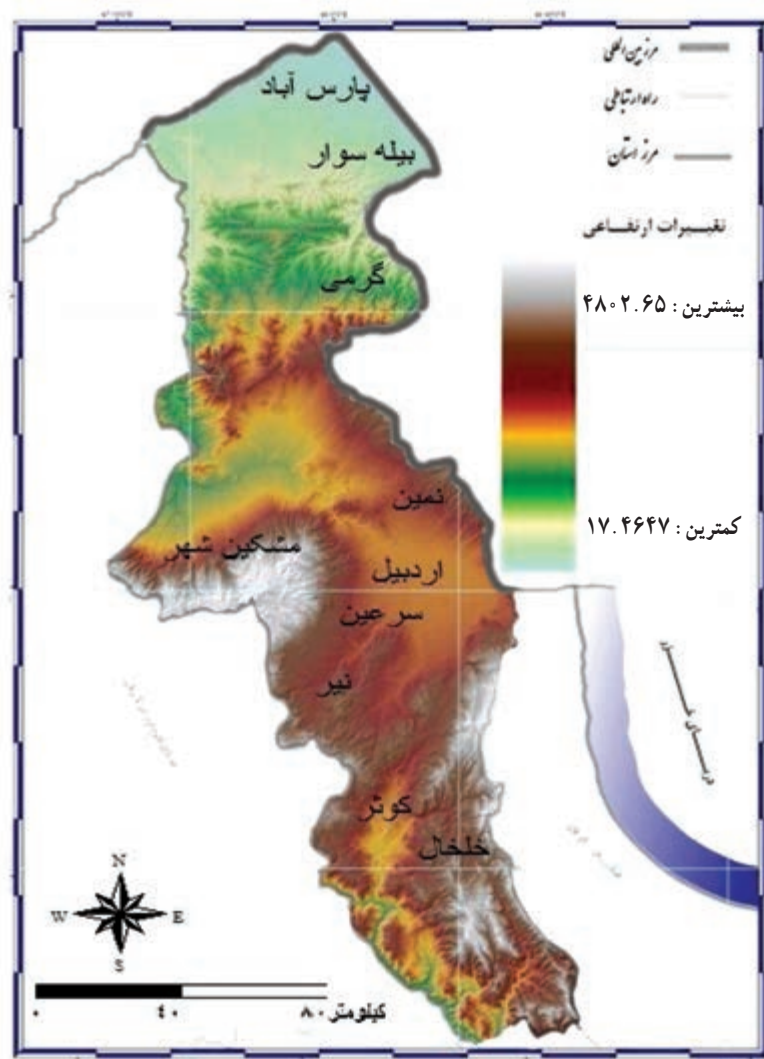
- ۱- ماهیت آتشفشانی با سنگ‌های دگرگونی ناشی از آن
- ۲- وجود چشمه‌های آب معدنی و گرم تحت تأثیر آتشفشان‌های منطقه
- ۳- وجود دریاچه‌های طبیعی حتی در نوک قله سبلان، دشت اردبیل، منطقه خلخال و مناطق دیگر استان
- ۴- کوهستانی بودن و اختلاف ارتفاع نزدیک به ۴۸۰۰ متر بین قله سبلان و حاشیه رود ارس در جلگه مغان.

درس سوم آب و هوای استان

زمانی که شهرها و بخش‌های واقع در دامنه کوهستان‌ها با سرمای شدید و یخندان مواجه‌اند، شهرها و بخش‌های مستقر در نفاط جلگه‌ای، نظیر جلگه مغان دارای آب و هوای مطبوع بهاری است. این تنوع آب و هوایی سبب می‌شود که استان ما در تمام فصل‌های سال دارای قابلیت جذب گردشگر باشد.

شکل ۱۵-۱ عوامل محلی تأثیرگذار بر آب و هوای استان اردبیل

جغرافیای طبیعی استان

استان اردبیل به دلیل تنوع ناهمواری‌ها و همچنین تنوع عوامل مؤثر در اقلیم منطقه، آب و هوای متنوعی دارد. شهرها و بخش‌های استان اردبیل به سبب قرارگرفتن در دامنه ارتفاعات و نقاط سردسیر و بیلاقی یا واقع شدن در جلگه‌ها و دشت‌های نسبتاً هموار گرمسیری، از دو وضعیت متفاوت آب و هوایی برخوردارند. به‌طور کلی نواحی جنوبی استان مرتفع و کوهستانی است و زمستان‌های سرد و پربرف ولی تابستان‌های معتدل دارد. به استثنای رشته کوه سبلان، هرچه از جنوب به سمت شمال استان برویم از ارتفاع کوه‌ها کاسته شده و به میزان دما افزوده می‌شود و بر عکس مقدار بارش کاهش می‌یابد.

شکل ۱۶-۱- دورنمایی از شهر سرعین در فصل زمستان

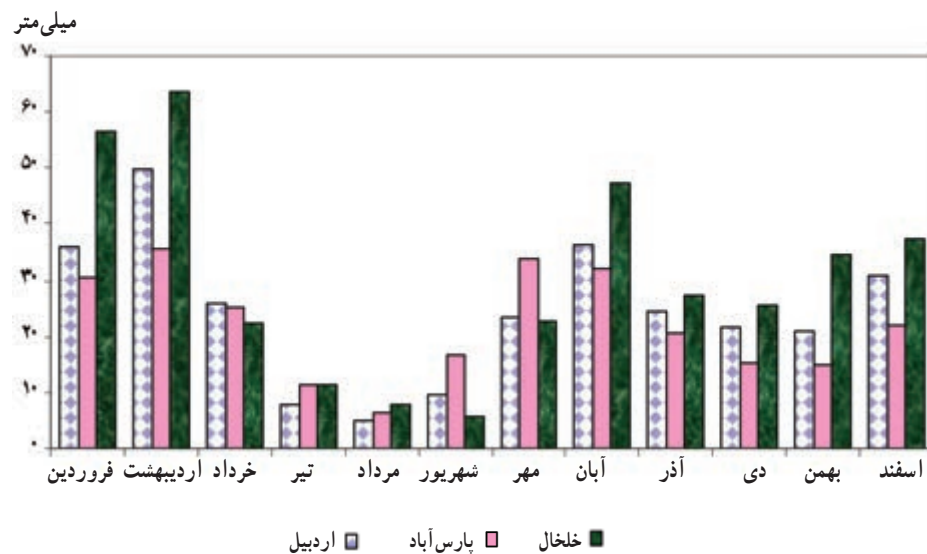
وضعیت بارش

- ۱- نواحی شمالی استان شامل شهرستان‌های پارس آباد، بیله سوار و بخش‌هایی از گرمی کمترین بارش سالانه دارند. در این نواحی میانگین بارش از 28° میلی‌متر در سال کمتر است.
- ۲- در مرکز استان، بارش سالانه بین 28° تا 34° میلی‌متر نوسان دارد. البته در نواحی منتهی به رشته کوه سبلان با افزایش ارتفاع میزان بارش نیز تا حدودی افزایش می‌یابد.
- ۳- مناطق جنوبی استان به دلیل کوهستانی بودن و نزدیکی به دریای خزر از بارش بیشتری برخوردار است. در ارتفاعات شهرستان خلخال و نواحی منتهی به رشته کوه تالش 44° میلی‌متر باران می‌بارد.

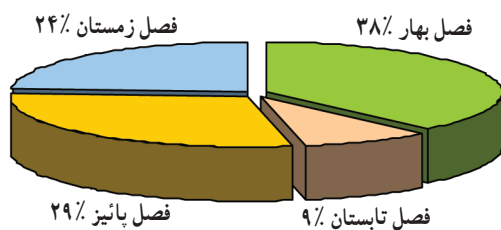
شکل ۱۷-۱ نقشه پراکندگی بارش در استان

شکل ۱۸-۱ نمودار میزان بارش در ایستگاه‌های سه گانه استان

جغرافیای طبیعی استان

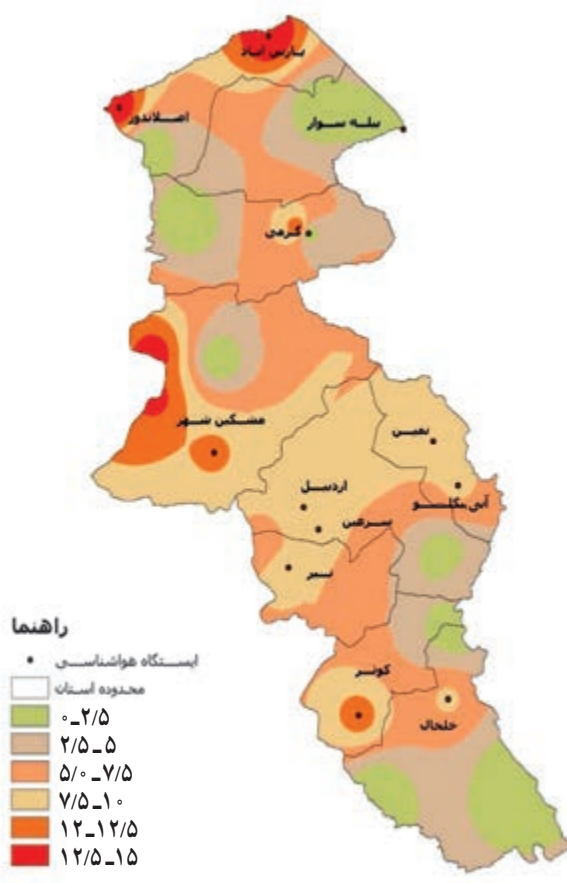

پراکندگی فصلی بارش : با توجه به شکل ۱۹-۱ کم باران ترین و پر باران ترین فصل سال به ترتیب فصل، تابستان با ۹ درصد و فصل بهار با ۳۸ درصد از کل بارش استان می باشند.

شکل ۱۹-۱ نمودار درصد بارش فصلی استان

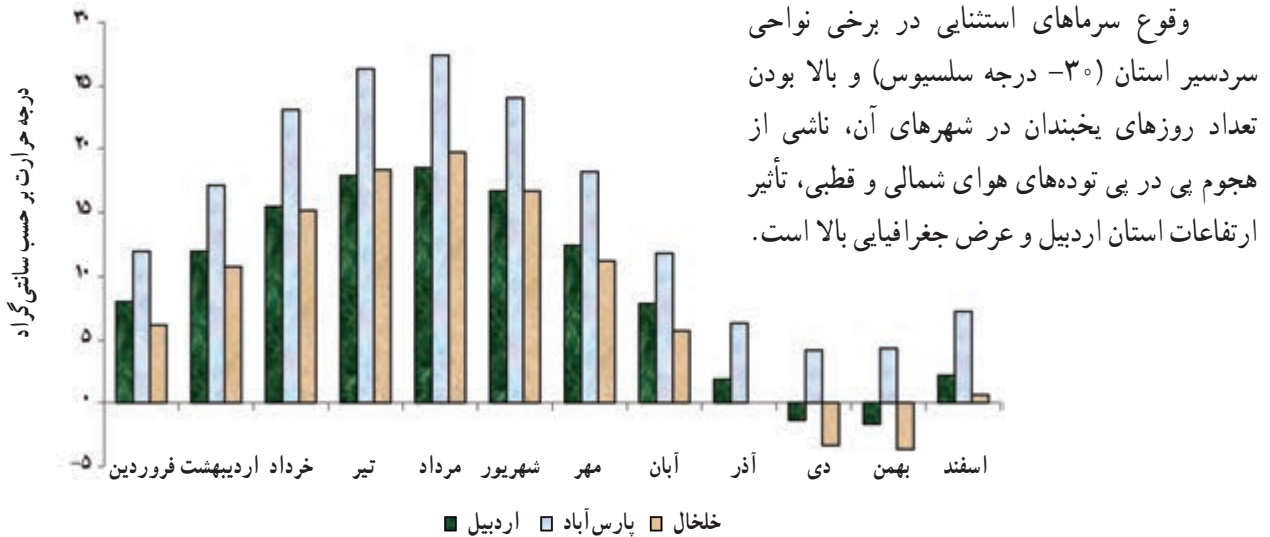
وضعیت دمای

توزیع دمای هوا در سطح استان متناسب با ارتفاع و سایر ویژگی های طبیعی منطقه است. نواحی پست واقع در دره رود ارس و جلگه مغان شامل شهرستان های پارس آباد و بیله سوار و بخش هایی از غرب گرمی از مناطق گرمسیر استان اند. نواحی کوهستانی و پایکوهی منتهی به رشته کوه های سبلان، بزغوش و تالش مناطق سردسیر استان را تشکیل می دهند.

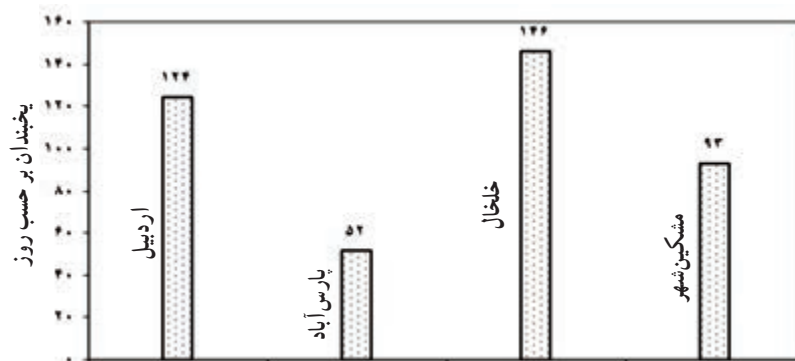
شکل ۲۰-۱ نقشه میانگین دمای استان

شکل ۲۱-۱ نمودار متوسط ماهانه دما در ایستگاه‌های سه گانه استان

یخبندان: پدیده یخبندان در مناطق مرتفع استان (مناطق که ارتفاع آنها در حدود ۲۰۰۰ متر است) تا ۶ ماه در طول سال دیده می‌شود. با توجه به این واقعیت که در حدود ۲۰ درصد از استان ارتفاعی بیش از ۲۰۰۰ متر دارد می‌توان نتیجه گرفت که در بسیاری از مناطق استان، بیش از نیمی از روزهای سال یخبندان است.

شکل ۲۲-۱ نمودار روزهای یخبندان ایستگاه‌های سینوپتیک استان اردبیل

فعالیت ۵-۱

با توجه به شکل‌های ۱۵-۱ الی ۲۰-۱ به سؤالات زیر پاسخ دهید:

- ۱- وضعیت بارندگی در مناطق شمالی؛ مرکزی و جنوبی استان را نسبت به همدیگر مقایسه کنید.
- ۲- پراکندگی بارش فصلی چه تأثیری بر کشاورزی استان می‌گذارد؟
- ۳- به نظر شما وقوع یخبندان‌های طولانی چه خسارت‌هایی را در استان می‌تواند به وجود آورد؟

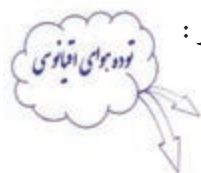
عوامل مؤثر بر آب و هوای استان

۱- عرض جغرافیایی : استان اردبیل به علت قرار گرفتن در عرض جغرافیایی بالا جزو استان‌های سردسیر کشور محسوب می‌شود.

۲- ارتفاع : استان اردبیل یک استان کوهستانی است. این عامل، نقش مهمی در آب و هوا دارد، به طوری که می‌تواند اثر عرض جغرافیایی را به میزان زیادی کاهش دهد؛ از این رو جلگه مغان که در شمال استان و در عرض جغرافیایی بالاتری نسبت به سایر نقاط قرار دارد به علت داشتن ارتفاع کم از آب و هوای معتدل تری برخوردار است.

۳- دریاها و پیرامون : دریای خزر، دریای مدیترانه و دریای سیاه سه منبع ایجاد رطوبت در شمال غرب کشور و استان اردبیل محسوب می‌شوند.

۴- توده‌های هوا : استان اردبیل در طول سال تحت تأثیر چند توده هوا قرار می‌گیرد که عبارتند از :

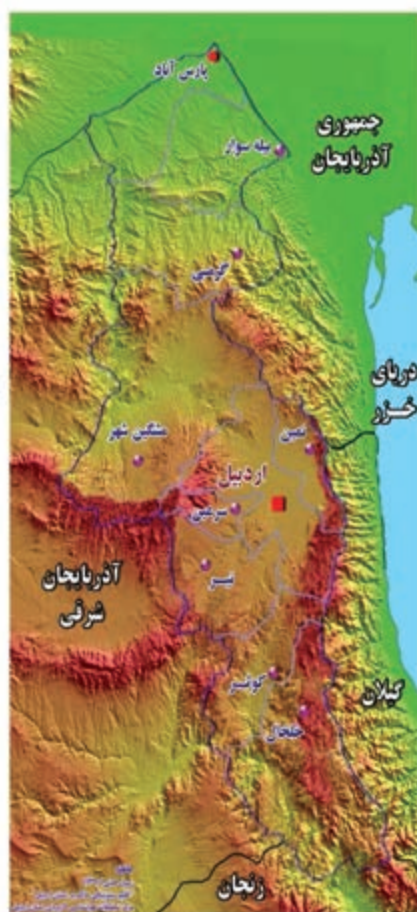

الف) توده هوای مدیترانه‌ای

ب) توده هوای اقیانوسی

پ) توده هوای سیبری

ت) توده هوای حاره‌ای

شکل ۲۳-۱ نقشه توده‌های هواهای مؤثر در استان اردبیل

با توجه به تنوع عوامل طبیعی و جغرافیایی، انواع آب و هوا در استان مشاهده می‌شود، اما خصوصیت مشترک آب و هوای استان «سرد بودن» آن است به طوری که حتی در پست‌ترین نقاط استان که آب و هوای معتدل دارند، بارش برف همه ساله مشاهده می‌شود.

تقسیم‌بندی انواع آب و هوای استان در مناطق سه گانه

با توجه به آمار ایستگاه‌های سه گانه پارس‌آباد، اردبیل و خلخال انواع آب و هوای استان به شرح زیر تقسیم‌بندی می‌شود:

- ۱- نواحی شمال دارای آب و هوای خشک و نیمه خشک با تابستان گرم و زمستان معتدل (ایستگاه پارس‌آباد)
- ۲- نواحی مرکزی دارای آب و هوای نیمه خشک تا نیمه مرطوب با تابستان معتدل و زمستان بسیار سرد (ایستگاه اردبیل)
- ۳- نواحی جنوبی دارای آب و هوای نیمه مرطوب با تابستان معتدل و زمستان بسیار سرد (ایستگاه خلخال).

یک زمین بیشتر نداریم، نعمت‌های آن را برای آیندگان هم حفظ کنیم

آیا می‌دانید استان اردبیل از کدام منابع و توان‌های طبیعی برخوردار است؟
استان ما منابع و ذخایر طبیعی فراوانی مانند: آب، خاک، جنگل، مرتع، تنوع گونه‌های جانوری و ... دارد. در این درس با برخی از این منابع آشنا می‌شوید.

۱- آب‌ها

در درس‌های قبلی خواندید که استان اردبیل از نظر آب و هوا جزو مناطق نیمه خشک کشورمان محسوب می‌شود. اکنون می‌توانید بگویید میانگین بارش سالانه استان ما در مقایسه با کشور چگونه است؟ در مقایسه با قاره آسیا چگونه؟
کل ظرفیت منابع آبی استان ما در حدود ۳۴۳۰ میلیون متر مکعب است که شامل دو بخش آب‌های سطحی با ۳۱۳۲ میلیون متر مکعب و آب‌های زیرزمینی در حدود ۲۹۸ میلیون متر مکعب است.

الف) آب‌های سطحی

این بخش قسمت اعظم آب‌های استان را تشکیل می‌دهد که بیشتر نیازهای آبی استان نیز از این طریق تأمین می‌شود. این آب‌ها در شبکه‌های رودخانه‌ای بزرگ و کوچک متعددی جریان دارند.

رودها: به نقشه رودهای استان در صفحه ۲۹ نگاه کنید. در استان ما تعداد ۱۳۷ رود دائمی و فصلی وجود دارد که مجموع طول آنها به ۳۴۰۰ کیلومتر می‌رسد. این رودها در سه حوضه آبریز ارس، بالهارود و قزل اوزن جریان دارند که به جز بالهارود بقیه این رودها به حوضه آبریز دریای خزر می‌ریزند.

۱- حوضه ارس:

بزرگ‌ترین حوضه آبریز استان با مساحتی بالغ بر ۱۲۹۰۰۰ هکتار می‌باشد. در این حوضه تعداد ۱۶ رود دائمی و ۶۰ رود فصلی به طول ۲۰۶۷ کیلومتر جریان دارند. مهم‌ترین رودهای این حوضه عبارت‌اند از: ارس، دره رود، بالیخلی چای، قوری چای و قره سو.
رود ارس (آراز): مهم‌ترین و پرآب‌ترین رود شمالی ایران در منطقه آذربایجان است. یکی از سرشاخه‌های اصلی این رود از کشور ارمنستان و دیگری از کوه‌های آراغات واقع در ترکیه سرچشمه می‌گیرد. این رود با طی کردن مسیری در حدود ۴۴۰ کیلومتر در مرز مشترک ایران با جمهوری آذربایجان و ارمنستان، در خاک جمهوری آذربایجان به رود کورا پیوسته و به دریای خزر می‌ریزد.
رود قره سو: طولی‌ترین و پرآب‌ترین رود داخلی استان محسوب می‌شود. این رود از ارتفاعات تالش (باغرو) در شرق اردبیل

شکل ۲۴-۱- نمایی از رود مرزی ارس واقع در شمال استان اردبیل

سرچشمه گرفته و در مسیر خود ضمن عبور از دشت اردبیل، آب‌های جاری این منطقه از جمله بالیخلی جای را جمع‌آوری کرده و همراه با دره رود به رود ارس می‌پیوندد.

۲- حوضه قزل/اوزن:

این منطقه با وسعت حدود ۳۸۰۰۰۰ هکتار به لحاظ قرارگیری در حوضه سد سفید رود اهمیت زیادی دارد. در این حوضه تعداد ۲۶ رود دائمی و ۲۹ رود فصلی به طول ۱۰۳۷ کیلومتر جریان دارند.

با وجود سهم ۵۶۰ میلیون متر مکعبی استان در تأمین آب این حوضه، تنها حدود ۱۰۰ میلیون متر مکعب از آب آن در استان قابل بهره‌برداری است. با توجه به کاهش سطح آب زیرزمینی در دشت اردبیل در طی سال‌های اخیر، انتقال آب از این حوضه به دشت اردبیل می‌تواند خسارات ناشی از کمبود آب در این منطقه را کاهش دهد.

۳- حوضه بالهارود:

مساحت این حوضه ۱۵۹۸۰ هکتار است. در این حوضه تعداد ۳ رود دائمی و ۳ رود فصلی به طول ۲۹۶ کیلومتر جریان دارند. **بالهارود:** این رود در قسمت شرق بخش گرمی جریان دارد و از کوه‌های مرزی جنوب شرقی گرمی سرچشمه می‌گیرد. این رود سراسر مرز ایران و جمهوری آذربایجان تا بيله‌سوار را طی کرده و در نقطه مرزی بيله‌سوار از ایران خارج شده و وارد جمهوری آذربایجان می‌شود. رودهای ساری قمیش و گرمی جای از انشعاب‌های مهم آن هستند. طول این رودخانه ۴۵ کیلومتر بوده که حدود ۳۰ کیلومتر آن مرز بین دو کشور محسوب می‌گردد.

فعالیت ۱-۶

۱- شهر یا روستای محل سکونت شما در محدوده کدام حوضه آبریز و رود قرار دارد؟ از آب این رود در چه زمینه‌هایی استفاده می‌شود؟

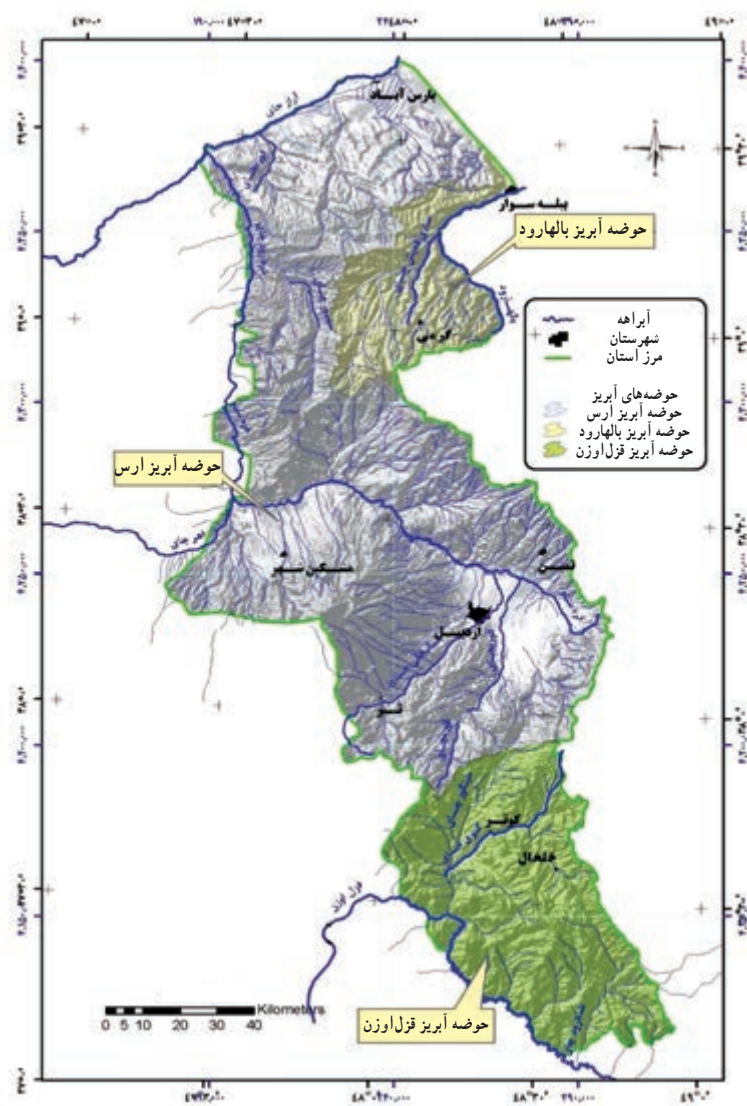
۲- با توجه به نقشه شکل ۱-۲۵ کدام حوضه در تأمین آب استان ما نقش مهم‌تری دارد؟ دلیل خود را بیان کنید.

۳- با دقت به نقشه حوضه آبریز استان جدول ۱-۱ را کامل کنید :

جدول ۱-۱

ردیف	حوضه آبریز	رودخانه‌های مهم
۱	ارس	۱- ..... ۲- ..... ۳- .....
۲	.....	۱- شاهرودچای ۲- ..... ۳- .....
۳	بالهارود	۱- ..... ۲- .....

شکل ۲۵-۱ نقشه پراکنندگی رودهای استان اردبیل

سدها: در استان ما با احداث ۴۷ سد در حدود ۱/۹ میلیارد متر مکعب از آب‌های سطحی مهار شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد. این رقم با احتساب ۳۰۰ میلیون متر مکعب مصارف سنتی آب، در حدود ۷۰ درصد از آب‌های سطحی استان را دربرمی‌گیرد.

۱- سد سیلان: این سد از نوع سنگریزه‌ای با هسته رسی بوده و به فاصله ۴۰ کیلومتری شهرستان مشکین شهر بر روی رود قره سو احداث شده است. هدف از احداث این سد تأمین آب مورد نیاز برای کشاورزی بوده است.

شکل ۲۷-۱- سد سیلان در نزدیکی مشکین شهر

شکل ۲۶-۱- سد یامچی در نزدیکی نیر

۲- سد یامچی: این سد از نوع خاکی بوده و در نزدیکی شهرستان نیر و بر روی رودخانه بالیخلی جای احداث شده است. هدف از احداث آن تأمین آب مطمئن برای نیازهای کشاورزی و تأمین آب شرب شهرستان اردبیل است.

از سایر سدهای مهم استان می‌توان به سدهای قوری چای، گیلارلو، لیکوان، سقزچی و قره قیه اشاره کرد.

شکل ۲۸-۱- شبکه آبیاری و زه‌کشی مغان یکی از بزرگ‌ترین طرح‌های در حال اجرای کشور است.

در حال حاضر چهار شبکه مدرن آبیاری در استان در حال بهره‌برداری هستند که عبارت‌اند از: شبکه مغان با سطح زیر کشت ۷۲۰۰۰ هکتار - شبکه اردبیل (یامچی) با سطح زیر کشت ۱۳۲۰۰ هکتار - شبکه قوری چای با سطح زیر کشت ۳۰۰۰ هکتار و شبکه نیمه مدرن بران با سطح زیر کشت ۲۸۰۰ هکتار

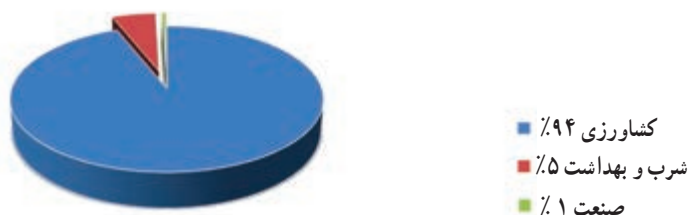

آب مورد نیاز شهر اردبیل قبلاً از طریق منابع آب زیرزمینی که شامل چاه‌های زرناس، پیراقوم و داخل شهر بود تأمین می‌شد. با توجه به توسعه شهر اردبیل در سال‌های اخیر، کاهش نزولات جوئی و نیز به منظور افزایش کیفیت آب شرب شهری، طرح آبرسانی از سد یامچی به اردبیل در حال اجرا و بهره‌برداری است. در این طرح، آب پشت سد از محل آبگیر تا محل تصفیه‌خانه که در فاصله ۱/۵ کیلومتری سد احداث می‌شود، به صورت ثقلی انتقال می‌یابد. سپس از محل تصفیه‌خانه به طول ۲۳/۵ کیلومتر تا مخازن اصلی توزیع آب شهر اردبیل که در ارتفاعات مشرف به دریچه شورابیل قرار دارد، نیز به صورت ثقلی جریان می‌یابد.

ب) آب‌های زیر زمینی

در استان اردبیل ۷۹۷۷ منبع آب زیرزمینی وجود دارد که از این تعداد ۵۳۱۱ حلقه چاه، ۲۴۵۲ دهنه چشمه و ۲۱۴ رشته قنات‌اند. در مجموع حدود ۷۰ درصد از حجم آب مصرفی منابع آب‌های زیرزمینی به مصارف کشاورزی و ۲۲ درصد نیز به مصارف شرب و بهداشت اختصاص می‌یابد.

شکل ۲۹-۱- نمودار مصرف آب در بخش‌های مختلف استان اردبیل

محدودیت‌های منابع آب در استان

توزیع زمانی نزولات جوئی استان ما به صورتی است که قسمت زیادی از بارش‌های سالانه در فصول غیر آبیاری به وقوع می‌پیوندد و قسمت اعظم جریانات سطحی بدون استفاده از دسترس خارج می‌شود. توازن در پراکندگی منابع آب و خاک نیز در برخی از مناطق متناسب نیست، به طوری که در برخی از مناطق فراوانی منابع آب سطحی در مقابل محدودیت منابع خاک کاملاً آشکار است. بر اساس مطالعات انجام گرفته، کمبود منابع آبی استان در شرایط فعلی و در سال ۱۴۱۰ هجری شمسی به ترتیب بالغ بر ۱۵۰۰ و ۲۰۰۰ میلیون متر مکعب برآورد می‌گردد.

فعالیت ۱-۲

- ۱- آب آشامیدنی شهر یا روستای شما از کجا تأمین می‌شود؟
- ۲- برای اینکه خود و دیگران با کمبود آب مواجه نشوید چه اقداماتی باید انجام دهید؟

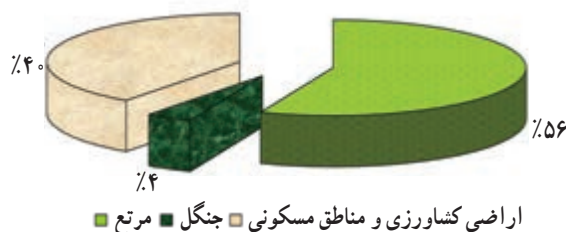
۲- خاک

استان اردبیل منطقه‌ای کوهستانی به‌شمار می‌رود که زمین‌های هموار آن از وسعت قابل توجهی برخوردار نیست. خاک‌های استان عموماً به صورت دشت‌های کوچک و بزرگ آبرفتی در مناطق پایکوهی استقرار یافته‌اند. سطح کل اراضی کشاورزی در استان اردبیل برابر ۴/۴ درصد مساحت اراضی کشور است. با توجه به اینکه نسبت جمعیت استان، نسبت به کل جمعیت کشور حدود ۲ درصد است. بنابراین، وضعیت اراضی مستعد کشاورزی استان نسبتاً مطلوب است. مساحت اراضی مستعد آبیاری استان تقریباً ۶۰۰ هزار هکتار است.

با توجه به اینکه استان ما کوهستانی بوده و زمین‌های آن شیب زیادی دارند، فرسایش خاک به‌عنوان یک مشکل جدی در اراضی کشاورزی و مرتعی دیده می‌شود. برای کاستن از شدت تخریب آن می‌توان از طریق رعایت نوع بهره‌برداری از خاک و تنظیم شیوه کشت سرعت فرسایش آن را کاهش داد.

۳- پوشش گیاهی

نوع و تراکم پوشش گیاهی در استان ما تابع آب و هوا، وضعیت ناهمواری و خاک است. تنوع این عوامل شرایط رویشی متفاوتی را در نقاط مختلف استان ایجاد کرده است به‌گونه‌ای که پوشش گیاهی استان از حیث تنوع زیستی جایگاه ویژه‌ای دارد. پوشش گیاهی استان اردبیل شامل دو بخش جنگلی و مرتعی است که سهم پوشش جنگلی ناچیز و بخش اعظم پوشش گیاهی استان از نوع مرتع است.

شکل ۳-۱- نمودار درصد پراکندگی پوشش گیاهی استان اردبیل

الف) جنگل‌ها

اکنون با توجه به نمودار شکل ۳-۱ بگویید که وسعت جنگل‌های استان ما چگونه است؟ مساحت جنگل‌های طبیعی استان تقریباً ۶۲ هزار هکتار برآورد می‌شود که اغلب فاقد جنبه تجارتي است. پایین بودن مقدار بارش و میانگین درجه حرارت مهم‌ترین عواملی هستند که باعث می‌شوند در استان ما جنگل‌های صنعتی و تجاری مانند جنگل‌های شمال کشورمان تشکیل نشوند. با توجه به گونه‌های درختان موجود از قبیل: فندق، ارس، بنه که جزء گونه‌های نادر جوامع گیاهی هستند، جنگل‌های استان به عنوان ذخیره‌گاه زیستی محسوب می‌شوند. اهمیت دیگر جنگل‌های استان از نظر حفاظت آب و خاک است. جنگل‌های استان در سه ناحیه رویشی واقع شده‌اند که عبارت‌اند از:

- ۱- خزری (هیرکانی): این ناحیه رویشی در اردبیل، مناطق فندقلو را شامل می‌شود.
- ۲- ارسباران: این ناحیه شامل مناطقی در شهرستان‌های مشکین شهر، پارس آباد و گرمی است که گونه غالب در این مناطق درخت بلوط است.
- ۳- ایران - تورانی: این ناحیه در استان اردبیل مناطق جنگلی واقع در شهرستان‌های کوثر و خلخال را شامل می‌شود.

شکل ۳۲-۱- نمایی از جنگل‌های فندقلو در نزدیکی منطقه نمین

شکل ۳۱-۱- جنگل‌های ارس واقع در منطقه خلخال

مناطق جنگلی استان

جنگل‌های مترکم به صورت پراکنده در چند بخش استان دیده می‌شوند. بخش اول با وسعت کم در شمال غرب اردبیل و دیگری در مرز مشترک نمین و استان گیلان پراکنده شده است. از دیگر نقاط جنگلی استان می‌توان به جنگل‌های واقع در مرز بین شهرستان خلخال و استان گیلان اشاره کرد که در امتداد مسیر اسالم به خلخال قرار گرفته است. بیشه‌زارها یا درختچه‌زارهای استان نیز عمدتاً در حاشیه رودخانه‌ها به ویژه رودخانه ارس واقع شده‌اند.

بیشتر بدانیم

سرانه جنگل در استان اردبیل حدود ۴۰۰٪ هکتار (۴۰۰ متر مربع) است. برای رسیدن به سطح سرانه کشوری، استان اردبیل به بیش از ۲۰۰ هزار هکتار و برای رسیدن به شاخص جهانی حدود ۹۰۰ هزار هکتار جنگل کاری نیاز دارد.

ب) مرتع

استان اردبیل به علت دارا بودن مراتع غنی و سرسبز، یکی از مناطق مهم دامداری و دامپروری کشور محسوب می‌شود. بیشترین پوشش گیاهی استان ما را مراتع تشکیل می‌دهند که حدود ۱/۳ درصد از سطح مراتع کشور را به خود اختصاص می‌دهد. به طور کلی مراتع استان از نظر وضعیت تولید و فصل چرا به سه دسته تقسیم می‌شود:

۱- **مرتع ییلاقی**: این مراتع از مراتع درجه یک استان محسوب شده و شامل مراتع طبیعی بالاتر از ارتفاع ۲۵۰۰ متری در کوهستان‌های سبلان، بزقوش، تالش و آق داغ بوده و فقط در فصل تابستان مورد استفاده دامداران عشایری و روستایی قرار می‌گیرد.

شکل ۳۳-۱- نمودار کیفیت مراتع استان اردبیل

۲- **مرتع کوهپایه‌ای و میان‌بند**: حد فاصل مراتع قشلاقی و ییلاقی را مراتع میان‌بند می‌نامند. قسمت اعظم این مراتع در جلگه و کوهپایه‌های مناطق کوهستانی واقع شده‌اند. فصل چرا در این مراتع اکثراً در پاییز و اواسط بهار است.

۳- **مرتع قشلاقی**: یکی از مهم‌ترین علل پیدایش زندگی عشایری در استان وجود مراتع قشلاقی در منطقه مغان می‌باشد. وجود آب و هوای نیمه خشک معتدل و بالا بودن میزان رطوبت نسبی باعث ایجاد مراتع قشلاقی بسیار زیبا در منطقه مغان گردیده است. اکثر عشایر استان حدود ۹ ماه از سال را در این مراتع اسکان می‌یابند.

شکل ۳۴-۱- نمایی از مراتع استان

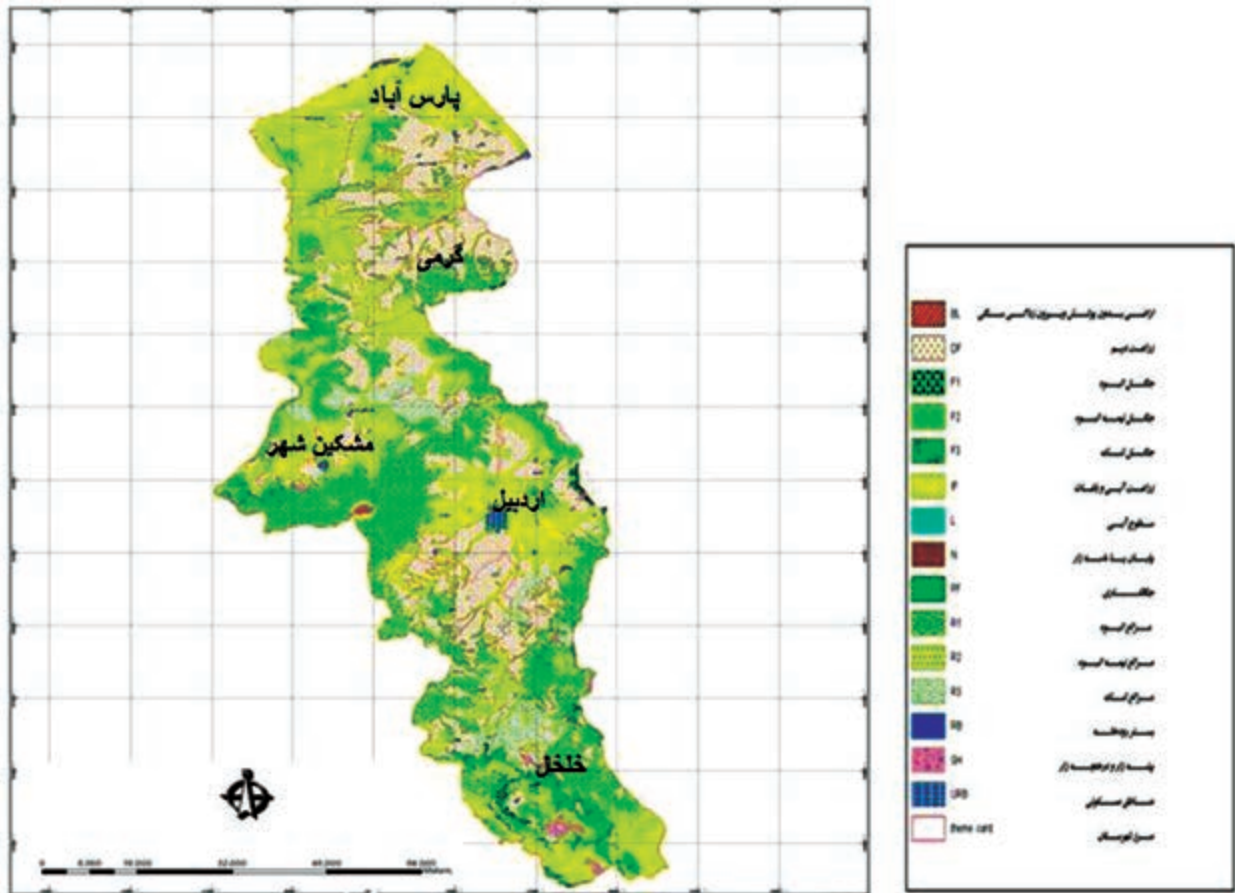
اهمیت مراتع استان

پوشش گیاهی طبیعی استان اردبیل دارای ۱۲۰۰ گونه گیاهی است. استان اردبیل با وجود داشتن یک درصد از مساحت کشور حدود ۶ درصد کل گونه‌های گیاهی کشور را به خود اختصاص داده است. کیفیت مراتع استان ما نیز در مقایسه با سایر استان‌ها از موقعیت مطلوبی برخوردار است. در داخل استان مراتع دامنه‌های سبلان و شهرستان خلخال از نظر کیفیت وضعیت بهتری نسبت به سایر مناطق استان دارند. بخش قابل توجهی از گونه‌های گیاهی مراتع استان ما شامل گونه‌های گیاهی خوش‌خوراک است.

مسائل و مشکلات مراتع در استان

با وجود اهمیت زیاد مراتع برای استان ما، متأسفانه دخالت‌ها و رفتارهای نابجای انسان‌ها در محیط باعث تخریب این مراتع شده است. تبدیل مراتع به زمین‌های کشاورزی، بوت‌کنی جهت سوخت، چرای بی‌موقع، چرای بیش از ظرفیت و تخریب مراتع در اثر حرکت تعداد زیاد دام در مسیر چرا، نمونه‌هایی از این قبیل اقدامات می‌باشند. به نظر شما آیا عوامل طبیعی هم می‌توانند باعث تخریب مراتع شوند؟

شکل ۳۵-۱- نقشه پوشش گیاهی استان اردبیل

فعالیت ۸-۱

- ۱- درباره اهمیت مراتع مطالبی تهیه کرده و در کلاس ارائه دهید.
- ۲- برای کاهش تخریب مراتع استان چه راه کارهایی ارائه می دهید؟

۴- زیست گاه های جانوری

تنوع آب و هوا، ناهمواری و پوشش گیاهی زمینه مناسبی را برای تنوع زندگی جانوری در زیست گاه های مختلف استان اردبیل فراهم کرده است. جلگه مغان، دشت های اردبیل و خلخال از جمله مهم ترین زیستگاه های جانوری استان به شمار می روند.

جغرافیای طبیعی استان

زیست گاه‌های آبی مهم استان، شامل: رودخانه‌های بالیخلی چای، قره سو، خیاوچای و هرو چای و دریاچه‌های نئور و شورابیل است. در استان ما نیز برابر قوانین و مقررات حفاظت و بهسازی محیط زیست، مناطقی با عناوین مختلف و در سطوح حفاظتی متفاوت تعریف شده است. این مناطق بر حسب ارزش حفاظتی عبارت‌اند از: منطقه شکار ممنوع، منطقه حفاظت شده، پناهگاه حیات وحش، پارک ملی و آثار طبیعی ملی.

۱- آثار طبیعی ملی: شامل پدیده‌های نمونه و نادر گیاهی، جانوری، اشکال و مناظر کم نظیر و طبیعی‌اند که به منظور داشتن محدوده مناسب تحت حفاظت قرار می‌گیرند. آثار طبیعی ملی استان عبارت‌اند از: اثر طبیعی ملی سبلان از ارتفاع ۳۶۰۰ متر به بالا، اثر طبیعی ملی سوسن چلچراغ نمین و اثر طبیعی ملی غار یخگان خلخال.

اثر طبیعی ملی قله سبلان: این منطقه از محدوده ارتفاعی ۳۶۰۰ متر به بالا و به وسعت ۶۸۷۹ هکتار به عنوان اثر طبیعی ملی معرفی شده است. این منطقه از نظر وجود گونه‌های جانوری شاخص و حمایت شده از قبیل قوچ و میش ارمنی، کل و بز (پارن)، سیاه‌گوش، پلنگ، خرس قهوه‌ای، کبک دری و انواع پرندگان شکاری مخصوصاً عقاب طلایی اهمیت زیادی دارد.

اثر طبیعی ملی گل سوسن چلچراغ نمین: علی‌رغم تنوع در تیره گل سوسنیان در جهان، گل سوسن چلچراغ بسیار نادر بوده و امکان تکثیر مصنوعی آن تقریباً غیر ممکن است. پراکنش آن در جهان در ارتفاعات داماش گیلان، کوه‌های لنکران جمهوری آذربایجان و اخیراً در جنگل منطقه شغال دره نمین به ثبت رسیده است.

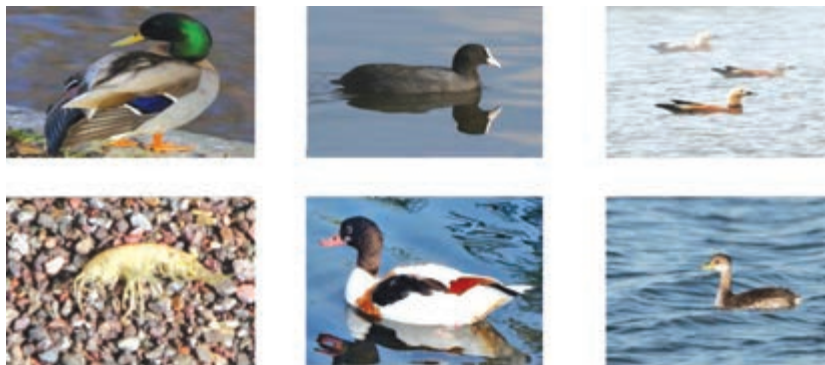
شکل ۳۶-۱- اثر طبیعی ملی گل سوسن چلچراغ واقع در منطقه شکار ممنوع نوار مرزی نمین

۲- مناطق حفاظت شده استان : این مناطق از نظر ضرورت حفظ و تکثیر جانوران وحشی یا حفظ و احیای رستنی‌ها انتخاب شده و تحت حفاظت قرار می‌گیرند. این مناطق در استان ما عبارت‌اند از : منطقه حفاظت شده نئور، منطقه حفاظت شده آق‌داغ و منطقه حفاظت شده مغان.

منطقه حفاظت شده نئور : این دریاچه در ۴۸ کیلومتری جنوب شرقی اردبیل در مسیر جاده خلخال و در ارتفاعات دامنه غربی کوه باغرو واقع شده است. دریاچه نئور به علت قرار گرفتن در مسیر پرندگان مهاجر و به علت داشتن مواد غذایی فراوان و محیط امن، پذیرای تعداد زیادی از این پرندگان است. از آزیان خود این دریاچه می‌توان به نوعی سخت پوست به نام گاماروس اشاره کرد. تنها پستاندار آبی دریاچه، سمور آبی (شنگ) است. در این منطقه ۷۰ گونه گیاهی شناسایی شده و ۹۰ گونه جانوری بومی و مهاجر دارد.

شکل ۳۷-۱- تنوع زیستی دریاچه نئور

منطقه حفاظت شده آق‌داغ خلخال : این منطقه به وسعت ۹۳۸۰۰ هکتار در جنوب شهرستان خلخال از ارتفاع ۶۰۰ متری ساحل رودخانه قزل اوزن تا قله کوهستان آق‌داغ را در بر می‌گیرد. این منطقه از نظر وجود گونه‌های نادر و حمایت شده گیاهی و جانوری اهمیت دارد.

شکل ۳۸-۱- تنوع زیستی منطقه حفاظت شده آق‌داغ

جغرافیای طبیعی استان

منطقه حفاظت شده مغان: این منطقه شامل قسمت‌هایی از شهرستان اصلاندوز، پارس‌آباد مغان و بخش قشلاق دشت شهرستان بيله سوار به وسعت ۳۵۰۰۰ هکتار را شامل می‌شود. هدف از ایجاد این منطقه، احیای نسل آهو اعلام شده است. در منطقه مغان ۸۶ گونه پرنده شناسایی شده که برخی از آنها مانند: قرقاول، دراج، پلیکان، فلامینگو، قو، عروس غاز و زنگوله بال از جمله گونه‌های نادر و حمایت شده در سطح کشور و جهان می‌باشند.

شکل ۳۹-۱- طرح رهاسازی آهو در قشلاق الملو

۳- پناهگاه حیات وحش: به محدوده‌ای از منابع طبیعی کشور اعم از جنگل، مرتع و تالاب گفته می‌شود که دارای زیستگاه نمونه و شرایط اقلیمی مناسبی برای جانوران وحشی بوده و برای حفظ و احیای آنها تحت حفاظت قرار می‌گیرند. این منطقه در استان ما شامل پناهگاه حیات وحش دریاچه بند میل مغان است که پرندگان آبی و کنار آبی نادر و مهاجر فراوانی را به خود جذب می‌کند.

مناطق شکار ممنوع / استان: سازمان حفاظت محیط زیست به منظور حفاظت و جلوگیری از انقراض نسل جانوران، محدوده‌هایی در خارج از مناطق حفاظت شده و با دوره‌های زمانی مشخص به عنوان مناطق شکار ممنوع اعلام می‌کند. محدوده‌های شکار ممنوع ثبت شده در استان عبارت‌اند از: ۱- منطقه شکار ممنوع گندیم (در حد فاصل شهرستان‌های مشکین شهر و گرمی و شهرستان اهر) ۲- منطقه شکار ممنوع شورابیل ۳- مناطق شکار ممنوع عرض ۷ کیلومتری خطوط مرزی (در محدوده ۵ شهرستان پارس‌آباد، بيله سوار، گرمی، مشکین شهر و نمین) ۴- منطقه شکار ممنوع مشکول (در قسمت جنوبی استان اردبیل و در مرز شهرستان کوثر با شهرستان میانه)

شکل ۴۱-۱ پرندگان کنار آبرزی تالاب بند میل مغان

شکل ۴۰-۱ تنوع زیستی منطقه گندیم

شکل ۴۳-۱ طرح رهاسازی مارال در جنگل‌های فندقلو

شکل ۴۲-۱ فلاینگو نمونه‌ای از پرندگان مهاجر دریای شورابیل

فعالیت ۹-۱

- ۱- کدام یک از زیست‌گاه‌های حیات وحش در محدوده شهرستان محل زندگی شما وجود دارد؟
- ۲- به نظر شما چه عواملی سبب انقراض گونه‌های جانوری استان ما می‌شود؟

در استان اردبیل ۴۳ گونه از رده پستانداران شناسایی شده است که از میان آنها گونه‌های جانوری کل و بز وحشی، قوچ و میش ارمنی، پلنگ، سیاه گوش و خرس قهوه‌ای در معرض خطرند. نسل دو گونه مارال و آهو نیز منقرض شده است. به منظور احیای نسل این دو گونه، طرح تکثیر آهو در قشلاق الملو مغان از سال ۱۳۸۹ و طرح تکثیر مارال در جنگل فندقلوی نمین از سال ۱۳۸۸ در استان آغاز شده است.

خزندگان با ۲۹ گونه و دوزیستان با ۶ گونه از دیگر مهره‌داران استان می‌باشند. گونه‌های افعی زنگی و لاک پشت خشکزی از خزندگان، جزو گونه‌های حمایت شده و گونه سمندر جویباری ایرانی از دوزیستان، جزو گونه‌های در معرض خطر انقراض است.

از بین ۲۵۷ گونه پرند شناسایی شده در زیست‌گاه‌های استان اردبیل ۴۹ گونه برابر قوانین و مقررات شکار و صید جزو گونه‌های حمایت شده و حفاظت شده می‌باشند.

در آب‌های شیرین استان ۱۸ گونه ماهی شناسایی شده‌اند که ۷ گونه آن غیر بومی و ۱۱ گونه جزو ماهیان بومی آب‌های جاری می‌باشند که گونه قزل‌آلای خال قرمز در معرض خطر انقراض است.

درس پنجم ✦ مسائل و مشکلات زیست محیطی استان

آلودگی هوا

عمده ترین منابع آلاینده هوای استان شامل وسایل نقلیه موتوری، کارخانجات و کارگاه های صنعتی، وسایل گرمایش واحدهای مسکونی و تجاری، عملیات ساختمانی و تعمیراتی و ورود گرد و غبار از کشورهای همسایه و مناطق کویری است. استقرار مراکز توزیع سیمان فله ای در میان بافت مسکونی شهرها نیز باعث آلودگی هوای بسیاری از مناطق شهری می شود. با توجه به گستردگی اراضی کشاورزی در استان، این زمین ها پس از برداشت محصول به حال خود رها می شوند که در صورت وزش باد باعث تشدید گرد و غبار در سطح استان می شوند.

شکل ۴۴-۱- نمونه ای از منابع آلاینده هوای استان

آلودگی آب

توسعه کشاورزی، صنعت و شهرنشینی در استان ما باعث افزایش استفاده از منابع آب شده که همراه با آن مقادیر زیادی از انواع آلاینده ها نیز به این آب ها وارد شده و در نتیجه موجب پایین آمدن کیفیت منابع آب گشته است. احداث سدها در بالادست رودخانه ها

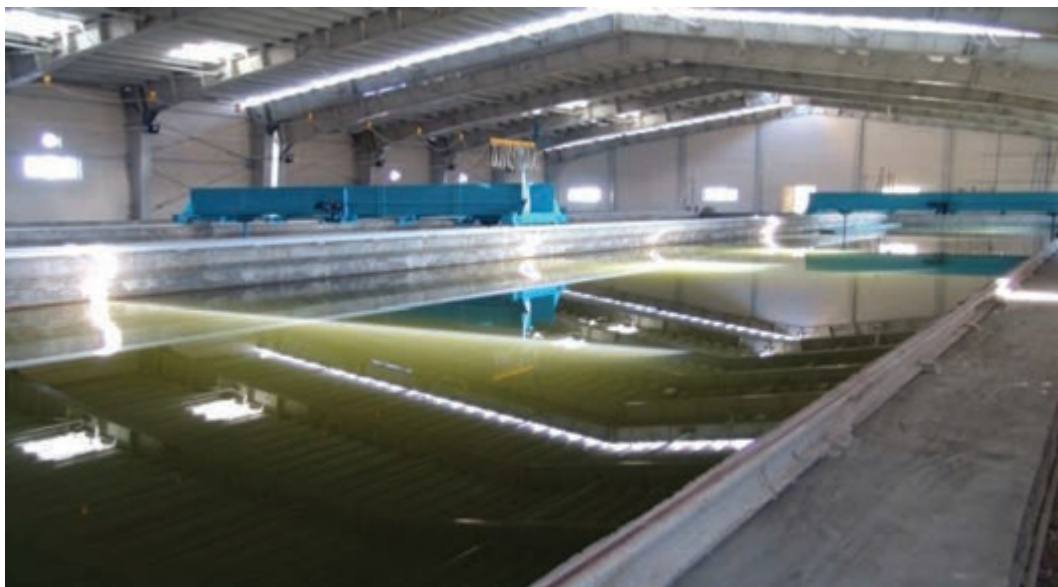

جغرافیای طبیعی استان

و مصرف آب در دشت‌های پایین‌تر مانند اردبیل باعث شده آبدهی این رودخانه کاهش یافته و به همراه دریافت پساب‌ها و فاضلاب‌ها از مراکز شهری و صنعتی، میزان آلودگی آب‌ها افزایش یابد. بررسی میزان آلودگی رودخانه‌های مهم استان مانند قره‌سو و بالیخلی چای در حال حاضر مؤید این امر است. بررسی آلودگی‌های رود ارس نیز نشان می‌دهد قرار گرفتن حوضه آبریز این رود در کشورهای ایران، ارمنستان، آذربایجان و ترکیه و نبود مدیریت واحد در سطح حوضه جهت کنترل ورود آلاینده‌ها، باعث شده است که رود ارس به‌عنوان کانونی برای دریافت انواع آلاینده‌های فیزیکی، شیمیایی، زیستی و حتی وجود عناصر سنگین تبدیل شود. علل آلودگی آب‌های استان عبارت‌اند از:

الف) آلودگی طبیعی: این آلودگی به دلیل ویژگی‌های طبیعی و زمین‌شناختی منطقه به وجود آمده است. به‌عنوان مثال، در جنوب دشت اردبیل به‌ویژه در حوضه آبریز رود قوری چای، سنگ‌های تشکیل دهنده سفره آب زیر زمینی منطقه به گونه‌ای هستند که در آب حل شده و بر کیفیت آب رود به‌ویژه در دوره‌های کم آبی تأثیر می‌گذارد.

شکل دیگر آلودگی طبیعی آب، آلودگی ناشی از آب‌های معدنی استان است. قابلیت انحلال مواد به‌دلایلی از جمله فشار و حرارت زیاد در اعماق زمین افزایش می‌یابد که در نتیجه آن، موادی مانند گازها و مواد معدنی در این آب‌ها حل شده و در نهایت به منابع آبی محل منتقل می‌شوند. برای نمونه، پساب چشمه‌های آب گرم مناطق سرعین، ویلادرق و برجلو از طریق رودهای محلی به بالیخلی چای هدایت می‌شوند.

شکل ۴۵-۱- تصفیه خانه آب مشکین شهر

ب) آلودگی انسانی: که عمدتاً از منابع زیر ناشی شده‌اند:

منابع صنعتی: گسترش صنایع در دشت اردبیل از سویی اراضی کشاورزی حاصلخیز را اشغال کرده و از سویی دیگر با

بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی به عنوان رقیبان جدی برای مصارف آب کشاورزی در آمده‌اند. تقریباً فعالیت تمام صنایع در سطح استان با تولید فاضلاب صنعتی همراه است. بخش عمده‌ای از صنایع استان در حوضه رودهای دایمی نظیر بالیخلی چای، قره سو و ارس واقع شده‌اند. بررسی‌های محلی حاکی از آن است که اکثر قریب به اتفاق این صنایع، فاضلاب خود را بدون انجام عملیات تصفیه مطلوب به این رودها تخلیه می‌کنند. شهرک صنعتی شماره (۱) اردبیل که در مجاورت شهر قرار گرفته فاقد سیستم تصفیه فاضلاب است. صنایع غذایی و کشاورزی نسبت به سایر صنایع فاضلاب و پساب بیشتری را به منابع آب وارد می‌نمایند. کشتارگاه‌های صنعتی دام و طیور، واحدهای فرآورده‌های لبنی و گوشتی و صنایع گوناگون مستقر در شهرک‌های صنعتی استان، منابع آبی منطقه را به شدت در معرض تهدید قرار می‌دهند.

شکل ۴۶-۱- پساب کارخانه‌ها نمونه‌ای از منابع آلاینده صنعتی در استان

منابع شهری و روستایی: فاضلاب‌ها و پساب‌های شهرها و روستاهای استان به طور کلی به درون خاک و آب‌های زیرزمینی نفوذ پیدا کرده و یا از طریق جوی‌ها و نهرها به رودخانه‌ها می‌ریزند و در نهایت موجب آلودگی منابع آب می‌شوند. نمونه بارز آن تخلیه آب‌های سطحی شهر اردبیل به بالیخلی چای است. در استان اردبیل، تعداد ۱۸ مرکز دفن زباله‌های خانگی وجود دارند که باعث آلودگی آب‌های سطحی و زیرزمینی می‌شوند.

شکل ۴۷-۱- زباله‌ها به عنوان یکی از منابع مهم آلاینده آب و خاک در استان

منابع کشاورزی: در اراضی کشاورزی استان به خصوص در شهرستان‌های اردبیل، بیله‌سوار و پارس‌آباد همواره از کودها و سموم شیمیایی استفاده می‌شود که بخشی از این مواد از طریق بارندگی و یا آبیاری به‌درون زمین نفوذ پیدا کرده و یا مستقیماً وارد آبراه‌ها می‌شوند. در سطح استان بیشترین مصرف کود در اراضی زیر کشت سیب زمینی و گندم می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد استفاده از این مواد در اراضی نزدیک بستر رودخانه‌های بالیخلی چای و قره‌سو موجب آلودگی و کاهش کیفیت آب این رودها شده است.

آلودگی خاک

آلودگی خاک در استان ما بیشتر از طریق فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی صورت می‌گیرد.

۱- فعالیت‌های کشاورزی: عمده‌ترین عوامل کشاورزی که موجب آلودگی خاک در استان ما می‌شوند عبارت‌اند از: استفاده بیش از حد از سموم و کودهای شیمیایی و آلی، استفاده از فاضلاب و زه آب در آبیاری اراضی کشاورزی، مدیریت غلط در سیستم‌های آبیاری.

۲- فعالیت‌های صنعتی: صنایع استان از طریق رهاسازی پساب و فاضلاب‌های صنعتی باعث آلودگی خاک می‌شوند؛ مانند: بهره‌برداری از معادن و اجرای پروژه‌های مختلف راهسازی. در رابطه با آلودگی خاک‌های استان به مواد پرتوزا اطلاعات دقیقی در دسترس نیست.

مهم‌ترین راه‌های حفاظت از منابع آب و خاک در استان:

- ۱- انتخاب مکان مناسب برای استقرار صنایع با رعایت مصالح زیست محیطی
- ۲- کاهش مصرف کودهای شیمیایی در اراضی زراعی و باغی
- ۳- طراحی و مدیریت صحیح محل‌های دفن زباله‌های شهری و مواد زاید صنعتی
- ۴- استقرار صحیح تصفیه‌خانه‌ها و کنترل پساب خروجی

آلودگی صوتی

به هر صدایی که شنیدن آن برای شنونده ایجاد ناراحتی کند، آلودگی صوتی گفته می‌شود. بیشتر منابع ایجاد کننده آلودگی صوتی واحدهای صنعتی متعلق به صنایع فلزی می‌باشند که در صورت استقرار آنها در مناطق شهری باعث ایجاد آلودگی می‌شوند. در استان ما متأسفانه تعداد زیادی از این واحدها در بافت مسکونی شهرها واقع شده‌اند که فعالیت آنها موجبات سلب آسایش ساکنان اطراف را فراهم آورده است.

منابع مهم ایجاد آلودگی صوتی عبارت‌اند از:

- ۱- فعالیت کارگاه‌های جوشکاری، صافکاری، درب و پنجره‌سازی، نجاری، کابینت‌سازی، آهنگری، تعمیرگاه‌ها، بلوک‌زنی، موزاییک‌سازی و صنایع قطعات پیش ساخته بتونی
- ۲- عبور وسایل نقلیه سنگین و موتورسیکلت به همراه صدای بوق گوشخراش آنها

۳- سر و صدای ناشی از فعالیت‌های ساختمانی، مته‌های کمپرسی

۴- بلندگوهای دستی و ثابت در اماکن مختلف

گسترش فضای سبز، کنترل ترافیک و عایق‌کاری ساختمان‌ها از جمله راه‌های کاهش آلودگی صوتی هستند. شما چه راه‌حل‌های دیگری برای مقابله با آلودگی صوتی می‌شناسید؟

فعالیت ۱۰-۱

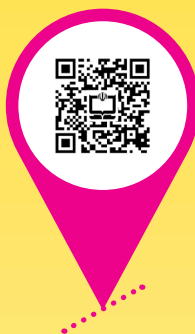

۱- برای جلوگیری از آلودگی آب در محیط زندگی خود چه پیشنهاداتی ارائه می‌دهید؟

۲- به نظر شما بیشترین منابع آلوده کننده آب‌ها مربوط به فعالیت‌های شهری است یا روستایی؟ چرا؟

۳- از منابع ایجاد آلودگی صوتی در محل سکونت خود لیستی تهیه کرده و در کلاس ارائه دهید.

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان اردبیل

درس ششم تقسیمات سیاسی استان

استان اردبیل به‌عنوان اولین استان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و بیست و پنجمین استان کشور در بهمن ماه سال ۱۳۷۲ از استان آذربایجان شرقی جدا و به استان مستقلی تبدیل شده است. این استان دارای ۱۰ شهرستان، ۲۶ شهر، ۲۹ بخش و ۷۱ دهستان است. در این درس با موقعیت جغرافیایی بخش‌ها و دهستان‌های استان آشنا می‌شوید. شکل و جدول ۱-۲ تقسیمات سیاسی استان را نشان می‌دهد.

شکل ۱-۲- نقشه تقسیمات سیاسی استان اردبیل

برای مطالعه

جدول ۱-۲- اطلاعات مربوط به آخرین تقسیمات سیاسی استان اردبیل برحسب شهرستان در سال ۱۳۹۳

شهرستان	نام شهر	تعداد بخش	تعداد شهر	تعداد دهستان	مساحت (کیلومتر مربع)
اردبیل	اردبیل - هیر	۳	۲	۱۰	۲۲۱۶
بيله سوار	بيله سوار - جعفرآباد	۲	۲	۴	۱۷۸۲
پارس آباد	پارس آباد - اصلاندوز - تازه کند پارس آباد - اسلام آباد	۴	۴	۸	۱۴۰۶
خلخال	خلخال - هشتجین - کلور	۳	۳	۸	۲۶۸۸
سرعین	سرعین	۲	۱	۴	۳۷۳
کوثر	گیوی	۲	۱	۴	۱۲۵۹
گرمی	گرمی - تازه کندانگوت	۳	۲	۹	۲۰۴۸
مشکین شهر	مشکین شهر - رضی - مرادلو - فخرآباد - لاهرود - قصابه	۵	۶	۱۲	۳۷۲۰
نمین	نمین - عنبران - آبی بیگلو	۳	۳	۷	۹۳۹
نیر	نیر - کوراییم	۲	۲	۵	۱۱۹۴
جمع		۲۹	۲۶	۷۱	۱۷۶۲۵

فعالیت ۲-۱

- ۱- براساس نقشه تقسیمات سیاسی استان، نام شهرستان، مرکز شهرستان، مرکز بخش محل زندگی خود را بنویسید.
- ۲- شهرستان‌های شمالی و جنوبی استان را در روی نقشه مشخص کرده و نام ببرید.
- ۳- استان اردبیل در چه سالی از استان آذربایجان شرقی جدا شد؟

درس هفتم جمعیت استان

پراکندگی جغرافیایی جمعیت

براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ جمعیت استان اردبیل ۱۲۴۸۴۸۸ نفر بوده است که از نظر پراکندگی جغرافیایی، ۶۴ درصد جمعیت در نقاط شهری و ۳۶ درصد در نقاط روستایی و غیرساکن بوده‌اند. این استان وسعتی معادل ۱/۱ درصد مساحت کشور و حدود ۱/۷ درصد از جمعیت ایران را در خود جای داده است.

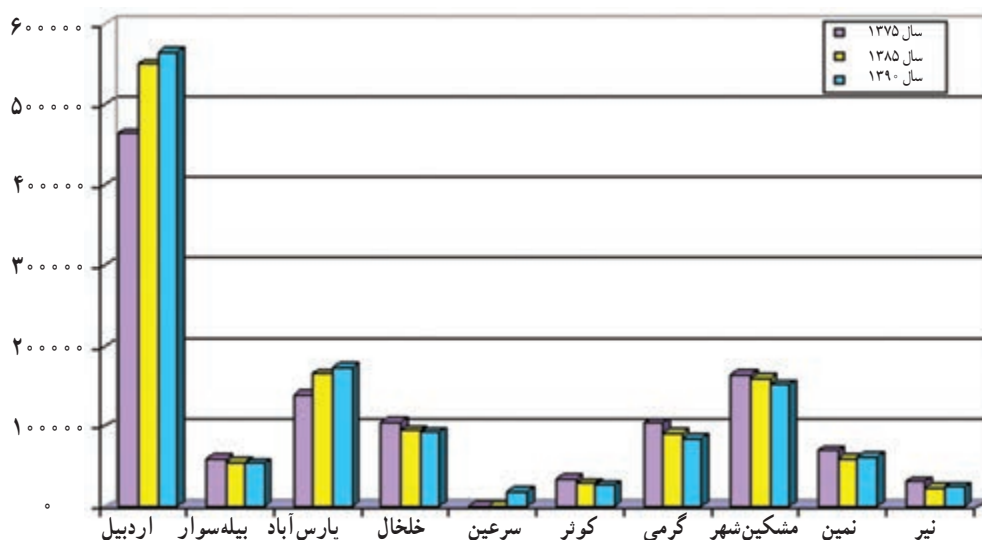
برای مطالعه

جدول ۲-۲- جمعیت شهرستان‌های استان اردبیل براساس سرشماری سراسری ۱۳۷۵، و ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

شهرستان	سال ۱۳۷۵	سال ۱۳۸۵	سال ۱۳۹۰
تعداد جمعیت	تعداد جمعیت	تعداد جمعیت	تعداد جمعیت
اردبیل	۴۶۲۶۳۲	۵۴۸۸۳۲	۵۶۴۳۶۵
بيله‌سوار	۵۹۵۸۴	۵۵۰۲۶	۵۳۷۶۸
پارس آباد	۱۳۸۸۸۷	۱۶۵۴۷۷	۱۷۳۱۸۲
خلخال	۱۰۴۴۴۶۰	۹۵۰۰۵	۹۲۳۳۳
سرعین	—	—	۱۸۲۳۱
کوثر	۳۴۵۱۴	۲۸۷۲۱	۲۶۱۹۷
گرمی	۱۰۴۰۶۴	۹۱۲۷۰	۸۴۲۶۷
مشکین شهر	۱۶۴۰۰۷	۱۵۹۲۴۲	۱۵۱۱۵۶
نمین	۶۹۳۴۹	۵۹۶۴۰	۶۱۳۳۳
نیر	۳۰۵۱۴	۲۳۰۳۵	۲۳۶۵۶
مجموع	۱۱۶۸۰۱۱	۱۲۲۸۱۵۵	۱۲۴۸۴۸۸

جغرافیای انسانی استان

شکل ۲-۲- روند تغییرات جمعیت استان به تفکیک شهرستان طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۰

ویژگی‌های جمعیت استان

الف) تراکم نسبی جمعیت : تراکم جمعیت استان اردبیل ۷۰ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است که در مقایسه با تراکم جمعیت کل کشور (۴۶ نفر در هر کیلومتر مربع) این استان را باید از مناطق پرجمعیت کشور به‌شمار آورد. شهرستان اردبیل پرجمعیت‌ترین و شهرستان سرعین کم جمعیت‌ترین شهرستان استان می‌باشد.

برای مطالعه

جدول ۳-۲- تراکم نسبی جمعیت در شهرستان‌های استان (نفر در کیلومتر مربع)

شهرستان	اردبیل	مشکین‌شهر	پارس‌آباد	خلخال	سرعین	گرمی	نمین	بیلہ‌سوار	کوثر	نیر
۱۳۷۵	۱۸۳	۴۵	۸۹	۳۷	—	۶۰	۶۳	۳۰	۲۷	۲۰
۱۳۸۵	۲۲۰	۴۲	۱۱۹	۳۴	—	۴۴	۵۸	۳۱	۲۲	۱۹
۱۳۹۰	۲۶۴	۴۰	۱۲۵	۳۳	۴۹	۴۱	۵۹	۳۱	۲۰	۱۹

ب) رشد جمعیت استان : طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ سالانه به‌طور متوسط حدود ۴۰/۶۷ نفر به جمعیت استان افزوده شده که متوسط رشد سالانه آن برابر با ۳۳/۰ درصد می‌باشد.

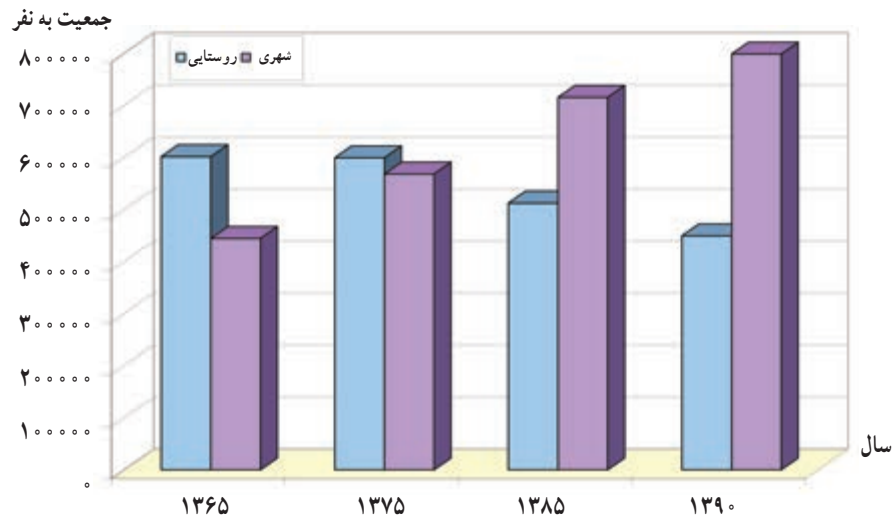

فعالیت ۲-۲

دلایل افزایش جمعیت شهرستان اردبیل و شهرستان پارس آباد در سال ۱۳۹۰ را بررسی کنید.

شکل ۲-۳- نمودار تغییرات جمعیت استان به تفکیک مناطق شهری و روستایی طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۰

برای مطالعه

جدول ۲-۴- روند تغییرات جمعیت شهری و روستایی استان از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰

۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	شرح	
۱۲۴۸۴۸۸	۱۲۲۸۱۵۵	۱۱۶۸۰۱۱	۱۰۴۶۲۳۷	استان	جمعیت (نفر)
۷۹۸۹۴۲	۷۱۵۵۹۷	۵۶۸۴۴۸	۴۴۴۶۱۲	شهری	
*۴۴۹۵۴۶	*۵۱۲۵۵۸	*۵۹۹۵۶۳	۶۰۱۶۲۵	روستایی	
۰/۳۳	۰/۵	۱/۲۰	—	استان	درصد نرخ رشد سالانه جمعیت نسبت به سال قبل
۲/۳۳	۲/۳۳	۳/۲۶	—	شهری	
-۲/۵۸	-۱/۵۶	-۰/۳۹	—	روستایی	

* جمعیت غیر ساکن در تعداد جمعیت روستایی منظور شده است.

فعالیت ۲-۳

با توجه به نمودار شکل ۲-۳ روند تغییرات شهری و روستایی در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ را نسبت به هم مقایسه کنید.

پ) ترکیب جمعیت شهری و روستایی استان: با توجه به جدول ۲-۷ میزان شهرنشینی در سال ۱۳۹۰ برابر با ۶۴ درصد به دست می‌آید. مقایسه میزان شهرنشینی در این سال با سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۷۵ یک روند افزایشی را نشان می‌دهد که یک روند طبیعی در جامعه طی نیم قرن اخیر بوده است. این میزان برای سال ۱۳۸۵ برابر با ۵۸/۳ درصد است.

با توجه به جدول ۲-۷ میزان روستائیشینی در سال ۱۳۹۰ برابر با ۳۶ درصد به دست می‌آید. مقایسه میزان روستائیشینی در این سال با سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۷۵ یک روند کاهشی را نشان می‌دهد. گرایش به شهرنشینی و تمرکز جمعیت در شهرها منجر به تغییراتی در رشد جمعیت مناطق روستایی و شهری شده است به طوری که رشد سالانه جمعیت در مناطق شهری استان در فاصله سال‌های ۹۰-۱۳۸۵ برابر با ۲/۳۳ درصد و در مناطق روستایی ۲/۵۸- درصد بوده است.

مهم‌ترین دلایل افزایش جمعیت شهرنشینی در این استان مثل همه استان‌های کشور، تبدیل سکونتگاه‌های روستایی به شهری، مهاجرت از روستا به شهر، ادغام روستاهای نزدیک به محدوده شهر به شهر است که در این میان شهر اردبیل به عنوان مرکز استان ۶۰/۷۲ درصد جمعیت شهرنشینی استان را در خود جای داده است. مهم‌ترین علل آن مرکزیت سیاسی شهر اردبیل به عنوان مرکز استان، وجود کارخانجات بزرگ و کوچک، انشعاب راه‌های اصلی از آن و وجود دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در آن است.

فعالیت ۲-۴

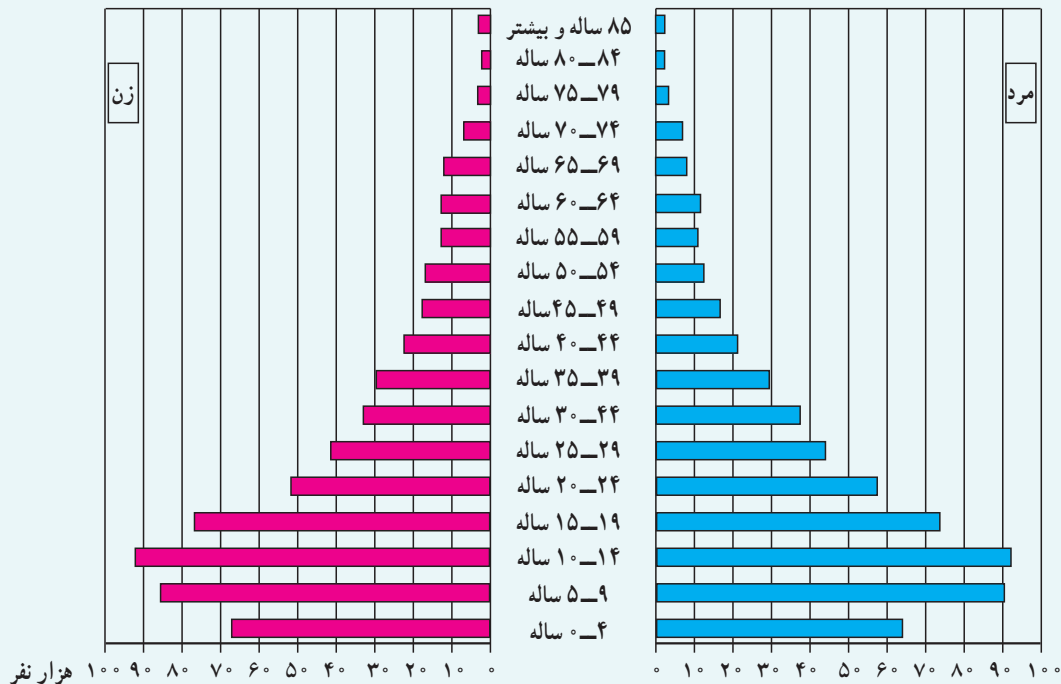
- ۱- کدام عوامل موجب جذب جمعیت به شهر اردبیل می‌شود؟
- ۲- به نظر شما چه عوامل دیگری نیز باعث افزایش شهرنشینی استان شده است؟

ت) ساختمان سنی جمعیت استان: به نمودار هرم سنی جمعیت استان در سال ۱۳۹۰ توجه کنید. همان‌طور که می‌بینید، هرم سنی استان اردبیل همانند هرم سنی کشور، قاعده‌ای پهن با رأس باریک دارد که نشانگر بالا بودن میزان مولید و در نتیجه، جوانی جمعیت است.

برای مطالعه

شکل ۲-۴- هرم سنی جمعیت استان اردبیل در سال ۱۳۹۰

فعالیت ۲-۵

با توجه به هرم سنی جمعیت استان اردبیل به سؤال زیر پاسخ دهید :
 ۱- مهم‌ترین ویژگی هرم سنی جمعیت استان اردبیل در سال ۱۳۹۰ را بنویسید.

مهاجرت

مهاجرت از روستا به شهر در استان اردبیل از رایج‌ترین شکل‌های مهاجرت است. به سبب افزایش امکانات بهداشتی، درمانی و آموزشی در نقاط شهری، میزان رشد جمعیت شهری بیش از میزان رشد جمعیت روستایی بوده است، به طوری که جمعیت مناطق شهری استان از حدود ۵۸/۳ درصد در سال ۱۳۸۵ به حدود ۶۴ درصد در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. مقایسه تغییرات جمعیتی استان اردبیل با کل کشور نشان می‌دهد که متوسط نرخ رشد جمعیت استان نسبت به میانگین نرخ رشد

جغرافیای انسانی استان

جمعیت کشور کمتر است. این امر از مهاجر فرست بودن استان اردبیل حکایت دارد.

- علل مهاجرت روستاییان به شهر و ساکن شدن آنان در شهرها به خصوص در حاشیه شهرهای بزرگ استان، عبارت‌اند از :
  - وجود مشکلات معیشتی در روستاها و نداشتن زمین و آب کافی
  - رشد سریع جمعیت و افزایش آن در مناطق روستایی
  - تقسیم زمین به قطعات کوچک‌تر
  - عدم دسترسی به امکانات بهداشتی، درمانی و کمبود تأسیسات آموزشی در روستاها در سطوح بالاتر
  - وقوع خشکسالی و سرمازدگی محصولات کشاورزی و بلایای طبیعی به‌طور مستمر در سال‌های اخیر
  - عدم توسعه اقتصادی در شهرها به‌خصوص در شهرهای کوچک

پیامدهای مهاجرت از استان

مهاجرت از استان اردبیل، مسائل و مشکلاتی را به‌وجود آورده است که عبارت‌اند از :

- ۱- کاهش رشد جمعیت استان
- ۲- تغییر ساختار سنی و جنسی جمعیت استان
- ۳- کاهش تولید و نیروی کار

فعالیت ۲-۶

- ۱- غالب‌ترین شکل مهاجرت در استان اردبیل چیست؟
- ۲- استان اردبیل مهاجرپذیر است یا مهاجرفرست؟ دلایل خود را بیان کنید.
- ۳- مهم‌ترین علت مهاجرت روستائیان به شهرهای استان چیست؟

درس هشتم شیوه‌های زندگی در استان

دانش آموز گرامی، آیا می‌دانید که مردم استان اردبیل به چه شیوه‌هایی زندگی می‌کنند؟ در کشورمان مردم به سه شیوهٔ عشایری، روستایی و شهری زندگی می‌کنند که در این درس با شیوه‌های زندگی در استان اردبیل آشنا می‌شوید.

الف) زندگی شهری

استان اردبیل از نظر درصد شهرنشینی، رتبهٔ نوزدهم را در کشور دارد به طوری که در سرشماری سال ۱۳۹۰، ۶۴ درصد مردم استان اردبیل در ۲۴ نقطهٔ شهری سکونت داشته‌اند جمعیت شهرنشین استان اردبیل در سال ۱۳۹۰ در حدود ۷۹۸۹۴۲ نفر بوده است. در جدول زیر جایگاه استان اردبیل از نظر جمعیتی، با کشور مقایسه شده است.

برای مطالعه

جدول ۵-۲- جایگاه استان از نظر جمعیتی با کشور در سال ۱۳۹۰

استان در سال ۱۳۹۰			کشور در سال ۱۳۹۰		شرح
سهم از کشور	درصد	تعداد به نفر	درصد	تعداد به نفر	
۱/۷	۱۰۰	۱۲۴۸۴۸۸	۱۰۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	جمعیت
۱/۴۸	۶۴	۷۹۸۹۴۲	۷۱/۳۸	۵۳۶۴۶۶۶۱	جمعیت شهری
۲/۰۹	۳۶	۴۴۹۵۴۶	۲۸/۵۳	۲۱۴۴۶۷۸۳	جمعیت روستایی
۰/۱۶۶	۵/۴۲	* ۶۶۵۲۱	۰/۹	۵۶۲۲۵	عشایری

* جمعیت کوچ‌نشین استان خارج از جمعیت روستایی و شهری محاسبه شده است.

عوامل شکل‌گیری شهرها

۱- آب: هستهٔ اولیهٔ بسیاری از شهرها، روستاهایی است که در کنار منابع آب شامل رودها، چشمه‌ها و قنات‌ها استقرار یافته‌اند. شهرهای بزرگ استان اردبیل نیز در مجاورت رودهای پر آب شکل گرفته و به تدریج توسعه یافته‌اند؛ مثلاً شهر اردبیل در کنار

جغرافیای انسانی استان

رود بالیخلو، پارس آباد در کنار رودخانه ارس، مشکین شهر در کنار رودخانه خیابچای واقع شده است.

۲- ناهمواری ها : شرایط طبیعی، از جمله وجود ارتفاعات و ناهمواری ها، در پیدایش و پراکندگی شهرهای استان نقش مهمی داشته است. به جدول ۲-۶ توجه کنید.

جدول ۲-۶- پراکندگی شهرهای استان در ناهمواری های مختلف

شهرها	ناهمواری ها
پارس آباد، اصلاندوز، بیله سوار	نواحی جلگه ای و پست استان
اردبیل	نواحی دشتی
مشکین شهر، نمین، نیر، سرعین،	نواحی پای کوهی (کوهپایه ای)
کوثر، گرمی، خلخال،	نواحی میان کوهی

۳- آب و هوا : قسمت های زیادی از استان اردبیل، کوهستانی و دارای ارتفاعات بلند است. سرمای شدید این ارتفاعات از جمله عوامل مهمی است که مانع پیدایش شهرها می شود؛ در حالی که در نواحی هموار و با آب و هوای معتدل، شهرهای بزرگ و کوچک استقرار یافته اند.

۴- عامل ارتباطی : عامل ارتباطی، یعنی راه ها به ویژه راه های اصلی موجب توسعه بیشتر شهرها شده است، چنان که یکی از دلایل توسعه شهر اردبیل این است که در محل انشعاب راه های شوسه اصلی استان قرار دارد.

نقش شهرها

هر یک از شهرهای استان با توجه به موقعیت جغرافیایی و شرایط اقتصادی - اجتماعی محل خود، کارکرد ویژه ای دارند؛ از جمله شهر اردبیل به عنوان مرکز استان دارای نقش سیاسی، صنعتی و تجاری عمده ای است. سرعین نیز شهری سیاحتی و پارس آباد شهری صنعتی و کشاورزی (صنایع کشاورزی) به شمار می آیند و بقیه شهرهای استان نقش بازرگانی و کشاورزی دارند.

برنامه توسعه شهری : در سال های اخیر، با استان شدن این منطقه و افزایش مهاجرت از روستاها به شهرها، رشد و توسعه مراکز شهری آهنگ تازه ای یافته است؛ بعضی از روستاها با تأسیس شهرداری به شهر تبدیل شده اند طوری که در سال ۱۳۷۲ تعداد ۱۴ نقطه شهری در استان وجود داشته که امروزه به ۲۴ نقطه شهری افزایش یافته است. و در اطراف شهرها نیز شهرک های جدیدی شکل گرفته اند.

ب) زندگی روستایی

سابقه شکل گیری زندگی روستایی در استان ما طولانی است. مهم ترین عواملی که در پراکندگی و استقرار روستاها نقش دارند عواملی چون آب و هوا، ناهمواری ها، میزان آب، نوع خاک، نوع معیشت و تعداد جمعیت می باشد. منابع مهم درآمد روستاییان استان شامل کشاورزی، باغداری، دامداری، زنبورداری، صید و پرورش ماهی و صنایع دستی است. متناسب با شرایط جغرافیایی و امکانات محل، انواع صنایع دستی در استان وجود دارد که در مناطق مختلف استان پراکنده شده اند.

شکل ۵-۲- نمونه‌ای از صنایع دستی در استان گلیم)

اغلب سکونت‌گاه‌های روستایی استان در کنار رودها و منابع آب استقرار یافته‌اند. در کوهپایه‌ها و دامنه کوهستان‌ها، علاوه بر منابع آب، وجود خاک‌های حاصلخیز نیز در پیدایش و توسعه روستاهای استان نقش مهمی داشته‌اند. از نظر پراکندگی جغرافیایی اکثر سکونت‌گاه‌های روستایی به ترتیب در بخش شمالی، مرکزی، جنوبی و غربی استان متمرکزند. شکل روستاهای استان

اکثر روستاهای استان اردبیل به دلیل کوهستانی بودن و کم وسعت بودن زمین‌های پست و هموار و کاربری آن در کشاورزی به شکل متمرکز بوده و در مناطق کوهستانی مرتفع، پلکانی و در امتداد رودها به صورت طولی استقرار یافته‌اند.

شکل ۶-۲- روستای پلکانی کزج از توابع شهرستان خلخال

جغرافیای انسانی استان

توزیع و پراکندگی سکونت‌گاه‌های روستایی استان : براساس بررسی‌های انجام شده بر روی مکان‌گزینی جمعیت روستایی در استان اردبیل، از مجموع جمعیت روستایی استان در سال ۱۳۹۰ که معادل ۴۴۹۵۶۴ نفر بوده است، حدود ۳۲/۲ درصد جمعیت روستایی در مناطق دشتی استان ساکن‌اند. این در حالی است که تنها ۱۷/۹ درصد از روستاها در مناطق دشتی استان استقرار دارند. حدود ۵۵/۴ درصد از روستاها که ۳۹/۸ درصد از جمعیت روستایی استان را در خود جای داده‌اند، در مناطق کوهستانی استقرار یافته‌اند. حدود ۴۶/۷ درصد از روستاها که ۲۸ درصد از جمعیت روستایی استان را در خود جای داده‌اند، در مناطق کوهپایه‌ای استقرار یافته‌اند.

برای مطالعه

جدول ۷-۲- توزیع و پراکنش سکونت‌گاه‌های روستایی استان اردبیل
و جمعیت ساکن در آنها براساس وضعیت محیط طبیعی در سال ۱۳۹۰

تیپ	آبادی		جمعیت	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کوهپایه‌ای	۳۶۷	۲۶/۷	۱۲۵۵۶۱	۲۸/۰
کوهستانی	۷۵۹	۵۵/۴	۱۷۹۴۰۵	۳۹/۸
دشتی	۲۴۶	۱۷/۹	۱۴۴۵۸۰	۳۲/۲
جمع	۱۳۷۲	۱۰۰	۴۴۹۵۴۶	۱۰۰

بررسی روند تغییرات جمعیت و تحرکات مربوط به آن حاکی از تغییرات جمعیتی نامتعادل طی دهه‌های اخیر بوده است. بررسی تغییرات جمعیت نشان می‌دهد جمعیت ساکن در نقاط روستایی استان اردبیل دارای رشد منفی بوده است. کنترل رشد جمعیت در نتیجه اعمال سیاست‌های کنترل جمعیت و همچنین مهاجرت‌های روستا-شهری می‌تواند از عمده‌ترین دلایل کاهش جمعیت در نقاط روستایی استان باشد.

با توجه به نرخ رشد مثبت و بالای جمعیت در نقاط شهری، کاهش رشد جمعیت در کل استان ناشی از روند رشد منفی جمعیت در نقاط روستایی است.

فعالیت ۲-۷

عمده‌ترین دلایل کاهش جمعیت در نقاط روستایی استان را بیان کنید.

پ) زندگی عشایری

استان ما از گذشته‌های دور به دلیل موقعیت جغرافیایی، کوهستانی بودن، آب و هوای متنوع و مراتع سرسبز از مراکز مهم کوچ‌نشینی بوده است. براساس سرشماری ۱۳۸۷ عشایر استان از دو ایل بزرگ به نام ایل شاهسون با ۹۳/۴ درصد و ایل قره داغ با ۱/۵ درصد جمعیت و دو طایفه مستقل شاطرانلو با ۳/۸ درصد و طایفه مستقل فولادلو با ۱/۳ درصد جمعیت تشکیل شده است. این تعداد حدود ۵/۴۲ درصد جمعیت عشایری کل کشور را تشکیل می‌دهد.

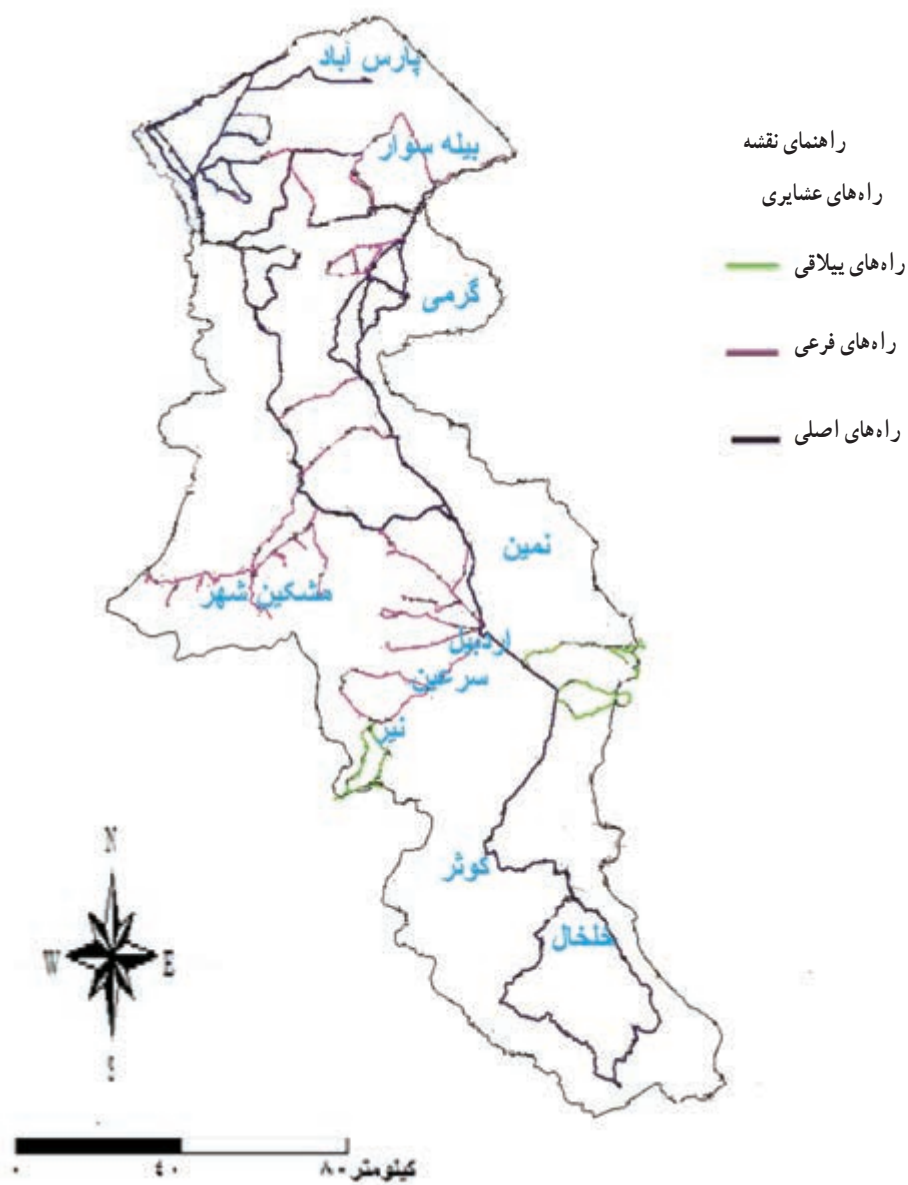

برای مطالعه

جدول ۸-۲- طوایف ایل سون در استان اردبیل

نام طایفه	تعداد تیره	نام طایفه	تعداد تیره
تالش میکائیلو	۶	قوجه بیگلو	۱۱
عیسی لو	۶	جهانخانملو	۴
سیدلر	۳	حسین حاجیلو	۴
کورعباسلو	۳	ساربانالار	۴
مرادللو	۱	هومونلو	۳
گیگلو	۲۵	عربلو	۲
اجیرلو	۱۴	شاه علی بیگلو	۱
حسینکلو	۹	مستعلی بیگلو	۶
بالابیگلو	۶	قره لر خیای	۵
بیگ باغلو	۳	لاهرود	۵
کلاش	۲	آیواتلو	۳
ساری نصیرلو	۱	ساری خانلو	—
خامسلو	۲	جعفرلو	۱
رضا بیگلو	۱	حاجی خواجه‌لو	۱۵
بیگ دیلو	۵	یکلو	۱
جلودارلو	۱۰	ساریخانلو	۱۱
تکله	۹	علی بابالو	۵
گبلو	۵	خلیفه لو	۴
قره‌لر جیدرق	۳	دمیرچی لو	۴
آرداللو	۱	جعفرقلی خانلو	۴
قورتلار	۸	اودولو	۳
مغانلو	۲۰	۴۳ طایفه	۲۳۹ تیره
جمع			

شکل ۲-۷- نقشه محدوده های ایلات عشایر استان و مسیرهای کوچ

در گذشته شیوه‌های کوچ نشینی در استان ما به صورت کوچ خانواری بود که در آن تمام خانوارها به محل ییلاق و قشلاق خود کوچ می‌کردند، ولی امروزه دلایل مختلفی باعث تغییر و دگرگونی زندگی عشایری استان شده است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: محدودیت منابع آب، آسیب دیدن مراتع و چراگاه‌ها، ورود وسایل ارتباط جمعی، توسعه راه‌های ارتباطی، ورود اتومبیل به زندگی کوچ‌نشینان و گرایش به برخورداری از رفاه و جاذبه‌های زندگی یکجانشینی.

شکل ۸-۲- نوع مسکن عشایری در منطقه ییلاقی

براساس سرشماری سال ۱۳۸۷ جمعیت عشایر استان ما بالغ بر ۱۲۸۱۸ خانوار و ۶۶۵۲۱ نفر بوده است. که با داشتن ۱/۵ میلیون رأس دام از ۵۸/۳ درصد مراتع استان را مورد بهره‌برداری قرار می‌دهند.

ساختار اقتصادی کوچ‌نشینان استان: مهم‌ترین فعالیت عشایر استان نگهداری دام است، زندگی عشایر از طریق تولیدات دامی، اعم از گوشت، شیر، پشم تأمین می‌شود. در بعضی از مناطق که دسترسی به آب آسان است و زمین زراعی، مانند جلگه مغان وجود دارد، عشایر به کشاورزی هم اشتغال دارند؛ زیرا کشاورزی و دامداری مکمل یکدیگر بوده و در اقتصاد عشایر بیش از هر عامل دیگر اهمیت دارند. همچنین صنایع دستی از دیگر منابع درآمد کوچ‌نشینان استان به شمار می‌رود.

عشایر استان با داشتن ۲۴/۶ درصد واحد دامی استان و ۹/۵ درصد واحد دامی عشایر کشور سالیانه با تولید ۴۱۰ هزار تن شیر، ۱۰/۵ هزار تن گوشت و ۱۵۱۵ تن پشم یکی از تولیدکنندگان عمده محصولات پروتئینی در کشور و استان محسوب می‌شود.

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان اردبیل

درس نهم فرهنگ عامه استان

ضرورت توجه به فرهنگ عامه

فرهنگ مفهوم گسترده‌ای بوده که شامل تمام دستاوردهای جامعه یا گروه نظیر زبان، هنر، صنعت، حقوق، دانش، دین، اخلاق و غیره بوده که به‌عنوان وجه متمایزکننده انسان از سایر موجودات شناخته می‌شود.

وقتی درباره آداب و رسوم سنتی، بومی، مذهبی و اسطوره‌ها، باورها، ادبیات، بازی‌های محلی، آیین‌های زندگی، صنایع دستی و ضرب‌المثل‌های مردمی که در یک محدوده جغرافیایی معین زندگی می‌کنند بحث و گفت‌وگو می‌شود، در واقع به فرهنگ عامه مردم آن سرزمین یا گروه پرداخته شده است. مطالعه ویژگی‌های فرهنگی استان فرصتی برای نسل جوان فراهم می‌آورد که ضمن شناخت هویت غنی و متعالی بومی و قومی خویش، برای صیانت و بازسازی فرهنگ منطقه‌ای و ملی جامعه خویش تلاش نماید تا بدین طریق، ضمن مقابله با آشفته‌گی و انحطاط فرهنگی در جامعه، باعث اعتلا و به هم پیوستگی فرهنگی گردد.

در جهان معاصر بیش از هر زمان دیگر تلاش‌های بسیاری برای بی‌هویت کردن نسل جوان جوامع در حال توسعه ازسوی مؤسسات فرهنگی جوامع مرکز صورت می‌پذیرد. بنابراین، غفلت از آداب و رسوم، عادات، سنت‌ها و شیوه‌های زندگی قومیت‌های مختلف یک ملت، زمینه شکل‌گیری از خود بیگانگی را تقویت کرده و باعث دل‌زدگی از فرهنگ خودی و ذوب در فرهنگ بیگانه در میان نسل‌های آینده می‌شود.

فرهنگ عامه و تأثیر آن در سیمای فرهنگی استان

استان اردبیل منطقه‌ای از ایران زمین است که به استناد تاریخ و یافته‌های باستان‌شناسان تمدن چند هزار ساله داشته و فرهنگ و تاریخ مملو از رازهای گران‌بهایی دارد که به‌خاطر کم‌توجهی، این آثارهای غنی و ارزشمند شناخته نشده است. منطقه‌ای که فرهنگ عامه آن سرشار از هویت دینی و ملی بوده و هر کدام از آداب و رسوم و سنن آن ارتباط معناداری با دین‌مداری و ریشه‌دار بودن مردم آن دارد. مردم این استان از دوران کهن با ارائه شیوه‌های مختلف زندگی و پابندی به ارزش‌ها و اعتقادات الهی چه قبل از اسلام و چه بعد از پذیرش اسلام با صیانت از فرهنگ متعالی خود تأثیر زیادی بر فرهنگ ایران و اسلام داشته‌اند. اوج این تأثیرگذاری را در دوران صفویه که داشته‌های فرهنگی با عرفان اصیل شیعی عجین شده می‌توان دید. تفکر سیاسی، اجتماعی، هنری، فرهنگی و مذهبی شیعی، که با حمایت بازوی نظامی قدرتمند عشایر سلحشور مغان توسط فرزندان این دیار به‌عنوان یک مکتب بنیانگذاری شد، به بازسازی و بازآفرینی فرهنگ و هویت ایرانی و تشکیل آخرین امپراتوری ایران که تقریباً یک ونیم برابر ایران کنونی را در برمی‌گرفت، نقش اصلی و اساسی ایفا کرده است. مراسم مذهبی و جشن‌های باستانی که در جای‌جای استان به‌صور گوناگون به اجرا در می‌آیند خودگواه بر این مدعاست.

زبان و گویش

از موضوعات مهم مبحث فرهنگ عامیانه، ادبیات، زبان و گویش‌های محلی است که جزء جدا نشدنی زندگی مردم هر دیاری محسوب می‌شود به طوری که این گونه آثار با زندگی مردم عجین شده و هر کدام از این عناصر تأثیر به‌سزایی در برقراری ارتباط و تعامل اجتماعی روزانه مردم دارد.

اکثریت غالب مردم استان از زبان ترکی آذری در محاورات خودشان بهره می‌برند. با این همه در حال حاضر در استان گویش‌های متعددی وجود دارد که از جمله می‌توان به گویش تالشی در مناطقی از نمین و عنبران و شاهرود و گویش تاتی و کردی در بخش‌هایی از خلخال و خورش رستم اشاره کرد.

● موسیقی

استان اردبیل از دیر باز به‌عنوان یکی از مراکز اصلی موسیقی ایران به حساب می‌آید. پژوهشگران قدمت موسیقی را در این منطقه به هزاره‌های پیش از میلاد نسبت می‌دهند. از آثار به‌دست آمده در کاوش‌های باستان‌شناسی در دوره ماننا و مادها، جامی به‌دست آمده است که نقوش موجود بر روی آن، نوازنده‌ای را به نمایش گذاشته است. همچنین یکی از سنگ‌نگاره‌های آن زمان نقش ساز عاشقی را نشان می‌دهد.

داستان‌ها، حماسه‌ها و عاشقانه‌ها توسط «عاشیق‌های آذری» همراه موسیقی و ساز و آواز در سفرهای مختلف اجرا می‌شد. عاشیق‌ها در اکثر مراسم‌ها از عروسی گرفته تا تولد نوزاد از کوچ ایل گرفته تا جنگ و... حضور فعال داشتند بر همین اساس اشعار و آهنگ‌های متناسب با شرایط زمانی و مکانی ساخته و ارائه می‌کردند که از جمله توانایی‌های آنها سرودن اشعار فی‌البداهه در مقابل عاشیق دیگر می‌بود.

شکل ۱-۳- حضور عاشیق‌ها در مراسم‌های مختلف

شکل ۲-۳- یک گروه عاشیق

بیشتر بدانیم

از موسیقی‌های معروف دیار ما آهنگ و شعر «آپاردی سل لر سارانی» است که از جور و ستمی که خوانین نسبت به رعایا روا می‌داشتند، پرده برداشته و ایستادگی، رشادت، مردانگی، غیرت، وفاداری و شرف دختران محبوب این خطه را سروده و به عنوان یک الگوی بی نظیر و مثال زدنی برای نسل امروزی معرفی می‌کند. از جمله اساتید بی‌بدیل این عرصه می‌توان به استاد فقید علی سلیمی که اصالتاً از استان ما بوده و در نوازندگی تار و آهنگسازی و ساختن ترانه‌ها و تصنیف‌های حماسی و عاشقانه بسیار ماهر، توانا و قدرتمند بوده است. وی در دوران ۸ سال دفاع مقدس آهنگ‌های متعددی در حمایت از مرز و بوم ایران اسلامی ساخته و پرداخته است. از جمله آثار با ارزش وی می‌توان به «آریلیق، قهرمانلار، وطنیم و سیزه سلام گنیرمیشم» اشاره کرد.

● بازی‌ها

یکی از راه‌های مناسب برای آشنا ساختن کودکان و نوجوانان با نقش‌های شغلی و اجتماعی، شرکت در بازی‌های گروهی و دسته‌جمعی است. بازی‌های محلی علاوه بر نقش تربیتی و جامعه‌پذیری که دارند ابزار مناسبی برای پر کردن اوقات فراغت محسوب می‌شوند که در کنار ترسیم یک فضای پرشور و نشاط و فرح‌بخش، موجب تداوم همبستگی اجتماعی در میان مردم یک منطقه نیز می‌گردند.

بیشتر بدانیم

از جمله بازی های محلی استان ما می توان به : قیش قاپدی (ربایش کمر بند) بش داش، چیلنگ آغاج، گیردکان، ال اوسته کیمین الی، آی ننه قوردی قوردی، گیزلین پاچ، گیرجنه، شاه وزیر، طناب کشی و ده ها بازی دیگر اشاره نمود.

شکل ۳-۴. بازی محلی طناب کشی

شکل ۳-۳. بازی محلی قیش قاپدی

فعالیت ۳-۱

- ۱- به نظر شما برای حفظ بایاتیلار که گنجینه ای گران بها، اصیل و کهن منطقه ماست چه باید کرد؟
- ۲- با بیان نمونه هایی از ضرب المثل های محلی هدف از به کارگیری آن را تشریح نمایید.
- ۳- درباره یکی از بازی های محلی تحقیق کرده و از آثار و نتایج تربیتی، حرکتی و اجتماعی آن در کلاس گفت و گو کنید.

● دین و مذهب

اکثر مردم استان اردبیل پیرو دین مبین اسلام بوده و بیرون ادیان الهی دیگر با آنکه در اقلیت اند، در کنار مردم مسلمان استان با

آرامش زندگی می‌کنند. بیشتر جمعیت استان معتقد و ملزم به مذهب شیعه دوازده امامی می‌باشند. در برخی از مناطق شهرستان‌های نمین و خلخال هموطنان اهل تسنن شافعی مذهب ساکن هستند.

به جرأت می‌توان گفت نمونه بارز امت واحده اسلامی که شیعه و سنی را برادر می‌شناسد در شهرستان نمین نمود پیدا کرده است. به گونه‌ای که قرن‌هاست پیروان این دو مذهب با احترام متقابل نسبت به آموزه‌های مذهبی همدیگر، در آرامش زندگی کرده‌اند تا آنجا که اهل تسنن استان ما در ماه محرم همچون شیعیان اقدام به برپایی مراسم سوگواری، سینه‌زنی و زنجیرزنی در مساجد و معابر برای امام حسین (ع) می‌نمایند.

بیشتر بدانیم

از دیر باز بزرگان ما برای حفظ و نگهبانی از هویت دینی و مذهبی‌مان و انتقال آن به نسل‌های بعدی از شیوه‌های مختلف استفاده کرده‌اند. نمونه بارز آن را می‌توان در نام‌گذاری‌های محلات و خیابان‌ها دریافت. از جمله شکل‌گیری محلات مبتنی بر مساجد با نام‌های ائمه معصومین و قهرمانان کربلا (محمدیه، امام علی، فاطمیه، حسینیه میرزاده خانم، زینبیه، اکبریه، عباسیه، اصغریه، رقیه و...) که در جای‌جای شهرهای استان دیده می‌شود از سوی دیگر محلات مختلفی با عناوین پیر (پیر عبدالملک، پیر زرگر، پیر شمس الدین، پیر مادر، پیراقوم و...) و شیخ (شیخ جبرائیل، شیخ صفی، شیخ حیدر، شیخ جنید و...) و یا شاه (سلیمان شاه، عبدالله شاه، اقلیمه شاه، کلبعلی شاه و...) نام‌گذاری شده‌اند. این اشخاص به سبب اینکه مراتب عرفانی بالارا طی کرده و عارفان مشهور بودند و همچنین در میان مردم از احترام والایی برخوردار بوده‌اند، نام آنها را برای محله زندگی‌شان انتخاب کرده‌اند.

آداب و سنن مذهبی

۱- جشن‌های مذهبی : در استان اردبیل در اعیاد بزرگ اسلامی از قبیل: عید فطر، عید قربان مردم به دیدار اقوام و بزرگان فامیل برای عرض تبریک می‌روند و همچنین در منزل اقوام و آشنایانی که به تازگی عزیزی را از دست داده‌اند حضور پیدا کرده و از آنها دلجویی می‌نمایند. در این اعیاد به تازه عروس‌هایی که دوران نامزدی خود را می‌گذرانند هدایایی از قبیل گوسفند قربانی و لباس و طلا از سوی خانواده داماد با مراسم خاصی تقدیم می‌شود. در جای‌جای استان مردم در عید غدیر به دیدار سادات فامیل و محل رفته و از آنها به نشان تبرک عیدی دریافت می‌کنند. اعیاد شعبانیه نیز در سرتاسر استان باشکوه و عظمت خاصی برپا می‌گردد.

جشن رغائب : اولین پنجشنبه ماه رجب با عنوان شب رغائب شناخته شده است. در باورهای اعتقادی مردم استان ما در این شب هر کسی آرزوها و امیال مشروعی داشته باشد از سوی خداوند باری تعالی برآورده می شود. به همین خاطر مردم در این روز در بقاع متبرکه و امامزاده ها حضور یافته، ضمن طلب امیال شرعیه خویش و با برگزاری جشن این روز را گرامی می دارند. از جمله مراسم مشهور رغائب در امامزاده کلور بخش شاهرود خلخال برپا می شود که هزاران نفر از نقاط مختلف کشور در آن شرکت می نمایند.

۲- عزاداری ها : آیین های مختلف و متعددی در ایام وفات ائمه معصومین و اهل بیت عصمت و طهارت به ویژه در ماه های محرم و صفر در استان ما برپا می شود. در سالروز وفات پیغمبر (ص)، ایام فاطمیه، شهادت حضرت علی (ع)، شب های قدر، وفات حضرت زینب، رقیه و شهادت مسلم بن عقیل مردم با حضور در مساجد، خیابان ها و به راه انداختن دسته جات عزاداری، سینه زنی و زنجیرزنی به سوگواری می پردازند. زنان استان ما با برپایی مراسم های مختلف پا به پای مردان در زنده نگه داشتن آرمان های اهل بیت تلاش می کنند.

عزاداری ماه محرم : عزاداری ماه محرم در استان اردبیل با قدمت چندین صد ساله با برنامه زمان بندی خاصی از سالروز شهادت حضرت مسلم بن عقیل آغاز می گردد. قبل از فرا رسیدن ماه محرم اهالی محلات، مساجد را با پوشاندن پارچه های سیاهی که بر روی آنها اشعار حماسی و مرثیه ای نوشته شده آماده عزاداری می نمایند. با مراسم خاص تشت گذاری که بیانگر اعلان بیعت و وفاداری با آرمان های شهدای تشنه لب کربلاست، مردم به استقبال ماه محرم می روند.

شکل ۳-۶- عزاداری در استان اردبیل

شکل ۳-۵- مراسم تشت گذاری در ماه محرم

در دهه اول محرم دسته جات عزاداری روزها با برنامه زمان بندی از قبل تعیین شده با حضور در بازار و خیابان ها و شب ها دسته های عزاداری محلات در مساجد همجوار به سینه زنی و زنجیر زنی می پردازند. در روز تاسوعا مراسم منحصر به فرد شمع نهانی (شمع پایلاماق) توسط عزادارانی که نذر شمع نهانی کرده اند صورت می گیرد. در روز عاشورا دسته های عزاداری با حضور پر شور در خیابان ها عزاداری کرده و در ظهر عاشورا به یاد نماز ظهر عاشورای امام حسین (ع) نماز به پا می دارند. همچنین در روزهای عاشورا، سومین روز شهادت امام حسین (ع) و اربعین حسینی مراسم تعزیه خوانی در جای جای استان با عظمت و شکوه ویژه ای برپا می گردد. در این ایام احسان و نذری به وفور توسط مردم در بین دسته جات و عزاداران پخش می شود.

شکل ۷-۳- شمع نهانی در تاسوعای حسینی

شکل ۸-۳- شبیه خوانی در عاشورای حسینی

فعالیت ۲-۳ ✓

- ۱- با کمک گرفتن از والدین خود بنویسید در اعیاد مذهبی چه فعالیت هایی انجام می شود؟
- ۲- تأثیر اینگونه از آیین ها در زندگی فردی و گروهی افراد جامعه چیست؟
- ۳- در منطقه شما دسته جات عزاداری چگونه و با کدام برنامه ریزی در دهه اول محرم عزاداری می نمایند؟

آیین‌ها و مراسم‌های سنتی

استان اردبیل به‌عنوان قسمتی از سرزمین آذربایجان، با توجه به پیشینه کهن و غنی که از آن برخوردار است گنجینه‌هایی گرانبها از مراسم سنتی را در خود جای داده است. این آیین‌ها ریشه در باورهای عمیق دینی و الهی مردم این منطقه دارد. برخی از سنت‌ها از دوران قبل از اسلام وجود داشته و مردم آذربایجان با تطبیق آیین‌های سنتی با آموزه‌های اسلامی از آنها در زندگی‌شان بهره جسته‌اند. آیین‌هایی مانند چهارشنبه سوری، عید نوروز، شب چله و... که هنوز در استان اردبیل پا برجاست.

شکل ۱-۳- سفره هفت سین

شکل ۹-۳- بردن بایراملیق برای عروس

الف) مراسم چهارشنبه سوری: درآموزه‌های ادیان الهی چهار عنصر آب، خاک، باد و آتش به‌عنوان عناصر اربعه تطهیرکننده ناپاکی‌ها شناخته می‌شود. به همین دلیل از دوران کهن چهار چهارشنبه آخر سال به نام یکی از این عناصر نام‌گذاری شده است. (اولین به نام یئل، دومین به نام توپراق، سومین به نام اُود و چهارمین به نام سو چهارشنبه سی نام‌گذاری شده بود.) امروزه تنها در شب آخرین چهارشنبه سال مراسم پریدن از روی آتش و در روز آخرین چهارشنبه در برخی نقاط استان از روی آب رد می‌شوند که به آن نئو اوستی گفته می‌شود.

ب) عید نوروز: نوروز بایرامی یکی از اعیاد باستانی کهن ایرانی است که نه تنها پس از ورود اسلام از بین نرفته، بلکه با عجب شدن با آموزه‌های روشنگر دین مبین اسلام با شکوه بیشتری برگزار می‌گردد. در گذشته در منطقه ما آمدن عید نوروز توسط تکم‌چی‌ها که به عنوان سفیران یا پیک‌های آواز خوان شناخته می‌شدند به مردم نوید داده می‌شد.

شکل ۱۲-۳- مراسم نثو اوستی یا سواوستی (رد شدن از روی آب)

شکل ۱۱-۳- مراسم تکم گردانی

فعالیت ۳-۳

- ۱- به نظر شما آیا حفظ آیین‌های سنتی و مذهبی بومی مهم است؟ دلایل خود را بیان کنید.
- ۲- با تحقیق دربارهٔ مراسم شب چلهٔ سنتی که در منطقهٔ زندگی شما وجود دارد توضیح دهید که برای حفظ آداب و رسوم سنتی استان چه باید کرد؟
- ۳- با کمک والدین خود یکی از مراسم منحصر به فرد منطقهٔ خود را تدوین کرده و چگونگی اجرای آن مراسم را در کلاس توضیح دهید.
- ۴- شال‌اندازی یکی از آداب و رسومی است که هنوز در برخی نواحی استان پابرجاست. در رابطه با این رسم گزارشی تهیه کرده و در کلاس ارائه نمایید.
- ۵- دربارهٔ رسم تکم گردانی تحقیق نموده و اشعاری که در این مراسم به کار گرفته می‌شد را در کلاس ارائه نمایید. با کمک گرفتن از دبیر خود پیامی که در محتوای این اشعار وجود دارد را بیان کنید.

صنایع دستی

به مجموعه‌ای از هنر و صنعت‌ها اطلاق می‌شود که به‌طور عمده با استفاده از مادهٔ اولیهٔ بومی و به کمک دست و ابزارهای

ویژگی های فرهنگی استان

دستی ساخته شده که در هر واحد آن، ذوق و هنر و خلاقیت فکری صنعتگر سازنده به خوبی تجلی می یابد صنایع دستی گویند. این هنرها از دیرباز به عنوان یکی از شاخص های مهم علمی، هنری، فرهنگی و اجتماعی توسط استادان و هنرمندان چیره دست استان ما در زندگی مردم نقش پررنگی داشته است. با تغییرات اجتماعی به وجود آمده در شیوه های زندگی مردم بسیاری از این صنایع یا کاملاً از بین رفته و یا تنوع و شیوه تولیدشان تغییر کرده است. با این حال ورنی عشایر مغان و گلیم منطقه نمین مهر اصالت از سازمان فرهنگی هنری یونسکو دریافت کرده است. در استان اردبیل فعالیت های مربوط به صنایع دستی در بیش از ۶۰ رشته مختلف انجام می شود که به معرفی برخی از آنها پرداخته می شود :

شکل ۱۴-۳- ورنی عشایر مغان

شکل ۱۳-۳- گلیم منطقه نمین

برای مطالعه

جدول ۱-۳- رشته ها و گروه های تولید صنایع دستی فعال در استان اردبیل

ردیف	گروه های تولیدی	رشته ها و شاخه های فعالیت تولیدی
۱	نساجی سنتی	جاجیم بافی، شال بافی، نوار بافی
۲	بافته های داری و زیرانداز	قالی، گلیم، مسند، ورنی، اجاققراقی، خورجین، پلاس، نمدمالی، مفرش، چننه، نمکدان بافی
۳	پوشاک سنتی	البسه های محلی و سنتی، قلاب بافی، بافتنی های سنتی و پا پوش های سنتی
۴	چاپ های سنتی	چاپ کلافه ای
۵	سفال و سرامیک	نقاشی روی سفال، سفال نقش برجسته، معرق کاری و کاشی هفت رنگ

۶	صنایع دستی چرمی	جلدسازی سنتی چرمی، سراجی سنتی، نقاشی روی چرم و زین سازی
۷	هنرهای دست معماری	گچ بری سنتی
۸	صنایع دستی فلزی	چاقو سازی، چلنگری، دواتگری، زیورآلات سنتی، مسگری، ملیله سازی و ورشو سازی
۹	صنایع دستی چوبی	پیکر تراشی، خراطی، سازه های سنتی، کنده کاری روی چوب، گره چینی، مشبک کاری، معرق چوب، منبت چوب، معرق و منبت نازک کاری
۱۰	صنایع دستی سنگی	حجاری سنتی، احجام سنگی، تراش فراورده های سنگ های قیمتی
۱۱	صنایع دستی مستظرفه	تذهیب، جلدسازی، صحافی سنتی، نگارگری ایرانی و نقاشی سنتی دیواری
۱۲	رودوزی های سنتی	سوزن دوزی و گلدوزی سنتی
۱۳	آبگینه	تراش روی شیشه، نقاشی روی شیشه، آینه کاری سنتی
۱۴	پیشه های وابسته به صنایع دستی	رنگ رزی گیاهی، نخ ریزی سنتی، رفوگری

شکل ۱۶-۳ خراطی در استان اردبیل

شکل ۱۵-۳ سفالگری در استان اردبیل

فعالیت ۳-۴

۱- تحقیق کنید در گذشته در منطقه شما کدام یک از حرفه های مرتبط با صنایع دستی وجود داشته که در حال حاضر اثری از آنها نیست؟

۲- به نظر شما آیا تولد دوباره صنایع دستی می تواند تأثیری در اقتصاد منطقه داشته باشد؟ دلایل خود را بیان کنید.

۳- برای بازیابی صنایع دستی فراموش شده چه باید کرد؟

فصل چہارم

پیشینہ استان اردبیل

درس دهم پیشینه تاریخی استان

وجه تسمیه اردبیل

محققان اردبیل را یک شهر کهن و تاریخی می‌دانند و وجود آن را از زمان زردشت تصور می‌نمایند. به عقیده آنها واژه اردبیل در ابتدا آرتاویل بوده که از دو جزء آرتا یعنی مقدس و ویل یعنی شهر ترکیب یافته بود و با توجه به مطالب عبارت اردبیل شهر مقدسی بود که احتمالاً رشد و تکوین اولیه آیین زردشت در آن صورت گرفته است. همچنین گفته شده اردوایل از دو کلمه ارد و ویل تشکیل شده که ارد نام روز بیست و پنجم از هر ماه و نیز نام یکی از ایزدان زردشتی به معنای قانونی و مقدس است و چنانچه در کلمات اردیبهشت و اردشیر آمده و ویل که ریشه بسیار کهن آریایی دارد و هنوز در زبان‌های اروپایی استعمال می‌شود به معنای شهر است. در این صورت اردبیل با تحریف از اردوایل به معنای شهر مقدس خواهد بود. نام اردبیل برای نخستین بار در لوحه‌های گلی سومریان به صورت ارتا ثبت شده است.

نام اردبیل در منابع تاریخی بعد از اسلام نیز به صورت‌های مختلف (اردویل، اردبیل، ارت ویت، ارت ویل) آمده است.

اردبیل در دوران پیش از تاریخ

با توجه به مدارک موجود باستان‌شناسی، می‌توان گفت منطقه اردبیل حداقل از هزاره ششم قبل از میلاد مسکون بوده است؛ چرا که سراسر منطقه از تپه‌های باستانی یا به عبارت دیگر مناطق استقرار که روزگاری دژ یا شهرک یا روستا بودند پوشیده شده است مانند شهر یری در مشکین شهر، قلعه اولتان در پارس آباد و بوینی یوغون (دژ بهمن) در نیر.

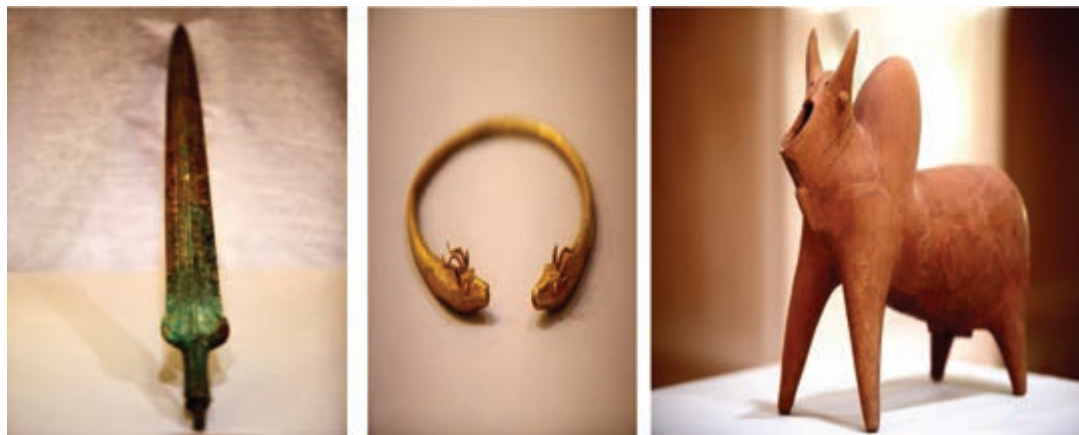

شکل ۱-۴- شهر یری در مشکین شهر مربوط به دوره پیش از تاریخ

پیشینه استان

از عصر مفرغ آثار ارزنده‌ای از حوالی استان اردبیل کشف شده است، به‌طوری که شمشیرهای مسی، خنجرهای مختلف، تیر، سر نیزه، حلقه برای گرفتن زه کمان و تیردان‌های مسی با قدمت نزدیک به سه هزار سال قبل از میلاد در ناحیه اردبیل پیدا شده است.

شکل ۲-۴- آثار پیش از تاریخ

فعالیت ۱-۴

– تحقیق کنید که چه آثاری از دوره پیش از تاریخ در مناطق مختلف استان اردبیل کشف شده است؟

از هزاره چهارم قبل از میلاد آذربایجان در قلمرو اقوام کاسی، هوری، گوتی و لولوبی بوده است. در آغاز هزاره اول قبل از میلاد اردبیل و بخش عمده‌ای از آذربایجان در قلمرو دو دولت اورارتو و ماننا بودند.

اردبیل در دوران قبل از اسلام

به‌طور دقیق مشخص نیست که اردبیل در دوره ماد در قلمرو آنها بوده یا در قلمرو کاسپی‌ها، اما مسلم است که در دوره هخامنشیان در اطراف رود بادی مرز (رود کورا) برای حفظ و حراست مرز ایران اردوگاه مهمی وجود داشته که مرکز آن اردبیل بوده است. این موضوع اهمیت سیاسی و نظامی اردبیل را ثابت می‌کند. در اواخر دوره هخامنشیان در حمله اسکندر مقدونی مردم اردبیل در کنار آتروپات با مهاجمان می‌جنگیدند که بعد از شکست هخامنشیان تابع دولت آتروپاتکان شدند.

آیا می‌دانید آتروپاتکان نام کدام منطقه امروزی است؟

نام اردبیل در داستان ویس و رامین که از آثار ادبیات مربوط به دوره اشکانیان می‌باشد نیز آمده که نشانگر قدمت بیش از ۱۵۰۰ ساله اردبیل است.

شکل ۳-۴- آثار به جا مانده در اردبیل از دوره پارت‌ها

یاقوت حموی در معجم البلدان بنای این شهر را به فیروز ساسانی که در سال‌های ۴۸۳-۴۵۹ میلادی سلطنت می‌کرد نسبت داده و آن را فیروزگرد نامیده است. وی در کتاب خود اردبیل را مشهورترین شهر آذربایجان خوانده و گفته است که پیش از اسلام کرسی ناحیه بوده و در جای دیگر گویند اردبیل از بناهای فیروز موسوم به باذان فیروز بوده است. این مطالب نشان می‌دهند که اردبیل یکی از شهرهای قدیمی ایران است و قبل از اسلام قرن‌های متمادی کرسی آذربایجان و قسمت مهمی از آن بوده است، ولی حوادث تاریخی به خصوص حملات طوایف و زلزله‌های سخت بارها آن را ویران کرده و آثاری را که امروز می‌توانست مدارک گویایی برای تاریخ آن حدود باشد به تاراج مهاجمان داده یا زیر خاک مدفون ساخته است.

اردبیل در دوران اسلامی

در زمان حمله اعراب به ایران و به‌ویژه هنگام فتح آذربایجان بیشترین تلاش اعراب متوجه مرکز آن، یعنی اردبیل بود. اردبیل در سال ۲۲ هـ. ق به دست سپاهیان اسلام افتاد. این شهر در زمان خلافت بنی امیه ۱۳۲-۴۱ هـ. ق و همچنین در زمان عباسیان مرکز ایالت وسیع آذربایجان بود. در این زمان شهر دارای پادگان و برج و بارویی بود که طول آن از هر طرف به چهار کیلومتر می‌رسید. در سال ۱۹۲ هـ. ق فرقه خرم دینان در این ناحیه علیه خلفای غاصب و ستمگر عباسی به رهبری جاویدان ابن سهلک سر به شورش برداشتند. این قیام بعد از مرگ او به رهبری بابک خرم دین ادامه یافت. عاقبت این قیام در دوره خلافت معتصم هشتمین خلیفه ستمگر عباسی فرو نشانده شد و بابک اسیر گردید و در سال ۲۲۳ هـ. ق در بغداد به دار آویخته شد. بین سال‌های ۲۶۷-۳۱۷ هـ. ق این شهر مرکز حکمرانی طایفه بنی ساج بود که حکومت را از مراغه به اردبیل انتقال داده بودند. نخستین سکه‌هایی که نام اردبیل در آن ضرب شده، مربوط به این خاندان است. پس از ساجیان سلسله دیلمی مسافریان جای آن را گرفت، اما دولت آنها نیز زیاد دوام نیاورد.

پیشینه استان

استان اردبیل امروزی به سبب موقعیت خاص خود، همواره در معرض تهاجم کوه نشینان قفقاز و اقوام دشت های جنوبی روسیه بوده است. چنانکه ترکان خزر و گرجیان بارها از دربند های قفقاز به دشت های اردبیل تاختند. با حضور ترکان سلجوقی در ایران، منطقه ما نیز در قلمرو آنها قرار گرفت و فرهنگ ترکان در میان مردم استان گسترش یافت. اردبیل در زمان حمله مغول نیز مرکز حکومت آذربایجان بود که غارت شد. ابن حوقل در کتاب صورة الارض می نویسد: «... مردم اردبیل در برابر مغولان به شدت مقاومت کردند و یک بار نیز آنها را شکست دادند. ولی سرانجام تسلیم شدند.»

شکل ۴-۴- مسجد جمعه اردبیل یادگاری از دوره سلجوقیان

در دوره ایلخانان به دلیل رشد و گسترش تصوف، خانقاه های زیادی در نواحی مختلف ایران بنا شدند که مهم ترین آنها خانقاه شیخ صفی الدین در اردبیل بود. بزرگی مقام شیخ صفی الدین در عرفان باعث شد که اردبیل کعبه آمال و قبله صوفیان شود. علاوه بر مردم، حاکمان و بزرگان نیز احترام خاصی به شیخ صفی الدین و فرزندان آنها می گذاشتند، به طوری که معروف است امیر تیمور لنگ در ملاقات با شیخ خواجه علی در اردبیل هزاران اسیر عثمانی را به درخواست ایشان آزاد کرد.

شکل ۴-۵- خانقاه شیخ صفی الدین در اردبیل

فعالیت ۳-۴

- ۱- قلعه بابک در کجا واقع شده است؟
- ۲- از قلعه‌های معروف استان اردبیل چند مورد نام ببرید.

اردبیل در دوران معاصر

شاه اسماعیل نواده شیخ صفی برای تشکیل حکومت واحد ایرانی از اردبیل قیام کرد و همه ولایات را مطیع خود ساخت. شورش‌ها را خواباند و ملوک الطوائفی را از بین برد. نخستین اقدام او رسمی کردن مذهب شیعه در ایران بود. بنابراین، اردبیل خاستگاه مذهب شیعه و تشکیل دولت ملی در ایران به شمار می‌رود.

شکل ۴-۶- نقشه ایران در دوره صفویه که در آن ایران به عنوان خاستگاه مذهب تشیع در جهان مطرح شد.

در دوران صفوی از آنجا که حکمران اردبیل از خاندان صفوی انتخاب می‌شد و این شهر مدفن اجداد صفویان بود آن را مقدس می‌خواندند، به علاوه در زمان صفویان هر کس گناهی می‌کرد از ترس مجازات به اردبیل پناهنده می‌شد و از هر گونه آسیبی در امان بود. از این رو، اردبیل به *دارالامان* و در برخی منابع به *دارالارشاد* معروف شد.

شکل ۷-۴- مجموعه بقعه شیخ صفی - گنبد الله الله در اردبیل

فعالیت ۴-۴

در انجام فعالیت‌های زیر با استفاده از منابع سازمانی از جمله سازمان میراث فرهنگی و گردشگری اطلاعات لازم را جمع‌آوری کرده و به کلاس ارائه دهید.

- ۱- از آثار تاریخی اردبیل چند مورد دیگر نام ببرید.
- ۲- مهم‌ترین آثار تاریخی شهرستان نیر را معرفی کنید.
- ۳- دو مورد از آثار تاریخی و فرهنگی شهر نمین را شناسایی و راجع به آنها حداقل در سه سطر توضیح

بنویسید.

شکل ۸-۴- پل هفت چشمه اردبیل از دوره صفویه

اردبیل در دوره صفوی از لحاظ سیاسی و اقتصادی سرآمد شهرهای ایران بود. در آغاز دوره قاجار عباس میرزا نایب السلطنه فتحعلی شاه قاجار مرکز ستاد سپاهیان خود را در اردبیل قرار داد و به کمک افسران فرانسوی قلعه‌ای در برابر هجوم قوای روسیه بنا کرد که بعدها تبدیل به زندان شد. /یا شما نام آن قلعه را می‌دانید؟

در جنگ ایران و روسیه در ۱۲۱۸ هـ. ق قوای روس به اردبیل حمله کرد و تا تنظیم عهدنامه ترکمنچای این شهر در اشغال بیگانه بود. در زمان اشغال همه اشیای قیمتی و بی همتای مقبره شیخ صفی الدین و زینت آلات دیگر مقبره‌ها و کتاب‌های مهم کتابخانه اردبیل که شاه عباس وقف کرده بود و از کتاب‌های خطی نفیس و بی نظیر و بی همتا بود غارت شد.

پس از ولیعهد نشین شدن تبریز در دوره قاجار اردبیل از رونق افتاد، ولی مردم استان اردبیل در تحولات مهم بعدی از جمله مشروطیت و حوادث بعد از شهریور ۱۳۲۰ هـ. ش، ملی شدن صنعت نفت، وقوع انقلاب اسلامی، دوران جنگ و سازندگی همپای مردم آذربایجان و ایران اسلامی در حفظ هویت ایرانی - اسلامی تلاش زیادی کرده‌اند.

مغان بخش شمالی استان که سابقاً موغا یا مغان نام داشته با داشتن مناطقی مانند باجروان، ورنان، برزند و اولتان و... سابقه تاریخی بسیار طولانی دارد.

شکل ۹-۴- تپه نادری در اصلاندوز

بیله سوار یکی از بخش‌های مغان با داشتن تپه‌های مربوط به قبل از اسلام از نظر تاریخی حوادث بسیاری را شاهد بوده است که می‌توان از هجوم و حمله اقوام ترک اوغوز، و حملات روس‌ها در جنگ‌های دوره‌های مختلف نام برد.

وجود آثاری همچون قیز قلعه سی، قبرستانی به نام گوور و تپه‌های باستانی مربوط به دوره اشکانی و اجاق برزند و آلازار، گرمی را به یکی از مراکز مهم تاریخی تبدیل کرده است. همچنین اصلاندوز محل جنگ‌های ایران و روس در دوره قاجار دارای تپه‌های قدیمی از جمله تپه نادری و گورستان‌های تاریخی یکی دیگر از بخش‌های تاریخی مغان محسوب می‌شود.

در جنوب مغان، منطقه خیابو قدیم یا مشکین شهر امروزی قرار دارد که مدنیت بزرگی در این حوالی بوده که هنوز تقریباً دست‌نخورده زیر خاک مدفون است. قدمت خیابو را به دلیل وجود قبور زردشتیان و سنگ نبشته‌های ساسانی و قلعه‌هایی چون قهقهه، دیو قالاسی، کهنه قلعه و قلعه ارشق می‌توان به قبل از قرون اسلامی رساند.

شکل ۱۰-۴ - قلعه قهقهه در مشکین شهر

شکل ۱۱-۴ - بقعه شیخ حیدر مشکین شهر

خیابان در دوره صفویه رونق بیشتری داشته است. در زمان شیخ حیدر که حاکم و والی این شهر بوده به دلیل تلاش وی برای رونق و آبادانی آن اهمیتی فوق العاده یافت. در دوره قاجار به ویژه در جنگ های ایران و روسیه این شهر از مراکز بسیار مهم برای استقرار سپاه عباس میرزای ولیعهد بوده است. در سال ۱۲۷۵ ه. ق. لشکریان روس پس از جنگ سختی با توپ و تفنگ و تجهیزات کامل شهر را به مدت ۶ ماه محاصره کرده و پس از سرکوب ایلات شاهسون که به شدت مقاومت می کردند، اموال مردم به عنوان غرامت توسط روس ها به یغما رفت.

سابقه مدنیت در خلخال، واقع در بخش جنوبی استان به هزاره دوم قبل از میلاد باز می گردد. در قرن های دوم و سوم هجری در کتب جغرافیایی آن دوره مورخان و جغرافی دانان درباره خلخال مطالبی آورده اند.

شکل ۱۲-۴ - حمام سنگی خلخال

در معجم البلدان (اواخر قرن ششم هجری) آمده است: «در ولایت خلخال قلاعی بلند قرار دارد که مردم آن هنگام حمله مغول به آنجا عزیمت کردند» وجود کاروان سراهای تاریخی، امامزاده ها، مساجد و پل ها از جمله پل پردیس (مربوط به دوره ساسانی)، غارها و حمام های تاریخی حاکی از مدنیت طولانی در این منطقه است.

فعالیت ۴-۶

- ۱- اردبیل به چه القابی معروف است؟
- ۲- آیا می‌دانید در تپه نادری کدام واقعه تاریخی اتفاق افتاده است؟ در این باره توضیح دهید.
- ۳- از آثار تاریخی منطقه نزدیک به محل زندگی خود چند مورد دیگر را نام ببرید.
- ۴- به همراه معلم خود از یکی از آثار تاریخی استان بازدید به عمل آورده و گزارش آن را در کلاس ارائه نمایید.

درس یازدهم دفاع مردم استان از ایران اسلامی

مردم مسلمان و انقلابی این استان از دوره صفویه که مذهب تشیع از اردبیل رسمیت یافت، همواره ولایت مدار و در عرصه های مختلف تحت تأثیر مکتب حسینی در برابر هر گونه ظلم و ستم خارجی و داخلی ایستاده اند و با نثار خون خویش در حوادثی مانند جنگ چالدران، جنگ های ایران و روسیه، اشغال آذربایجان در جریان جنگ جهانی اول و دوم و مبارزه با فرقه جدایی طلب دموکرات از هویت دینی و ملی خود دفاع کرده اند.

در دوره حکومت پهلوی نیز در کنار روحانیت و دیگر انقلابیون به مخالفت با اقدامات استبدادی و ضد مذهبی رژیم پرداختند. اعتراض آیت الله سید یونس اردبیلی به کشف حجاب دوره رضاشاه نمونه بارز این ادعاست.

استان اردبیل با تقدیم شهدای گرانقدری در دوران انقلاب و دفاع مقدس نقش بزرگی در وقوع و استمرار انقلاب اسلامی ایفا کرده است.

شکل ۱۳-۴ حضور زنان استان در عرصه های مختلف دفاع مقدس

برای مطالعه

جدول ۱-۴- آمار شهدا، جانبازان و آزادگان استان در دفاع مقدس

شهرستان	تعداد شهدا	تعداد جانباز بالای ۲۵٪	تعداد آزاده
اردبیل	۱۶۱۳	۱۷۷۸	۴۲۱
بيله سوار	۷۵	۴۸	۴
خلخال	۳۷۱	۳۰۰	۶۵
مشکین شهر	۴۹۴	۴۱۱	۸۸
گرمی	۲۷۳	۱۹۸	۳۵
پارس آباد	۲۵۱	۲۷۹	۷۵
کوثر	۶۸	۴۵	۵
نمین	۱۲۰	۵۴	۱۲
نیر	۶۷	۳۲	۱۴
مجموع	۳۳۳۲	۳۱۴۵	۷۱۹

اردبیل و جنگ تحمیلی

در طول ۸ سال دفاع مقدس مردم غیرتمند اردبیل در تمامی مراحل جنگ حضور فعال داشتند. از ابتدا تا پایان دفاع مقدس با اعزام ده‌ها هزار نیرو به جبهه‌های نبرد و شرکت در عملیات‌های مختلف حضور مؤثر داشتند. سپاه اردبیل از فعال‌ترین یگان‌ها در طول هشت سال دفاع مقدس بود که در حدود ۳۵۰۰۰ نفر نیرو به جبهه اعزام کرد. دومین یگان

رزمی تیپ پیاده ارتش مستقر در اردبیل که متناسب به لشکر زرهی قزوین بود در اوایل جنگ در مناطق جنگی رشادت‌های به یادماندنی از خودشان نشان دادند. سومین یگان عمل‌کننده در استان اردبیل، نیروهای جان بر کف جهاد سازندگی بودند که در قالب جهاد آذربایجان شرقی از شروع جنگ تا پایان آن همواره در مناطق جنگی جهت سنگرسازی حضور داشتند.

شکل ۱۴-۴- رزمندگان اسلام در جبهه

رزمندگان اردبیل نقش مؤثری نیز در لشکر ۳۱ عاشورا بر عهده داشتند که از جمله آنها می‌توان به گردان‌های حماسه‌ساز و خط‌شکن حضرت علی اصغر (ع) و حضرت ابوالفضل (ع) و همچنین گردان حضرت قاسم (ع) که منتسب به اردبیل بود و با نبردهای غرور انگیز خود در عملیات‌های مختلف از جمله کربلای ۵ نقش بسیار تأثیرگذاری در پیروزی این عملیات بزرگ داشت، اشاره کرد.

فعالیت ۴-۷

نام یک یا چند شهید دفاع مقدس را در محل زندگی‌تان (روستا - شهر) شناسایی کنید و دربارهٔ چگونگی شهادت آنها تحقیق کرده و گزارشی از آن در کلاس ارائه دهید.

شکل ۱۵-۴ دیدار رزمندگان اردبیل با آیت الله مروج امام جمعه فقید اردبیل

مردم غیور استان در اعزام نیروها و همچنین پشت جبهه در امر پشتیبانی همیشه فعال بودند. در این میان می‌توان از مساجد به عنوان مهم‌ترین پایگاه جذب نیرو نام برد. به طوری که اولین پایگاه‌های بسیج نیز در مساجد شکل گرفت. وجه مشترک تمامی نیروهای داوطلب، ارتباط با مساجد و پایگاه‌های بسیج محلات بود که مساجد نقش اصلی پشتیبانی خطوط نبرد را نیز بر عهده داشتند و مطمئن‌ترین و ساده‌ترین راه کمک رسانی مردم به جبهه‌ها محسوب می‌شدند. ترویج فرهنگ ایثار و شهادت که ریشه در مذهب و پویایی مساجد داشت نیز موجب تداوم این فعالیت‌ها می‌شد و هر فردی که شهید می‌شد، ضمن آنکه همگی در مراسم تشییع آن شهید حضور فعال داشتند از نظر روحی نیز ضربهٔ مهلکی بر دشمنان وارد می‌آوردند و افراد بیشتری را راهی جبهه‌های نبرد حق علیه باطل می‌کردند که در آن میان، حضور جوانان بسیار چشمگیر بود. اعزام صدها کاروان کمک‌های مردمی به جبهه‌ها و اهدای خون از اقدامات پشتیبانی مردم استان اردبیل بود. در دوران سازندگی نیز جوانان با غیرت استان در عرصه‌های مختلف اقتصادی و تولیدی فعال بوده و حمایت بی‌دریغ خود را از اسلام و انقلاب و پیشرفت کشور به نمایش گذاشته‌اند.

شکل ۱۶-۴- تشییع پیکر شهیدا

فعالیت ۴-۸ ✓

دربارهٔ بمباران هوایی اردبیل تحقیق کرده و برای همکلاسی‌هایتان توضیح دهید.

شکل ۱۷-۴- بمباران اردبیل

بیشتر بدانیم

شهید مرحمت بالا زاده، حسین فهمیده آذربایجان. وی به خاطر سنّ کمی که داشت مسئولان با آموزش و اعزام او به جبهه مخالفت می‌کنند، اما شهید بالا زاده به دلیل عشق و علاقه‌اش به نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، حضرت امام (ره) و دفاع از کیان ایران اسلامی، به نهاد ریاست جمهوری رفت و پس از دیدار با رئیس جمهور وقت (که آن زمان مقام معظم رهبری رئیس جمهور بودند) حکم جهادش را از ایشان گرفت و بعد از ۳ سال جنگ در جبهه‌ها سرانجام در ۲۱ اسفند ۱۳۶۳ در عملیات بدر در جزایر مجنون به فیض شهادت نایل شد.

شکل ۱۸-۴- شهید مرحمت بالا زاده، حسین فهمیده آذربایجان لقب گرفته است.

شکل ۲-۴- شهید داور یسری (نفر دوم از سمت چپ)

شکل ۱۹-۴- شهید شاپور برزگر (نفر اول)

برای مطالعه

جدول ۲-۴- معرفی تعدادی از سرداران شهید استان اردبیل

ردیف	نام و نام خانوادگی	مسئولیت شهید	سن موقع شهادت	تاریخ شهادت	محل شهادت
۱	شاپور برزگر	مسئول محور لشکر ۳۱ عاشورا	۲۶	۱۳۶۲/۸/۱۳	مریوان، پنجوین عراق
۲	داور یسری	فرمانده سپاه پاسداران اردبیل	۳۳	۱۳۶۵/۱۰/۲۷	شلمچه
۳	میر محمود بنی هاشم	فرمانده گردان حضرت علی اصغر (ع)	۲۹	۱۳۶۶/۵/۱۵	سردشت
۴	بنامعلی محمد زاده	فرمانده گردان های امام سجاد و مقداد لشکر ۳۱ عاشورا	۲۶	۱۳۶۵/۱۰/۲۶	شلمچه
۵	رحیم واحدی	معاونت تیپ ذوالفقار لشکر ۳۱ عاشورا	۲۴	۱۳۶۶/۵/۱۴	سردشت
۶	عمران پستی	فرمانده گردان حبیب بن مظاهر لشکر ۲۷	۲۴	۱۳۶۲/۱۲/۹	جزیره مجنون
۷	غفور جدی	خلبان هوانیروز	۳۵	۱۳۵۹/۸/۱۷	آبادان - مناطق عملیاتی
۸	محمدرضا رحیمی	فرمانده گردان	۲۳	۱۳۶۴/۲/۲۴	جزیره مجنون
۹	حسین گنجگاهی	جانشین گردان حضرت ابوالفضل (ع)	۲۶	۱۳۶۴/۱۱/۲۵	جاده فاو
۱۰	مرتضی علی فخرزاده	فرمانده گردان	۳۱	۱۳۶۵/۱۰/۲۶	شلمچه
۱۱	نادر دیرین	روحانی و مداح	۲۵	۱۳۶۶/۱۲/۳	مریوان
۱۲	ابوالفضل پیرزاده	روحانی و مدرس	۲۶	۱۳۶۰/۹/۷	ترور در اردبیل
۱۳	میرعلی یوسفی سادات	فرمانده گردان	۴۳	۱۳۶۵/۱۲/۵	شلمچه

شکل ۲۲-۴- شهید بنام علی محمدزاده

شکل ۲۱-۴- شهید میر محمود بنی هاشم (نفر دوم)

مفاخر و شخصیت‌های مذهبی، علمی و فرهنگی استان اردبیل

اردبیل همواره مهد پرورش استعدادهای درخشان و زمینه ساز بروز و ظهور صدها عالم، عارف، شاعر و اندیشمند بوده است به طوری که امروزه نام بسیاری از این مشاهیر و بزرگان مذهبی، علمی و فرهنگی بر تارک اردبیل و ایران می درخشد.

برای مطالعه

معرفی تعدادی از مفاخر و شخصیت‌های مذهبی، علمی و فرهنگی استان :

۱- حضرت آیت الله العظمی مولانا شیخ احمد مقدس و محقق اردبیلی - احمد بن محمد در اردبیل تولد یافت. وی از علما و متکلمین بزرگ شیعه و معروف به مقدس یا مقدس اردبیلی و محقق اردبیلی صاحب تألیفات بسیاری است، از جمله : آیات الاحکام یا زبدة البیان، اثبات الواجب (به فارسی)، استیناس المعنویه (به عربی) در کلام، الخراجیه در خراج و مالیات و حدیقه الشیعه. وی در سال ۹۹۳ هـ. ق در نجف فوت کرد و در کنار آرامگاه حضرت علی (ع) دفن شد.

۲- حضرت آیت الله آقا میرزا علی اکبر مجتهد اردبیلی - عالمی با فضیلت بود که در شهر اردبیل زندگی می کرد. وی در زمان مشروطیت و اوایل پهلوی در اردبیل به فعالیت‌های اجتماعی و مذهبی مشغول بود و در سال ۱۳۰۶ هجری شمسی چشم از جهان فرو بست.

۳- حضرت آیت الله حاج میرزا علی مشکینی - این روحانی عالی قدر برای حوزه علمیه و مردم مؤمن اسوه

اخلاق و عملی برای شاگردان خود بود. فعالیت‌های سیاسی زندگی آیت‌الله مشکینی سرشار از مبارزات و تلاش‌های سیاسی برای تحقق حکومت اسلامی است. وی از اعضای جامعه مدرسین حوزه علمیه بود و همچنین سه دوره ریاست مجلس خبرگان را بر عهده داشت.

۴- حضرت آیت‌الله حاج میرزا بیوک خلیل زاده مروج - وی در شهریور ۱۳۰۹ در یک خانواده مذهبی به دنیا آمد و در دوران زندگی خویش به تدریس و ترویج دین و اقامه نماز در اردبیل پرداخت. بعد از انقلاب از سوی امام خمینی (ره) به عنوان امام جمعه و نماینده ولی فقیه در اردبیل تعیین گردید و تا آخر عمر این مسئولیت را بر عهده داشت. سرانجام در ۲۷ فروردین ۱۳۸۰ درگذشت.

۵- حضرت آیت‌الله العظمی حاج سید یونس موسوی نجفی اردبیلی در سال ۱۲۵۵ هـ. ش در خاندان علم و فضیلت و سیادت و روحانیت دیده به جهان گشود. وی در سال ۱۲۷۳ هـ. ش به حوزه علمی نجف اشرف عزیمت نمود و از محضر علمای بزرگ استفاده برد و در سال ۱۳۰۵ هـ. ش به اردبیل بازگشت و در مسند مرجعیت و تدریس و ارشاد نشست و به رتق و فتق امور دینی منطقه پرداخت. در سال ۱۳۱۴ هـ. ش به قصد اقامت و مجاورت عازم مشهد مقدس گردید. در واقعه تنگین کشف حجاب رضاخانی رهبری نهضت مقاومت را به همراه دیگر علما بر عهده گرفت. پس از فاجعه کشتار در مسجد گوهرشاد در سال ۱۳۱۴ هـ. ش آیت‌الله دستگیر و زندانی و پس از محاکمه به اردبیل تبعید شد. این مرجع عالی‌قدر و فقیه و عالم ربانی در سال ۱۳۳۷ هـ. ش در مشهد به دیار باقی شتافت و در حرم مطهر رضوی به خاک سپرده شد.

۶- حضرت آیت‌الله حاج میر صالح مجتهد انواری - حاج میر صالح از قریه کلخوران برخاسته و در نجف اشرف دروس خود را به پایان برد، بعد از بازگشت در حوزه اردبیل مشغول به تدریس شد. وی در سال ۱۳۱۹ هـ. ق بدرود زندگی گفت و در کنار مسجدی که به نام او معروف است دفن گردیده است.

۷- شیخ صفی‌الدین اردبیلی - عارف و زاهد بزرگ و نیای دودمان صفویه در سال ۶۵۰ هـ. ق متولد شد. او پایه‌گذار خانقاه صفوی در اردبیل است که با گذشت زمان پیروان بسیاری به دست آورد. پدر و اجداد او در روستای کلخوران زندگی و به زراعت مشغول بودند. وی در سال ۷۳۵ هـ. ق وفات یافت.

۸- شاه اسماعیل - مؤسس سلسله صفوی و بانی تشکیل دولت ملی و رسمیت یافتن شیعه در ایران است. شاه اسماعیل در سال ۹۰۷ هـ. ق به قدرت رسید. او از نوادگان شیخ صفی‌الدین اردبیلی بود که در سال ۹۳۰ هـ. ق درگذشت و در بقعه شیخ صفی دفن شد.

۹- بابا صفری - به سال ۱۲۹۹ هـ. ش در اردبیل متولد گردید و تحصیلات ابتدایی را در همان شهر و تحصیلات دانشگاهی را در تهران گذراند. از آثار او می‌توان به «اردبیل در گذرگاه تاریخ» اشاره کرد که در سه جلد به چاپ رسیده است.

۱۰- رحیم مؤذن زاده اردبیلی - در مهرماه ۱۳۰۴ در اردبیل متولد گردید. اذان‌گویی و نوحه‌خوانی را از پدرش

عبدالکریم به ارث برد و تا پایان عمر ادامه داد. صدای رحیم به قدری خوب بود که در مجالس همه نگاه‌ها متوجه او بود. اذان وی بیش از ۵۰ سال است که از صدا و سیما پخش می‌شود. وی در ۶ خرداد ۱۳۸۴ به دیار باقی شتافت.

۱۱- عباسقلی یحیوی - از بزرگ‌ترین شاعران حماسه‌سرای عاشورایی است. این شاعر اهل بیت و منتسب به حضرت اباعبدالله‌الحسین علیه‌السلام است که ۶۵ سال از ۷۸ سال عمر خود را صرف مرثیه‌خوانی کرده است.

۱۲- رسول ملاقلی‌پور - فیلم‌ساز و خالق آثار ارزشمند در حوزه دفاع مقدس می‌باشد. او سیمرخ بلورین بهترین فیلم را از جشنواره فیلم فجر دریافت کرد و فیلم‌های زیادی را کارگردانی کرده مانند میم مثل مادر، نسل سوخته. وی در ۱۶ اسفند ۱۳۸۵ بر اثر سکته قلبی جان باخت.

۱۳- حاج حسنعلی علیپور دیجوجین - خیر و بانی مدرسه‌ساز است که ۷۳ مدرسه در قالب ۲۶۴ کلاس درس به نام و یاد ۷۲ شهید کربلا ساخت و تمام هستی خود را در راه مدرسه‌سازی اهدا نمود. وی پس از ۳۰ سال اقامت در آلمان و تجارت فرش به میهن بازگشت و به مدرسه‌سازی مشغول شد.

۱۴- تیمسار ظهیرنژاد - قاسمعلی ظهیرنژاد در سال ۱۳۰۳ ه.ش در اردبیل متولد شد. او در سال ۱۳۳۰ برای تحصیل وارد دانشکده افسری شد. پس از انقلاب به ارتش بازگشت و در سال ۱۳۶۰ به سمت رئیس ستاد مشترک ارتش منصوب شد. تیمسار ظهیرنژاد در سال ۱۳۶۶ به درجه سرلشگری نایل آمد و در جنگ عراق علیه ایران از کشور دفاع کرد و سرانجام در تهران سال ۱۳۷۸ به علت سکته مغزی وفات کرد.

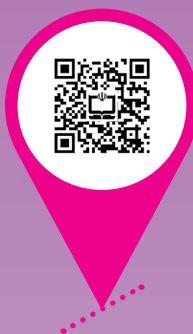
۱۵- رضا سید حسینی مترجم، نویسنده و پژوهشگر در ۲۲ مهر سال ۱۳۰۵ ه.ش در روستای مشتقین از توابع شهر نیر به دنیا آمد. از این مترجم نامی ۳۴ جلد کتاب منتشر شده است. سید حسینی در سال ۱۳۸۱ عنوان چهره ماندگار را به خود اختصاص داد و در سال ۲۰۰۰ میلادی جایزه جهانی مترجمی را در حوزه ادبیات از آن خود کرد. وی سرانجام در سال ۱۳۸۸ ه.ش دار فانی را وداع گفت.

فعالیت ۴-۹

- ۱- مهم‌ترین یگان‌های رزمی استان اردبیل در طول جنگ تحمیلی را معرفی کنید.
- ۲- نقش مساجد را در اعزام نیرو و ارسال کمک‌های مردمی توضیح دهید.
- ۳- خاطره‌ای از رزمندگان اسلام در هشت سال دفاع مقدس تهیه و در کلاس برای همکلاسی‌های خود بخوانید.
- ۴- وصیت‌نامه یکی از شهدا را تهیه و محتوای مطالب آن را برای کلاس تشریح کنید.
- ۵- جوانان استان اردبیل در کدام گردان‌های لشکر ۳۱ عاشورا حضور فعال داشتند؟

فصل پنجم

توانمندی‌های استان اردبیل

درس دوازدهم توانمندی‌های گردشگری

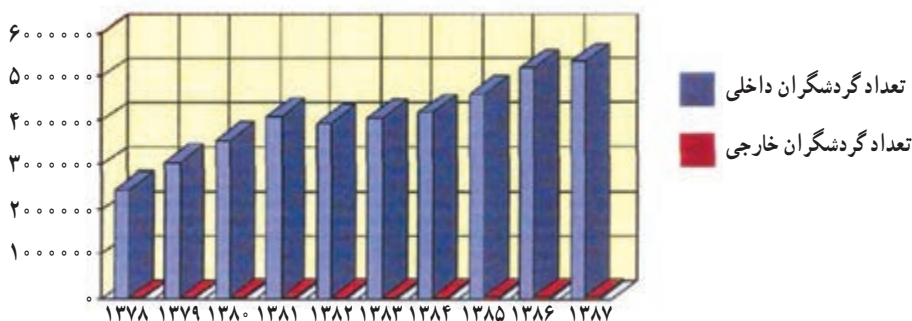
دانش آموزان عزیز در کتاب جغرافیای عمومی یاد گرفتید گردشگری به عنوان یکی از پدیده‌های اجتماعی و اقتصادی دهه‌های اخیر جایگاه ویژه‌ای را در مبادلات اقتصادی و فرهنگی کشورها ایفا نموده است، به طوری که در برخی از کشورها مهم‌ترین منبع درآمد محسوب می‌شود. آیا می‌توانید ۲ نمونه از این کشورها را نام ببرید؟

استان اردبیل از یک سو به عنوان سرزمینی سرشار از منابع طبیعی، تاریخی و فرهنگی با آثار شکوهمند و به یادماندنی و قدمتی زیاد و از سوی دیگر با دارا بودن آب و هوای متنوع، دلپذیر و چهار فصل، آب‌های معدنی گرم و سرد دامنه کوه سبلان، ژئوپارک‌های منحصر به فرد، آبشارها، تالاب‌ها، دریاچه‌های زیبا، جنگل‌ها، مراتع و اراضی کشاورزی بسیار حاصلخیز، جایگاه ویژه‌ای از نظر گردشگری در سطح ملی و بین‌المللی دارد.

با دقت در شکل ۱-۵ به سؤال زیر پاسخ دهید :

● در سال ۱۳۷۸ از استان اردبیل چند نفر بازدید کرده‌اند؟ در سال ۱۳۸۷ چند نفر به این استان آمده‌اند؟ می‌توانید علت آن را

بیان کنید؟

شکل ۱-۵- نمودار تعداد گردشگران داخلی و خارجی بازدید کننده از استان اردبیل

در این درس با برخی از جاذبه‌های گردشگری استان آشنا می‌شویم. جاذبه‌های گردشگری استان اردبیل به دو گروه جاذبه‌های طبیعی و انسانی تقسیم می‌شوند :

الف) جاذبه‌های طبیعی

۱- کوه‌ها و مناطق ییلاقی : در استان اردبیل کوه‌های متعددی وجود دارد که از مهم‌ترین کوه‌ها با قابلیت‌های گردشگری

می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :

کوهستان سبلان، رشته‌کوه صلوات داغ، کوه‌های باغرو و بزغوش دامنه‌ها و دره‌های این کوه‌ها با برخورداری از طبیعت دست‌نخورده و زیبا، وجود مجموعه متنوع از اشکال فرسایشی، پدیده‌های زمین‌شناسی مشخص، صخره‌ها و پرتگاه‌های اعجاب‌انگیز، زیباترین مناظر طبیعی را در خود جای داده‌اند. از میان این کوه‌ها، توده سبلان به تنهایی بزرگ‌ترین مجموعه طبیعت‌گردی استان است. برخی از مهم‌ترین زمینه‌های طبیعت‌گردی آن عبارت‌اند از :

- گردشگری ییلاقی در دامنه‌های سرسبز سبلان
- وجود دره‌های موییل و شیروان دره‌سی
- صخره‌نوردی در دیواره‌های طبیعی این دره‌ها
- قابلیت اسکی و ورزش‌های زمستانی در پیست اسکی آوارس
- بازدید از عشایر مستقر در مناطق ییلاقی

شکل ۲-۵- کوهنوردی در ارتفاعات سبلان

۲- آب‌های معدنی : آب‌های گرم و سرد معدنی یکی از پرطرفدارترین پدیده‌های گردشگری می‌باشد. استان ما به‌ویژه منطقه آتشفشانی سبلان از نظر فراوانی چشمه‌های معدنی در سطح کشور بی‌نظیر و معروف بوده و هر ساله پذیرای میلیون‌ها گردشگر داخلی و خارجی است. علاوه بر تعداد چشمه‌ها داغ‌ترین، پرآب‌ترین و مرتفع‌ترین چشمه‌های آب معدنی نیز در استان ما واقع شده‌اند. آب‌های معدنی استان به‌صورت مجتمع‌های آب‌درمانی در سرعین، سردابه، نیر، ارجستان، موئیل، شمال سبلان (مشکین‌شهر) و خلخال در سطح استان پراکنده شده‌اند.

شکل ۴-۵- مجتمع آب‌درمانی سردابه - اردبیل

شکل ۳-۵- مجتمع آب‌درمانی ایرانیان - سرعین

توانمندی‌های استان

۳- جنگل‌ها : مهم‌ترین جنگل‌ها با کاربرد گردشگری در استان اردبیل شامل پارک جنگلی فندقلو، پارک جنگلی مشکین‌شهر و جنگل‌های بین شهرستان خلخال و استان گیلان است. در این میان جنگل فندقلوی نمین به دلیل دارا بودن یکسری از قابلیت‌ها در سطح بین‌المللی اهمیت دارد. نمونه‌ای از این قابلیت‌ها عبارت‌اند از :

دسترسی مناسب به گردنه حیران و شهر آستارا، آب و هوای ییلاقی، چشم‌انداز جنگلی، امکان ایجاد زنجیره گردشگری، نزدیکی به فرودگاه اردبیل، داشتن پست اسکی روی چمن، دهکده گردشگری و تله کابین. پست‌های روی چمن فندقلوی نمین بعد از اتمام کار بزرگ‌ترین پست‌های روی چمن کشور خواهد شد.

شکل ۵-۶ - جنگل اسالم - خلخال

شکل ۵-۵ - فندقلو در نمین

۴- دریاچه‌ها : مهم‌ترین دریاچه‌های استان با قابلیت گردشگری شامل دریاچه‌های نئور، شورابیل و دریاچه قلّه سبلان می‌باشد.

- دریاچه شورابیل : دریاچه شورابیل در جنوب شهر اردبیل یکی از مناطق نمونه گردشگری استان است. این دریاچه امکانات تفریحی، ورزشی و فرهنگی بسیاری دارد از جمله : اسکله قایقرانی، دو میدانی، دوچرخه سواری، هتل‌های مجهز و زیبا، گنجینه تاریخ طبیعی، نمایشگاه بین‌المللی و بازارچه صنایع دستی، مجموعه شهربازی، رستوران روی آب دریاچه و... که می‌تواند مورد استفاده گردشگران قرار گیرد. این مجموعه، مجتمع تفریحی کوثر نامیده شده است. سالانه ده‌ها هزار نفر گردشگر در داخل استان از این دریاچه دیدن می‌کنند، به‌طوری‌که پس از شهر سرعین رتبه دوم پذیرش گردشگران در استان اردبیل را داراست.

- دریاچه نئور : این دریاچه در ۴۸ کیلومتری جنوب شرقی اردبیل و در ارتفاع ۲۷۰۰ متری از سطح دریا قرار گرفته است. وسعت دریاچه بیش از ۲۲۰ هکتار و مشتمل بر دو دریاچه کوچک و بزرگ است که در فصل پربابی (بهار) به هم می‌پیوندند و دریاچه واحدی را تشکیل می‌دهند. بیشترین عمق دریاچه ۵/۵ متر و میانگین ژرفای آن ۳ متر است. ماهی قزل‌آلای این دریاچه شهرت جهانی دارد. با توجه به موقعیت و توان‌های طبیعی این دریاچه می‌توان با برنامه‌ریزی صحیح از آن در جهت گسترش فعالیت‌های گردشگری و رفاه اجتماعی بهره‌برداری کرد. از کاربری‌های مختلف گردشگری و تفریحی این دریاچه، می‌توان به

موارد زیر اشاره کرد :

- جنگل کاری مصنوعی در حاشیه دریاچه
- بهره‌برداری از سطح دریاچه برای فعالیت‌های ورزشی از جمله اسکی روی آب در تابستان
- بهره‌گیری از فضای سبز حاشیه دریاچه و موقعیت طبیعی بسیار مناسب آن در جهت استفاده مسافران و مردم محل
- پرورش ماهی و صید انفرادی با قلاب
- ایجاد مراکز تفریحی سالم و فعالیت‌های ورزشی زمستانی از جمله اسکی در ارتفاعات و روی دریاچه یخ‌زده.

شکل ۸-۵- دریاچه شورابیل در اردبیل

شکل ۷-۵- دریاچه نور- اردبیل

۵- تالاب‌ها : در استان اردبیل ده‌ها تالاب کوهستانی و دشتی در کوه‌های سبلان و باغرو و جلگه‌های حد فاصل آنها شکل گرفته است. این زیست‌گاه‌های آبی که اکثراً آب شیرین دارند، از نظر ذخیره و تأمین آب، زیستگاه پرندگان مهاجر آبی و کنار آبی و جذابیت‌های گردشگری اهمیت دارند. تالاب شورگل، ملااحمد، قره‌سو، پته‌خور، نوشهر و آلوچه از تالاب‌های مهم استان‌اند.

۶- رودخانه‌ها و آبشارها : وضعیت خاص آب و هوایی و ناهمواری در استان اردبیل موجب پیدایش رودها و آبشارهای زیبایی گردیده است که در صورت فراهم آوردن امکانات مناسب در زمینه ورزش‌های آبی می‌توان گردشگران زیادی را به منطقه جذب کرد، مانند رودهای درهرود، بالیخلی چای، خیابوچای، آراز چای، خلخال و آبشارهای گورگور، سردابه، آلوارس و آق‌بلاغ.

۷- غارها : در استان اردبیل به‌خصوص در منطقه خلخال غارهای کوچک و بزرگ متعددی با جاذبه‌های گردشگری وجود دارد که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از : غاریخگان، غار هفت‌خانه (یدی اولر)، غار جلال آباد.

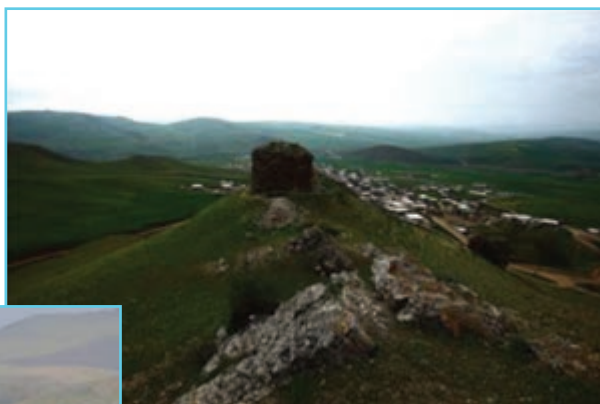
فعالیت ۵-۱

- ۱- کدام یک از مناطق جنگلی استان از نظر گردشگری اهمیت دارند؟ دو مورد از اثرات مطلوب و نامطلوب گردشگری در این مناطق را بنویسید.
- ۲- سه مورد از اقدامات انجام شده جهت توسعه گردشگری در دریاچه شورابیل را بنویسید.
- ۳- برای حفاظت از محیط زیست حاشیه دریاچه شورابیل چه اقداماتی می‌توان انجام داد؟
- ۴- با راهنمایی دبیر خود دو مورد از زیر ساخت‌های لازم جهت توسعه گردشگری در رودخانه‌ها را نام ببرید.

ب) جاذبه‌های انسانی

- ۱- جاذبه‌های یادمانی - تاریخی : استان اردبیل در محدوده کنونی خود، انبوهی از یادمان‌های تاریخی و باستانی دارد، این جاذبه‌های یادمانی و تاریخی از نظر گردشگری عبارت‌اند از :
  - دلمن‌های پیش از تاریخ (مساکن اولیه انسان‌ها در یک کیلومتری شمال نمین)
  - قلعه‌های باستانی و تاریخی : قلعه قهقهه در مشکین‌شهر، کهنه قلعه، قلعه دیو، قلعه اولتان و قلعه بومینی یوغون
  - تپه‌های تاریخی و باستانی : تپه نادری، کرکوق، دمیرچی و ایلانجیق
  - کاروان‌سراها : شاه عباسی نیر، قانلی بلاغ

شکل ۹-۵- قیز قلعه‌سی

شکل ۱۰-۵- کاروانسرای شاه عباسی

— **بناها و پل‌های تاریخی:** اردبیل به دلیل استقرار در مسیر راه‌های ارتباطی شمال، جنوب، شرق و غرب به طور طبیعی یک گذرگاه تاریخی به شمار می‌رفته است. در همین حال وجود رودخانه‌های زیاد با رژیم طغیانی در محدوده این منطقه، احداث راه‌ها و پل‌های ارتباطی را ضروری می‌ساخته است. برخی از مهم‌ترین پل‌های استان عبارت‌اند از: هفت چشمه، پل کلخوران، نادری، پل قرمز و پل نوجه‌ده.

شکل ۱۱-۵- قرمزی کورپی نیر

— **خانه‌های تاریخی:** خانه رضازاده، خانه هاشم ابراهیمی از دوره زندیه، خانه یوسف صادقی و خانه صارم السلطنه نمین

شکل ۱۲-۵- خانه تاریخی رضازاده

— **حمام‌های تاریخی:** حمام تاریخی شیخ، حمام تاریخی نصر
— **سنگ نبشته‌ها:** سنگ نبشته مشکین‌شهر، سنگ نبشته روستای مشکول خلخال و سنگ نبشته روستای اورارتو و روستای ابادر

شکل ۱۳-۵- سنگ نبشته در مشکین شهر

فعالیت ۲-۵

- ۱- علت تعدد پل‌های تاریخی در استان اردبیل چیست؟
- ۲- چرا اکثر پل‌های تاریخی در استان اردبیل دچار فرسودگی شده است؟

۲- **جاذبه‌های مذهبی - تاریخی :** مهم‌ترین جاذبه‌های مذهبی - تاریخی استان مجموعه خانقاهی و آرامگاهی شیخ صفی‌الدین اردبیلی است. این مجموعه یکی از مظاهر زیبای فرهنگ ایران است که در سال ۱۳۸۹ به عنوان اثری ارزشمند به ثبت جهانی یونسکو رسیده است.

بناهای تاریخی این مجموعه که از آثار قرن هفتم هجری است، در طول بیش از ۴ سده شکل گرفته و توسعه پیدا کرده است. اهمیت این بقعه نه تنها به خاطر جنبه زیارتی آن بلکه به واسطه ویژگی‌هایی است که در ابعاد هنری و معماری تاریخی آن نهفته است. از بخش‌های اصلی این مجموعه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: شاه نشین، عمارت چینی‌خانه، تالاردارالحفاظ (قندیل‌خانه)، مسجدجنت‌سرا، خانقاه، چله‌خانه، شهیدگاه، حرم‌خانه و آرامگاه شیخ صفی‌الدین و شاه اسماعیل اول و قالی اردبیل. از دیگر جاذبه‌های مذهبی - تاریخی استان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

— **بقعه‌ها :** بقعه شیخ امین‌الدین جبرائیل، بقعه شیخ حیدر، بقعه کورائیم، بقعه شیخ بدرالدین

— **امام‌زاده‌ها :** امام‌زاده عبدالله کلور، امام‌زاده پیر، امام‌زاده سید سلیمان فخرآباد

— **مساجد :** مسجد جامع عتیق، مسجد اعظم، مسجد کلخوران و مسجد جمعه

جدول ۱-۵- اماکن متبرکه (امامزاده‌های شاخص) استان اردبیل

ردیف	نام امامزاده	شهرستان
۱	امامزاده صالح (ع)	اردبیل - عالی قابو
۲	امامزاده سید صدرالدین	اردبیل - میدان وحدت به طرف مغان
۳	امامزاده حلیمه خاتون	اردبیل - پشت بیمارستان آرتا
۴	امامزاده سید عبدالعزیز	اردبیل - نیار
۵	امامزاده حلیمه خاتون	اردبیل - روستای آقاباقر
۶	امامزاده سید سلیمان (ع)	مشکین شهر - فخرآباد
۷	امامزاده سید ابراهیم	مشکین شهر - لاهرود
۸	امامزاده سید جعفر (ع)	مشکین شهر - انار
۹	امامزاده سید عمادالدین	مشکین شهر - رحیم بیگلر
۱۰	امامزاده سید دانیال (ع)	خلخال - خانقاه سادات بخش مرکزی
۱۱	بقعه سید احمد معراجی	خلخال - روستای سفیدآب بخش خورش رستم
۱۲	امامزاده سید عبدالله	خلخال - بخش شاهرود شهر کلور
۱۳	امامزاده امیر نعمت‌الله (ع)	خلخال - روستای آل هاشم بخش مرکزی
۱۴	امامزاده سید ابوالقاسم	خلخال - روستای کالار بخش مرکزی
۱۵	امامزاده سید محمد بن حنفیه علی بن ابیطالب (ع)	گرمی - روستای قلعه برزند گرمی
۱۶	امامزاده سید ابوالقاسم (ع)	سرعین

شکل ۱۵-۵- گنبدالله الله - دوره صفوی

شکل ۱۴-۵- مسجدکلخوران

شکل ۱۶-۵- امامزاده سید سلیمان - فخر آباد

۳- جاذبه‌های فرهنگی : آداب و رسوم مانند ادبیات شفاهی و فولکلور، ادبیات سنتی، جشن‌ها، سوگ‌ها، جشنواره‌ها، مراسم سنتی و جاذبه‌های زندگی عشایری، از جاذبه‌های فرهنگی استان‌اند که در درس فرهنگ عامه با آن آشنا شدید.

شکل ۱۷-۵- عشایر شاهسون

فعالیت ۳-۵

در مورد علت برگزاری یکی از جشنواره‌ها و نمایشگاه‌هایی که در رابطه با گردشگری در سطح استان برگزار می‌شود گزارشی تهیه کرده و در کلاس ارائه دهید.

۴- جاذبه‌های اقتصادی : بازار تاریخی شهر اردبیل، بازار سنتی شهرهای مشکین‌شهر و گرمی و بازارچه مرزی بیله‌سوار از جاذبه‌های اقتصادی استان‌اند. قسمت‌های اصلی بازار تاریخی اردبیل که بافت قدیمی آن تا حدودی حفظ شده است، از راسته‌های

پیرعبدالملک، قیصریه، کفاشان، علافان، زرگران و... تشکیل شده و سرای خشکبار از مهم ترین سراهای آن می باشد. بازار اردبیل در دوران صفویه به دلیل تجارت ابریشم و حضور کاروانیان در این بازار جایگاه ویژه ای داشته است.

شکل ۱۸-۵- بازار اردبیل

شکل ۱۹-۵- موزه باستان شناسی و نگارخانه خطایی - اردبیل

۵- موزه ها : موزه های استان عبارت اند از :

موزه چینی خانه، موزه مردم شناسی، حمام تاریخی شیخ (موزه صنایع دستی استان)، موزه تاریخ طبیعی استان، موزه باستان شناسی خلخال (حمام تاریخی نصر)، موزه باستان شناسی مشکین شهر، موزه نمین (خانه صارم السلطنه)، موزه باستان شناسی و نگارخانه خطایی

مناطق نمونه گردشگری و روستاهای هدف گردشگری

در سال های اخیر به منظور استفاده از ظرفیت های گردشگری و رشد و شکوفایی آن سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان مناطقی را تحت عنوان مناطق نمونه گردشگری و روستاهای هدف گردشگری تعیین و انتخاب کرده است.

برای مطالعه

جدول ۲-۵- مناطق نمونه گردشگری استان

نام منطقه نمونه	شهرستان	نام منطقه نمونه	شهرستان	نام منطقه نمونه	شهرستان	نام منطقه نمونه	شهرستان
نئور	اردبیل	جنگل های فندقلو	نمین	کشت و صنعت	پارس آباد	کلخوران ویند	سرعین
شورابیل	اردبیل	گیلارلو	گرمی	تیراق کندی	پارس آباد	دربند هیر	اردبیل
ساحل ارس	پارس آباد	بولاخار	نیر	آبگرم گیوی	کوثر	سد یامچی	نیر
سرعین	سرعین	سبز پارس سرعین	سرعین	غار یخگان	کوثر	آبگرم ایلانجق	نیر
ازناو	خلخال	سردابه	اردبیل	دش حمام	کوثر	سقزچی	نیر
آلوارس	سرعین	بیله درق	سرعین	قطور سوئی	مشکین شهر	قره شیران	نیر
خیابو تاگردولی	مشکین شهر	کنزق	سرعین	شاییل	مشکین شهر	گلستان	نیر
شیروان دره سی	مشکین شهر	امامزاده عبدالله کلور	خلخال	قینرجه	مشکین شهر	اینی سفلی	گرمی
آلادیزگه	نمین	الماس	خلخال	آبگرم ایلان دو	مشکین شهر	دش دیبی	گرمی
برجلو	نیر	شیروان دره سی	مشکین شهر				

برای مطالعه

جدول ۳-۵- روستاهای با هدف گردشگری در استان اردبیل

روستا	شهرستان
روستای آلوارس	سرعین
روستای قلعه برزند	گرمی
روستای هدف گردشگری اولتان	پارس آباد
روستای کور عباسلو	نیر
روستای اندبیل	خلخال
روستای برندق	خلخال
روستای کرج	خلخال
روستای انار	مشکین شهر

راهکارهای لازم برای توسعه گردشگری در استان

- با توجه به اینکه گردشگری یکی از محورهای توسعه استان معرفی شده است به منظور توسعه پایدار و یکپارچه استان از بعد گردشگری در این قسمت به برخی از راهکارهای لازم جهت توسعه این بخش اشاره می‌شود:
- ایجاد مراکز آموزش تخصصی برای تأمین نیروی انسانی ماهر در زمینه گردشگری
  - بهبود زیرساخت‌های مناسب جهت افزایش ماندگاری مسافران
  - شما چه راهکارهای دیگری برای توسعه گردشگری در استان پیشنهاد می‌دهید؟

محدودیت‌ها و مشکلات توسعه گردشگری در استان

- محدودیت توسعه زیست محیطی در برابر توسعه گردشگری در منطقه سبلان
- محدودیت جغرافیایی و اجتماعی برای توسعه گردشگری
- آسیب‌پذیری توسعه گردشگری با توجه به محدود بودن دوره زمانی حضور گردشگران در استان به خصوص سرعین

فعالیت ۴-۵

۱- علت اهمیت بازار اردبیل در دوره صفویه چه بوده است؟ دو مورد از جاذبه‌های اقتصادی استان را نام

ببرید.

۲- سه مورد از راهکارهای لازم جهت توسعه گردشگری را بنویسید.

۳- نمونه‌ای از پیامدهای مثبت و منفی ناشی از توسعه گردشگری را در مناطق خود بنویسید.

درس سیزدهم توانمندی‌های اقتصادی

به دلیل شرایط جغرافیایی مناسب، استان اردبیل توانمندی‌های زیادی در زمینه‌های کشاورزی، صنعت و معدن، بازرگانی، حمل و نقل و فرهنگ و هنر دارد. در این درس با برخی از این توانمندی‌ها آشنا می‌شویم.

کشاورزی

آیا می‌دانید استان اردبیل در زمینه کشاورزی توانمندی‌های قابل ملاحظه‌ای دارد؟ براساس سالنامه آماری سال ۱۳۸۸ بیش از ۴۳/۲ درصد شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر استان در این بخش فعالیت داشته‌اند. از طرف دیگر با توجه به سهم نسبی مساحت استان از مساحت کل کشور (۱/۱ درصد)، ملاحظه می‌شود که تراکم نسبی تمرکز اراضی زیرکشت در این استان به مراتب بیشتر از متوسط مشابه آن در کشور بوده و این استان یکی از قطب‌های کشاورزی و باغداری کشور است. آیا می‌توانید دلایل آن را بیان کنید؟ در ادامه به برخی از این قابلیت‌ها اشاره می‌شود:

جدول ۴-۵- جدول مقایسه اراضی زیر کشت استان با کشور

استان	کشور	
۱۷۹۵۳	۱۴۹۸۷۴۵	کل مساحت به کیلومتر مربع
۳۹/۵	۹/۶	مساحت اراضی زیر کشت به درصد

توانمندی‌های استان در بخش کشاورزی

– برخورداری از تنوع محیطی و آب و هوایی، بارندگی مناسب سالانه، منابع آب و خاک مناسب، اراضی پست جلگه‌ای و دشت‌ها

– برخورداری از قابلیت‌های بسیار مهم در بخش کشاورزی، کشت و صنعت، دامپروری‌های مغان و پارس به عنوان دو قطب مهم تولید کشاورزی در استان و نیز مراکز تحقیقات کشاورزی

– وجود رودخانه‌های دائمی و پرآب ارس و قزل اوزن در داخل حوضه‌های آبریز استان

توانمندی‌های استان اردبیل در زمینه کشاورزی را می‌توان در بخش‌های زیر مطالعه کرد:

الف) زراعت: زراعت، از نظر ایجاد اشتغال، تولید، ایجاد ارزش افزوده و از نظر گسترش در سطح استان اهمیتی به مراتب بیشتر از سایر فعالیت‌های بخش کشاورزی دارد و یکی از مهم‌ترین رشته فعالیت‌های نظام اقتصادی استان است. استان ما با داشتن

۴/۴ درصد اراضی زراعی کشور جایگاه ویژه‌ای را در تولید محصولات زراعی دارد. مهم‌ترین فراورده‌های زراعی استان عبارت‌اند از: گندم، جو، عدس، یونجه، سیب‌زمینی، پنبه، چغندر قند، پیاز، ذرت و حبوبات.

برای مطالعه

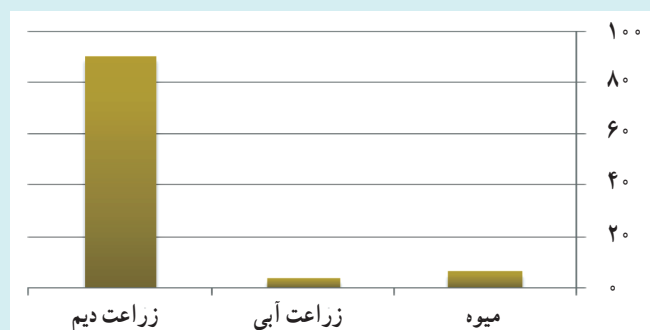
جدول ۵-۵- مهم‌ترین محصولات زراعی استان در سال زراعی ۱۳۸۸ (برحسب تن)

نام محصول	میزان تولید در استان	میزان تولید در کشور	درصد تولید از کشور	رتبه در کشور
عدس	۲۲۴۲۵	۱۰۰۱۷۴	۲۲/۳۹	دوم
سیب‌زمینی	۴۰۳۴۰۶	۴۲۷۴۴۹۰	۹/۴۴	دوم
کلزا	۲۷۲۶۰	۲۰۰۴۵۲	۱۳/۶	سوم
سویا	۱۳۸۵۰	۱۶۲۶۹۸	۸/۵۱	سوم
جو	۲۰۲۷۷۹	۳۵۷۹۵۸۹	۵/۶۶	پنجم

فعالیت ۵-۵

۱- با توجه به نمودار شکل ۵-۲ به سوالات پاسخ دهید:

شکل ۵-۲- نمودار سهم اراضی زراعی و باغی از کل اراضی زیر کشت استان

توانمندی‌های استان

الف) چند درصد اراضی زراعی استان دیم و چند درصد آبی است؟
 ب) علت رواج کشت دیم در استان اردبیل چیست؟
 ۲- مهم‌ترین محصولات زراعی شهر یا روستای محل زندگی خود را نام ببرید.

ب) باغداری : فعالیت باغداری در استان ما در مقایسه با کل کشور رواج کمتری دارد، چنان که از کل مساحت اراضی زیرکشت استان، حدود ۴/۱۵ درصد (۲۹/۱ هزار هکتار) زیرکشت محصولات باغی است (به شکل ۵-۲۷ توجه شود). از نظر تولیدات نیز رتبه ۱۴ کشور را به خود اختصاص داده است. جدول ۵-۷ مهم‌ترین تولیدات باغی استان را نشان می‌دهد.

شهرستان مشکین‌شهر، جلگه مغان، خلخال و کوثر از نقاط مهم باغداری استان‌اند، به‌طوری که محصولات تولید شده در تاکستان‌ها و باغات میوه این نواحی به‌خصوص سیب، علاوه بر تأمین مصرف داخلی استان، به نواحی دیگر نیز فرستاده می‌شود. کاشت انگور در مشکین‌شهر توسط مجتمع کشت و صنعت مغان موجب توسعه باغداری در سطح استان شده است.

برای مطالعه

جدول ۵-۶- تولید محصولات عمده باغی استان اردبیل در سال ۱۳۸۹ برحسب تن

انواع میوه	میزان تولید در استان
سیب	۱۲۴۲۴۸
گردو	۴۷۰۵
هلو	۴۲۰۷۷
انگور	۱۴۶۷۶
شلیل	۱۹۹۷۴

ج) دامپروری : با توجه به ویژگی‌های طبیعی و آب و هوایی استان، فعالیت دامپروری از جمله فعالیت‌های تولیدی در بخش کشاورزی است که به‌صورتی نسبتاً گسترده در همه نواحی رواج دارد و در مجموع، استان اردبیل را به یکی از کانون‌های دامپروری کشور تبدیل کرده است. به‌طوری که سهم نسبی استان اردبیل از جمعیت دامی کشور در حدود ۴/۱ درصد است. مهم‌ترین دام‌های استان اردبیل عبارت‌اند از : گوسفند، بز، گاو، گاو میش، اسب، شتر یک کوهان و شتر دو کوهان. فعالیت‌های دامداری در سطح استان

اردبیل به دو شکل انجام می‌شود :

الف) دامداری سنتی متکی بر رمة گردانی در سطح مراتع استان و پس چرای مزارع که عموماً شامل دام سبک است. تراکم بیشتر این نوع دامداری در نیمه شمالی استان است.

ب) دامداری صنعتی و نیمه صنعتی (دامداری ایستاده) متکی بر تعلیف با علوفه دستی که عموماً شامل دام سنگین است. در زمینه طیورداری نیز نگهداری و پرورش طیور نظیر مرغ، بوقلمون، اردک و غاز رواج دارد. در ارتباط با فعالیت زنبورداری استان ما از توان بالایی برخوردار است. به‌طوری که بیش از ۵۰۶۲۰۰ کندوی زنبور عسل فعال در استان وجود دارد که حدود ۱۱/۵ درصد از کل تعداد کندوهای عسل فعال کشور را تشکیل می‌دهد. پیرامون دامنه‌های سبلان، یعنی شهرهای مشکین‌شهر، اردبیل و نیر نقاط عسل‌خیز استان هستند. حدود ۹۹ درصد کندوهای عسل استان، کندوهای مدرن و تنها ۱ درصد آنها کندوی بومی است.

شکل ۲۱-۵- دامپروری کشت و صنعت مغان

برای مطالعه

جدول ۷-۵- میزان فراورده‌های پروتئینی استان و مقایسه با کشور در سال ۱۳۸۸

مقدار تولید به هزار تن					شرح
عسل	تخم مرغ	گوشت مرغ	شیر خام	گوشت قرمز	
۴/۵۹	۸/۸۷	۳۵/۰۶	۳۸۲/۳	۳۸/۴۳	استان اردبیل
۴۶/۴۲	۷۵۱	۱۶۱۰	۹۵۵۲	۹۰۲	کل کشور
۹/۹	۱/۲	۲/۲	۴	۴/۲۶	سهم نسبی استان در کشور

فعالیت ۵-۶

- ۱- فعالیت دامپروری در استان به چند شکل انجام می‌شود؟ کدام بهتر است؟ برای انتخاب خود دو دلیل بنویسید.
- ۲- نقاط عسل خیز استان را نام ببرید.

د) شیلات: یکی دیگر از توان‌های استان فعالیت آبی پروری است. که با در نظر گرفتن منابع آبی زیاد با سرمایه‌گذاری در این بخش می‌توان نسبت به تأمین پروتئین مورد نیاز از این نوع فرآورده اقدام کرد.

برای مطالعه

جدول ۵-۸- میزان تولید آبزیان استان و مقایسه با کشور در سال ۱۳۸۸

مقدار تولید به تن				شرح
گرم آبی	سرد آبی	منابع آبی	شاه میگو	
۲۹۵	۹۱۰	۸۹۵	۱۸	استان اردبیل
۱۰۰۴۳۰	۷۳۶۴۲	۲۷۵۰۳	۲۷۸	کل کشور
۰/۳	۱/۲	۳/۲	۶/۵	سهم نسبی استان در کشور

فعالیت ۵-۷

با توجه به جدول ۵-۸ بگویید کدام نوع ماهی در استان رواج دارد؟ علت آن چیست؟ دو نمونه از گونه‌های آن را نام ببرید.

فعالیت ۵-۸

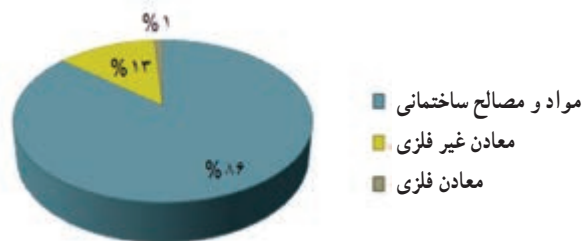
- ۱- به نظر شما علاوه بر موارد اشاره شده در متن، چه قابلیت‌های دیگری در بخش کشاورزی وجود دارد؟
- ۲- با توجه به نقاط قوت و ضعف بخش کشاورزی برای توسعه این بخش چه راهکارهایی پیشنهاد می‌کنید؟
- ۳- با کمک و راهنمایی دبیر خود نقش محصولات کشاورزی شهر یا روستای خود را در اقتصاد منطقه بررسی کنید.

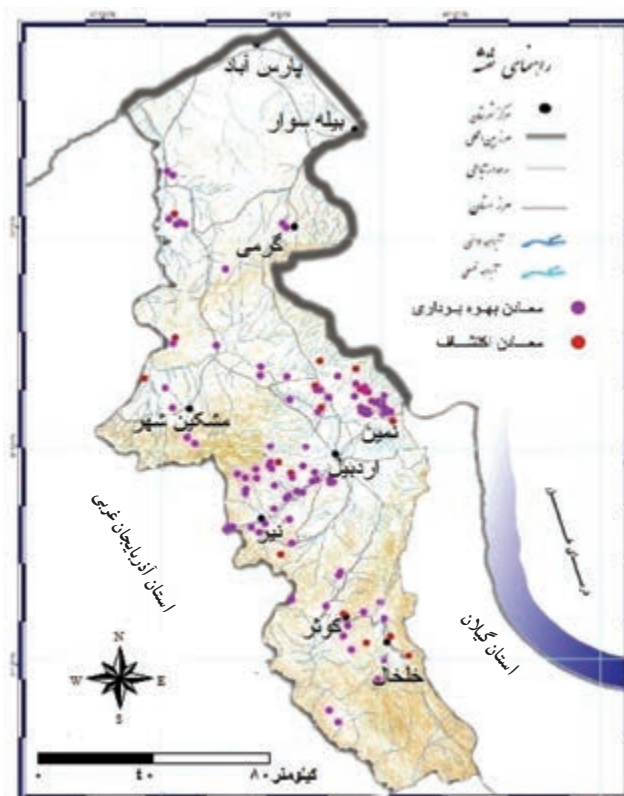
صنعت و معدن

الف) معدن : وضعیت خاص زمین‌شناسی استان اردبیل، استعدادهای کانی‌سازی منطقه، قرار گرفتن در منطقه جهانی مس و تشابه آن با مناطق زنجان و سونگون اهر بیانگر آن است که استان اردبیل دارای توان‌های بالقوه بالایی در زمینه مواد مصرفی مختلف است. با انجام سرمایه‌گذاری مناسب در زمینه اکتشاف و بهره‌برداری از معادن استان می‌توان دستاوردهای معدنی مناسب به‌خصوص در مورد فلزات استراتژیک مانند طلا، مس، سرب، روی، مولیبدن و غیره به‌دست آورد. تعداد کل معادن قابل بهره‌برداری استان بالغ بر ۹۲ معدن است. معادن مواد و مصالح ساختمانی (سنگ لاشه و پوکه معدنی) از مهم‌ترین مواد معدنی استان‌اند.

شکل ۲۲-۵- نمودار صنایع تبدیلی (کشت و صنعت مغان) به درصد

علاوه بر موارد فوق، به‌طور محدود منابع نفت و گاز در مناطقی از مغان، منابع رادیواکتیو در مناطق شمال مشکین شهر و منابع زمین گرمایی در نواحی آتشفشانی سبلان نیز وجود دارند که منابع انرژی زمین گرمایی به عنوان انرژی نو از اهمیت و ارزش بیشتری برخوردار است.

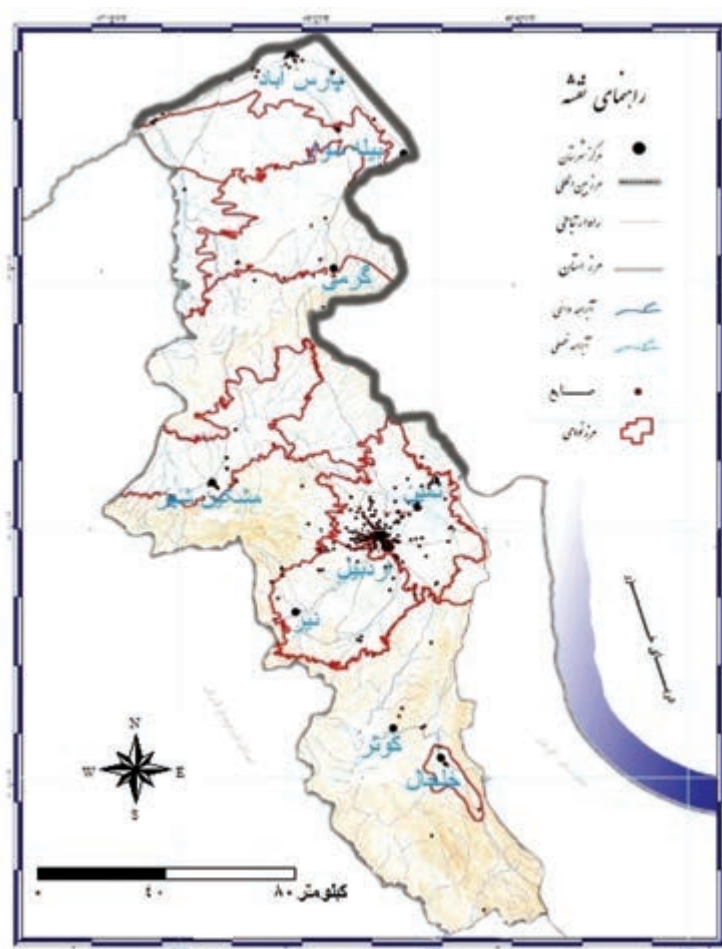

شکل ۲۳-۵- نقشه پراکنندگی
معدن استان

شکل ۲۴-۵- تأسیسات زمین گرمایی مشکین شهر

شکل ۲۵-۵- نقشهٔ پراکندگی جغرافیایی صنایع استان

ب) صنعت

نواحی صنعتی : در استان اردبیل هفت ناحیه صنعتی شامل نواحی صنعتی روح کندی در شهرستان بيله سوار، شکرآب در شهرستان گرمی، نوجه ده در شهرستان نمین، پارس آباد، مشکین شهر، نیر و رضی وجود دارد. از این تعداد برخی فعال و برخی در حال مطالعه و اجرا می باشند.

شهرک های صنعتی : در حال حاضر در استان اردبیل هشت شهرک صنعتی شامل شهرک های صنعتی اردبیل ۱، اردبیل ۲، پارس آباد، خلخال، گرمی، کوثر، مشکین شهر و ساوالان (شهرک تخصص آب در نیر) فعالیت دارند. توضیحات بیشتر در این زمینه را در درس های آینده خواهید خواند.

علل توسعه نیافتگی استان در بخش صنعت : با وجود توان های قابل ملاحظه در استان اردبیل، اهمیت نسبی بخش صنعت در نظام اقتصادی استان پایین تر از اهمیت نسبی این بخش در نظام اقتصادی کشور است و تا صنعتی شدن استان راه درازی در پیش است که از جمله دلایل این امر، بافت اجتماعی روستایی و غالب بودن کشاورزی در اقتصاد منطقه است.

فعالیت ۹-۵

- ۱- مهم ترین محدوده های صنعتی استان را نام ببرید.
- ۲- چه عواملی در پراکندگی جغرافیایی صنایع در استان ما نقش دارند؟
- ۳- در شهرستان محل زندگی شما کدام نوع فعالیت صنعتی وجود دارد؟ علت استقرار آن را بنویسید.
- ۴- چه رابطه ای بین توزیع جغرافیایی صنایع و پدیده مهاجرت در استان اردبیل وجود دارد؟

صنایع دستی

صنایع دستی نقش مهمی در ایجاد اشتغال در سطح استان دارد به طوری که هم اکنون بالغ بر ۱۲۰۰۰ نفر به طور رسمی و تعداد زیادی به صورت غیر رسمی در این بخش فعالیت دارند. مهم ترین صنایع دستی استان عبارت اند از : قالی بافی، ورنی بافی و جاجیم بافی که تقریباً منحصر به فرد است، در مناطقی همچون مغان و خلخال، بافت گلیم و مسند، کار خاص هنرمندان بخش های نمین، عنبران، گرمی و خلخال است.

تجارت و بازرگانی

امور مرتبط با تجارت و بازرگانی در هر کشور و استانی معمولاً به دو حوزه تجارت و بازرگانی داخلی و تجارت و بازرگانی خارجی تقسیم می شوند که در مطالب بعدی با این دو حوزه در استان آشنا خواهیم شد :

تجارت و بازرگانی داخلی : استان اردبیل با دارا بودن زیر ساخت های مناسب برای تسهیل و روان سازی بازرگانی داخلی نظیر تأسیسات مرتبط با سردخانه ها، انبارهای مکانیزه و سیلوها، نمایشگاه بین المللی اردبیل و همچنین وجود زنجیره های تأمین و

توانمندی‌های استان

توزیع کالاها و خدمات جایگاه مناسبی را در کشور به خود اختصاص داده است. از مهم‌ترین بخش‌های فعالیت در استان می‌توان به بخش‌های صنعت و معدن، کشاورزی، خدمات و گردشگری اشاره کرد که بخش کشاورزی از جنبه‌های برجسته فعالیت در استان در بین سایر استان‌های دیگر به‌شمار می‌رود.

شکل ۲۶-۵- سیلوی کشت و صنعت

تجارت و بازرگانی خارجی : استان اردبیل به دلیل موقعیت ویژه جغرافیایی و قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم و تنها ورودی به بازار کشورهای آسیای میانه و حوزه قفقاز، داشتن مرز مشترک با کشور جمهوری آذربایجان از طریق ۴ شهرستان استان به طول ۲۸۲/۵ کیلومتر به عنوان فرصت ترازیتی و تجاری قابلیت‌های فراوانی در جهت گسترش بازرگانی خارجی دارد.

شکل ۲۷-۵- بازارچه مرزی بیله‌سوار

از زیر ساخت‌های تجارت خارجی موجود در داخل استان می‌توان به وجود فرودگاه اردبیل، گمرک اردبیل و گمرک بيله‌سوار در مرز ایران و آذربایجان اشاره کرد. همچنین وجود تشکل فعالان تجارت خارجی استان که در قالب اتاق بازرگانی، صنایع و معادن استان انسجام یافته‌اند، از دیگر زیرساخت‌های تجارت و بازرگانی خارجی استان محسوب می‌گردند.

از عمده محصولات مزیت‌دار استانی می‌توان به کالاهای کشاورزی، محصولات سنگی و ساختمانی و محصولات پلاستیکی اشاره کرد که در حال حاضر این کالاها سهم عمده‌ای از سبد کالاهای صادراتی استان را تشکیل می‌دهند.

بازارهای هدف صادراتی استان : بیش از ۹۰ درصد کالاهای صادر شده از استان به مقصد جمهوری آذربایجان و بقیه به کشورهای مشترک‌المنافع صادر می‌شود.

فعالیت ۱۰-۵ ✓

- ۱- الف) با توجه به نقشه سیاسی استان شهرستان‌های هم‌مرز با جمهوری آذربایجان را نام ببرید.
- ب) هر یک از این شهرستان‌ها با جمهوری آذربایجان چند کیلومتر مرز مشترک دارند؟
- پ) در رابطه با نقش بازارچه مرزی بيله‌سوار در اقتصاد منطقه گزارشی تهیه کرده در کلاس ارائه دهید.

فصل ششم

شکوفایی استان اردبیل

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

درس چهاردهم دستاوردها (وضعیت موجود)

استان اردبیل به عنوان اولین استان جدید در نظام جمهوری اسلامی ایران که به استان‌های کشور اضافه گردید، توسعه و رشد خود را مرهون آن تصمیم بلند می‌داند. بررسی شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان با شاخص‌های مشابه سال‌های قبل نشان از تحولی گسترده در بسیاری از بخش‌ها و فعالیت‌ها دارد که بدون تردید به علت وجود توانمندی‌های بالای تاریخی و گردشگری و اقتصادی در سایه برنامه‌ریزی مسئولان و برنامه‌ریزان کشور در سال‌های پس از استان شدن برای ایجاد توازن منطقه‌ای و رشد درجات برخورداری صورت گرفته است.

فعالیت‌های صنعتی و معدنی

قبل از انقلاب اسلامی، بخش صنعت و معدن استان اردبیل وضعیت مطلوبی از نظر امکانات و زیر ساخت‌ها نداشت. به عبارت دیگر استان اردبیل فاقد تأسیسات صنعتی و معدنی بوده و کل صنعت استان در واحدهای آجرپزی، آردسازی و واحدهای شرکت کشت و صنعت مغان و ... خلاصه می‌شد.

پس از انقلاب شکوهمند اسلامی ایران نیز به علت مشکلات سیاسی مخصوصاً جنگ تحمیلی، تحول عمده‌ای در صنعت استان رخ نداد. اما پس از استان شدن اردبیل و با شروع برنامه اول توسعه اقتصادی، مسئولان منطقه در صدد توسعه صنعتی استان برآمدند و با تشکیل ادارات کل اقتصادی مخصوصاً اداره کل صنایع و معادن و شرکت شهرک‌های صنعتی، رغبت و علاقه برای سرمایه‌گذاری افزایش یافت به طوری که با راه اندازی واحدهای صنعتی بزرگ در کنار واحدهای صنعتی و معدنی کوچک، کارخانجاتی مانند: سیمان، لاستیک، خودرو، شیرخشک صنعتی، رنگ و ابزار آلات صنعتی، ریسندگی، پنبه پاک کنی، فولاد، نئوپان سازی، قطعات خودرو، ... احداث و به مرحله بهره‌برداری رسید.

شکل ۱-۶- کارخانه سیمان آرتا اردبیل

برای مطالعه

جدول ۱-۶- بخشی از واحدهای صنعتی شاخص در استان اردبیل

ردیف	نام واحد تولیدی	نوع تولید	ظرفیت تولید سالانه	شهرستان های محل اجرا
۱	شرکت آرتا تجارت زرین	نساجی و پوشاک	نخ و پوشاک ۹۸۰۸ تن انواع پارچه ۱۶۱۵۰ هزار متر مربع	اردبیل - شهرک صنعتی ۲
۲	سیمان اردبیل و آهک آذر شهر	سیمان خاکستری	۱۰۵۰۰۰۰ تن	اردبیل
۳	آرتا ویل تایر	انواع لاستیک - تیوب	۳۲۵۵۰ تن ۲۱۵۰ هزار حلقه	اردبیل
۴	ذوب آهن اردبیل	میلگرد - تسمه - نبشی - ریل آهنی	۴۰۰۰۰۰ تن	اردبیل
۵	آرتا پلاست	پارکت چوبی - فیلم چند لایه	۴۲۴ هزار متر مربع	نمین
۶	ایریشم سبلان	نخ سرسر نیزه	۲۰۶۰	اردبیل
۷	تارا سبلان	فراورده های لبنی	۸۴۹۲۵	اردبیل - شهرک صنعتی ۲
۸	پاک آب سبلان	آب معدنی	۱۵۰ میلیون لیتر	سرعین
۹	کشت و صنعت مغان	شیر خشک - کره پاستوریزه	۵۰۰ تا ۲۳۰۰ تن	پارس آباد
۱۰	سینا فن خودرو	سپر و وسایل نقلیه سبک	۲۰۰۰۰۰ تن	اردبیل - شهرک صنعتی ۲

بر اساس مطالعات انجام یافته، استان اردبیل به لحاظ معدنی نیز در زمینه ذخایر مصالح ساختمانی جزء استان های ممتاز به شمار می رود، ولی در زمینه ذخایر فلزی و غیر فلزی، از وضعیت خیلی مناسبی برخوردار نیست. پس از استان شدن اردبیل، مطالعات و فعالیت های اکتشافی پراکنده ای در ارتباط با اکتشاف کانی های فلزی و غیر فلزی صورت گرفته که به شناسایی و معرفی ذخایر قابل توجهی در زمینه سنگ های ساختمانی و تزئینی، مصالح ساختمانی و صنعتی، سنگ ها، کانی های صنعتی و کانی های فلزی منتهی شده است.

۱- شهرک صنعتی اردبیل (۱): این شهرک در سال ۱۳۶۳ تحت عنوان ناحیه صنعتی به مساحت ۶۲ هکتار واگذار گردید که پس از استان شدن اردبیل، تبدیل به شهرک صنعتی شده است. نزدیکی این شهرک به شهرستان اردبیل، باعث تسهیل در رفت و آمد کارکنان، کاهش هزینه های انتقال مواد اولیه و محصولات تولیدی به بازار شده و با داشتن تمامی امکانات زیربنایی، موقعیت بسیار خوبی را برای سرمایه گذاری در بخش صنایع کوچک، متوسط و کارگاهی فراهم آورده است.

شکل ۲-۶- شهرک صنعتی اردبیل ۱

۲- شهرک صنعتی اردبیل (۲): عملیات اجرایی این شهرک از سال ۱۳۸۰ در زمینی به مساحت ۶۰۰ هکتار (امکان توسعه تا ۷۰۰ هکتار) آغاز شد. این شهرک که بزرگ‌ترین شهرک صنعتی استان است در فاصله ۱۳ کیلومتری بزرگراه اردبیل - آستارا واقع شده است همجواری این شهرک با گمرک و فرودگاه و نیز واقع شدن در مسیر بزرگراه اردبیل به تهران و نداشتن محدودیت‌های زیست محیطی برای استقرار واحدهای صنعتی مختلف از مزایا و جاذبه‌های این شهرک می‌باشد.

شکل ۳-۶- شهرک صنعتی اردبیل ۲

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

فعالیت‌های عمرانی

فعالیت‌های عمرانی استان اردبیل را می‌توان به چهار بخش دسته‌بندی کرد: ۱- عمران عشایری، ۲- عمران روستایی، ۳- عمران شهری، ۴- حمل و نقل

۱- عمران عشایری: پس از پیروزی انقلاب اسلامی اقدامات مهمی در جهت توسعه و عمران عشایر غیور استان انجام گرفته است.

برخی از اقدامات مهم انجام گرفته در این زمینه عبارت‌اند از:

- احداث و بازسازی راه‌های عشایری
- احداث منابع آب و تصفیه خانه مدرن، سازماندهی آب‌های آشامیدنی و بهسازی چشمه‌ها
- آبرسانی سیار در مسیر کوچ برای ۲۰۰۰ خانوار
- برگزاری جشنواره‌های عشایری
- تشکیل گروه‌های تعاونی و صندوق اعتبارات زنان عشایر
- بیمه دام و ...

۲- عمران روستایی: روستاهای استان از نظر عمران در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی در وضعیت نامناسبی بودند به‌طوری‌که از کل روستاهای استان، فقط ۳۰ روستا دارای آب لوله‌کشی و ۲۰ روستا دارای نعمت روشنائی برق بودند. راه روستایی درجه یک آسفالت‌ه تا سال ۱۳۵۷ اصلاً وجود نداشت و به هیچ روستایی گاز رسانی نشده بود، اما در اولین سال‌های انقلاب اسلامی فعالیت‌های عمرانی در روستاهای ایران، همانند سایر استان‌های کشور توسط نهاد انقلابی جهاد سازندگی (جهاد کشاورزی) آغاز شد و تاکنون توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی ادامه یافته است، به گونه‌ای که تا سال ۱۳۸۷ به ۶۳۴ روستا آب رسانی، به ۱۵۰۰ روستا برق رسانی و به ۱۷۷ روستا گاز رسانی شده است. مجموع طول راه‌های روستایی استان نیز تا سال ۱۳۸۷ به بیش از ۲۲۵۰ کیلومتر رسیده است.

در سال ۱۳۵۷ تعداد روستاهای دارای تلفن خانگی فقط یک روستا بوده که این رقم به ۱۵۷۰ روستا افزایش یافته است.

۳- عمران شهری: در بخش عمران شهری، اقدامات زیادی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی صورت گرفته است و میزان پیشرفت در بخش‌های خدماتی از جمله مخابرات، آب و برق و گاز به هیچ وجه با سال‌های قبل از انقلاب قابل مقایسه نیست (جدول ۲-۶).

علاوه بر آن در سال‌های اخیر برنامه عمران شهری در شهرستان‌های استان آغاز شده که این برنامه‌ها شامل احداث، تعریض، بهسازی معابر و میدانی، خیابان‌ها و بلوارها از جمله آسفالت، جدول گذاری و ... مطابق طرح تفصیلی یاهادی شهری انجام می‌شود.

برای مطالعه

جدول ۲-۶- وضعیت عمران شهری از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ در استان اردبیل

عنوان	سال ۵۷	۸۷
تعداد تلفن‌های نصب شده	۵۰۰۰ شماره	۵۵۵/۴۰۰
آب شرب شهری	۷۸۰۰۰	۲۰۰/۰۰۰
تعداد مشترکین برق	۴۴۰۰۰	۳۴۴۰۰۰
گاز رسانی به شهرها	-	۱۹

۴- حمل و نقل : راه به عنوان زیر ساخت حمل و نقل، اصلی ترین عامل رشد و توسعه منطقه محسوب می گردد به نحوی که سایر عوامل توسعه یافتگی از قبیل صنعت و معدن و کشاورزی در گرو وجود زیر ساخت های حمل و نقل مناسب می باشد. از این رو توسعه راه های ارتباطی در استان ما نیز از اهمیت خاصی برخوردار است.

با دقت به جدول ۳- ۶ در می یابیم که طول شبکه راه های اصلی و فرعی و راه های روستایی استان از ۱۳۸۴ کیلومتر در سال ۱۳۵۷ به ۴۳۳۸/۵ کیلومتر در سال ۱۳۸۳ رسیده است. با توجه به اینکه یکی از بزرگ ترین محدودیت ها و مشکلات توسعه استان ما عامل راه بود، افتتاح آزاد راه اردبیل - سرچم در پاییز سال ۱۳۹۰، ارتباط مستقیم و آسان تر شهرهای استان را با شهرهای مرکزی کشور امکان پذیر ساخت.

خطوط هوایی : قبل از وقوع انقلاب اسلامی استان ما فقط دارای یک فرودگاه در شهرستان پارس آباد بود که هفته ای دو پرواز به تهران داشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی فرودگاه بین المللی اردبیل در سال ۱۳۷۰ به بهره برداری رسید که هم اکنون با ۳۸ پرواز رفت و برگشت به تهران و مشهد و همچنین پروازهای خارجی به کشورهای عراق و عربستان، نقش مؤثری در جابه جایی مسافر و جذب سرمایه گذاران داخلی و خارجی دارد.

خط آهن : نبود خط آهن در استان ما که یکی از عمده ترین تنگناهای توسعه است هم اکنون در دست احداث بوده و براساس برنامه ریزی های زمان بندی شده در سال ۱۳۹۲ به بهره برداری خواهد رسید.

جدول ۳-۶- طول شبکه راه های اصلی، فرعی و روستایی

عنوان عملیات شاخص	قبل از انقلاب	قبل از استان شدن	آخرین وضعیت موجود
طول شبکه راه های اصلی، فرعی و روستایی	۱۳۸۴ کیلومتر	-	۴۶۳۸/۵

شکل ۴-۶- فرودگاه اردبیل

مهم‌ترین پروژه‌های عمرانی در دست اقدام در استان

- تکمیل مطالعات و احداث راه آهن اردبیل - میانه
- بهسازی راه اصلی اردبیل - گرمی - بیله‌سوار - پارس آباد (بزرگراه قفقاز)
- تسریع در راه اندازی خط لوله مواد نفتی تبریز به اردبیل
- مطالعات اکتشافی میدان نفتی مغان
- صادرات گاز C.N.G به کشورهای همسایه و احداث جایگاه‌های C.N.G و تبدیل سوخت خودروها
- احداث مجتمع پتروشیمی
- راه اندازی فاز (۲) کارخانه‌های سیمان اردبیل و خلخال
- احداث و راه اندازی دانشکده‌های آب درمانی سرعین و کمک به ایجاد کلینیک آب درمانی سرعین
- تکمیل نیروگاه گازی سبلان اردبیل
- تکمیل و توسعه مجموعه گمرک بیله سوار
- ایجاد مرکز بازیافت زباله (کمپوست) در شهر اردبیل
- احداث پارک طبیعت شیروان دره جهت پیشبرد اهداف زیست محیطی و برنامه‌های طبیعت گردی در منطقه سبلان

شکل ۵-۶- نیروگاه گازی سبلان اردبیل واقع در کیلومتر ۲۵ جاده اردبیل به مشکین شهر

فعالیت ۱-۶

- ۱- احداث شهرک‌های صنعتی ۱ و ۲ اردبیل چه تأثیری در توسعه اقتصادی استان داشته است؟
- ۲- افتتاح آزاد راه اردبیل - سرچم چه تأثیری در بهبود وضعیت حمل و نقل استان می‌تواند داشته باشد؟
- ۳- در شهرستان محل سکونت شما کدام طرح‌های عمرانی انجام شده یا در حال اجراست؟ تحقیق کنید و گزارش آن را در کلاس ارائه دهید.

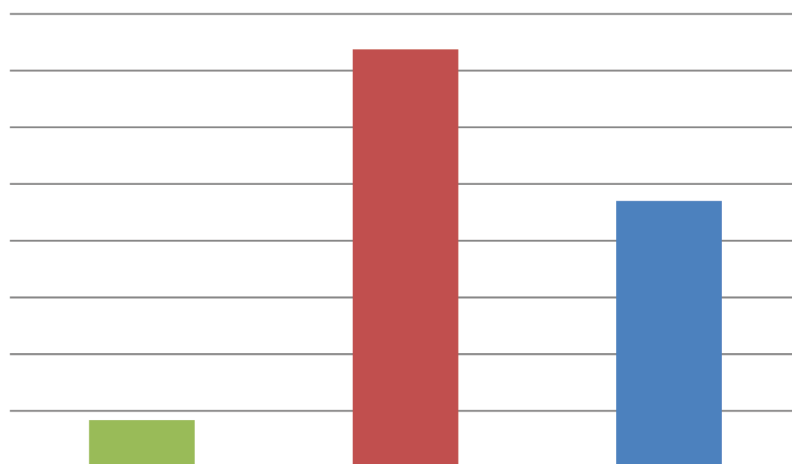
فعالیت‌های آموزشی و علمی استان

شامل سه بخش آموزش و پرورش، آموزش عالی و فعالیت‌های فرهنگی می‌شود :

- ۱- آموزش و پرورش : در سال‌های اول انقلاب (۵۷-۱۳۵۶) تعداد مدارس استان ۱۲۲ باب بوده است، ولی با نهضت مدرسه‌سازی که هم زمان با کشورمان در استان ما نیز آغاز شد تعداد مدارس استان در سال‌های ۹۱-۱۳۹۰ به ۳۲۰۹ مدرسه رسید. تراکم دانش‌آموزان در کلاس از ۴۱ نفر در سال ۱۳۵۷ به ۲۰ نفر در سال ۹۱-۱۳۹۰ رسیده است. همچنین میزان باسوادی در استان از ۳۲/۵ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۸۰ درصد در سال ۱۳۸۵ رسیده است.

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

شکل ۶-۶- نمودار تعداد جمعیت دانش آموزان استان در سال‌های ۵۷، ۸۰ و ۹۰

شکل ۶-۷- دانشگاه محقق اردبیلی

۲- آموزش عالی : در بخش آموزش

عالی نیز شاهد تحولات عظیم در استان بوده‌ایم. قبل از انقلاب استان ما فاقد دانشگاه و مراکز آموزشی عالی بوده است. نخستین دانشگاه اردبیل، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در سال ۱۳۵۷ با عنوان دانشکده کشاورزی وابسته به دانشگاه تبریز در اردبیل راه اندازی شد و اکنون به برکت انقلاب اسلامی بیش از ۵۰۱۰۵ نفر

دانشجو در رشته‌های مختلف تحصیلی در چهار دانشگاه محقق اردبیلی، علوم پزشکی، پیام نور و آزاد اسلامی مشغول تحصیل اند و هریک از این مراکز از نظر علمی و کیفی جزء ۱۰ دانشگاه برتر کشور محسوب می‌شوند. براساس آمار تکمیلی سال ۱۳۸۶، حدود ۲ هزار و ۷۰۰ طرح پژوهشی و مقاله این دانشگاه‌ها در مجلات معتبر، کنفرانس‌های داخلی و خارجی ارائه و منتشر شده است. در سال‌های اخیر دانشگاه‌های جامع علمی و کاربردی و دانشگاه‌های غیر انتفاعی نیز در شهرهای مختلف استان توسعه پیدا کرده است. علاوه بر موارد یاد شده، به برکت انقلاب اسلامی، ده‌ها مرکز پژوهش در استان مشغول فعالیت اند که در ارتقای سطح علمی استان بسیار تأثیر گذارند.

۳- فعالیت‌های فرهنگی : در بُعد فرهنگی در سال‌های قبل از انقلاب، استان ما وضعیت مطلوبی را نشان نمی‌دهد، اما بررسی

آمارهای موجود، بیانگر وضعیت مطلوب در این حوزه است به طوری که تعداد کتابخانه‌های استان از ۵ کتابخانه در سال ۱۳۵۷ به ۴۹ کتابخانه در سال ۱۳۸۴ و تعداد ۸۳ کتابخانه در حال حاضر رسیده است. در استان ما بیش از ۳۰ عنوان مطبوعات منتشر می‌شود که نقش مهمی در ارتقای سطح فرهنگی و آگاهی جامعه دارند.

فعالیت ۲-۶

در مورد یکی از دستاوردهای انقلاب اسلامی در زمینه فعالیت‌های آموزشی و علمی در محل زندگی خود به صورت گروهی تحقیق کرده و گزارش آن را به کلاس ارائه دهید.

فعالیت‌های بهداشتی و درمانی

از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی در استان اردبیل، ارتقای شاخص‌های بهداشتی و درمانی و اختصاص اعتبارات ویژه به بهداشت و درمان است. توسعه مراکز و پایگاه‌های بهداشتی، راه‌اندازی واحدهای جدید بهداشتی برای دسترسی بیشتر مردم به خدمات بهداشتی و درمانی به خصوص در مناطق روستایی از اقدامات مهم وزارت بهداشت و درمان در سال‌های بعد از انقلاب است.

برای مطالعه

جدول ۴-۶- دستاوردهای مهم انقلاب در زمینه فعالیت‌های بهداشتی و درمانی در استان اردبیل

عنوان عملیات - شاخص	قبل از انقلاب	۱۳۸۳	۱۳۸۸
تعداد مراکز بهداشتی و درمانی شهری و روستایی	۲۲	۱۴۱	۱۴۱
تعداد تخت بیمارستانی	۴۷۵	۱۴۱۲	۱۹۴۶
تعداد کل پزشکان	-	۴۵۸	۵۵۶

شکل ۸-۶- بیمارستان امام خمینی اردبیل

درس پانزدهم چشم انداز آینده استان

تصاویر پایین نشانگر بخشی از توانمندی‌های استان اردبیل در زمینه‌های کشاورزی و گردشگری و صنعتی و باغداری است. به نظر شما هر تصویر مربوط به کدام توانمندی‌های استان است؟ آیا می‌دانید استان اردبیل با وجود چنین توانمندی‌ها، با کدام موانع و محدودیت‌هایی در جهت توسعه مواجه است؟ این درس ضمن شرح وضعیت موجود، شما را با چشم انداز و برنامه‌های آتی توسعه استان آشنا می‌سازد.

شکل ۱۰-۶ کارخانه سیمان در اردبیل

شکل ۹-۶ برداشت محصول گندم در جلگه مغان

شکل ۱۲-۶ آبگرم قینرجه در مشکین شهر

شکل ۱۱-۶ بقعه شیخ صفی در اردبیل

شکل ۱۳-۶- محصول سیب زمینی در دشت اردبیل

شکل ۱۴-۶- محصولات باغداری کشت و صنعت مغان

امروزه استان اردبیل با شرایط خاص جغرافیایی، تنوع محیطی، شرایط آب و هوایی، جاذبه‌های توریستی، قابلیت کشاورزی و باغداری از توان بالایی در مسیر توسعه فضایی یکپارچه برخوردار است.

از طرفی همجواری با کشور جمهوری آذربایجان و ایجاد بازارچه مرزی و گمرک، ارتباط کشورمان ایران را با منطقه قفقاز و اروپا تسهیل کرده و جایگاه استان را در سطح فنی و بین‌المللی بهبود بخشیده است.

با وجود قابلیت‌ها و مزیت‌های یاد شده، استان ما مسائل و مشکلاتی به شرح زیر دارد :

- مرزی بودن استان و داشتن فاصله زیاد از مناطق مرکزی و توسعه یافته‌تر کشور
- کوهستانی بودن استان و به تبع آن ضعف پیوند فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی
- طولانی بودن دوره سرما و یخبندان
- عدم تجهیز فرودگاه‌های اردبیل و پارس آباد
- نبود شبکه راه آهن

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- ناکافی بودن امکانات بیمارستانی – مراکز آموزش عالی – خدمات فرهنگی – تفریحی و ...
- پائین بودن سطح سواد نیروهای شاغل در بخش‌های مختلف اقتصادی
- مهاجرت بی رویه به شهرهای استان و گسترش حاشیه نشینی
- مشارکت ناکافی بخش خصوصی جهت سرمایه‌گذاری در زمینه‌های تولیدی و صنعتی
- امید می‌رود با همت و تلاش مردم و مسئولان، استان اردبیل به جایگاه واقعی خود برسد.

فعالیت ۶-۳

در شکل ۶-۱۵ نمونه‌هایی از مشکلات و محدودیت‌های استان به تصویر کشیده شده است. هر تصویر کدام یک از مشکلات و محدودیت‌های استان را نشان می‌دهد؟ راهکارهای خود را برای حل این مشکلات بیان کنید.

شکل ۶-۱۵ – نمونه‌هایی از محدودیت‌ها و مشکلات توسعه در استان

ضرورت تعیین چشم انداز

با توجه به آنچه از توانمندی‌ها و محدودیت‌های استان ذکر شده است، داشتن نگاهی آینده‌نگر برای تعالی، پیشرفت و توسعه استان، امری اجتناب‌ناپذیر است. بنابراین، بهتر است هر گونه برنامه توسعه‌ای که برای چشم‌انداز آینده استان تهیه و تدوین می‌شود علمی بوده و در قالب آمایش سرزمین و توانمندی‌های استان باشد.

بیشتر بدانیم

آمایش سرزمین برنامه‌ای است که به تنظیم رابطه انسان، فضا و فعالیت‌هایش می‌پردازد و هدف آن بهره‌برداری منطقی از همه امکانات برای بهبود وضعیت مادی و معنوی انسان‌هاست. این برنامه، براساس ارزش‌های اعتقادی و فرهنگی یا ابزار علم و تجربه در طول زمان شکل می‌گیرد.

اهداف و راهبردهای توسعه استان

اهداف بلند مدت توسعه

- ۱- حفظ، احیا و گسترش کمی و کیفی در بهره‌برداری از منابع آب و خاک
- ۲- حفظ موقعیت ممتاز فعالیت‌های زراعی، باغداری، دامداری و بهبود کمی و کیفی آنها
- ۳- حفظ و احیای اراضی کشاورزی، جنگلی، مرتعی و تضمین بهره‌برداری بلند مدت از آنها با رعایت موازین زیست محیطی و توسعه پایدار
- ۴- توسعه سرمایه‌گذاری‌های صنعتی و معدنی با اولویت گسترش واحدهای صنعتی مرتبط با کشاورزی
- ۵- توسعه فعالیت‌های بخش گردشگری استان با عملکرد ملی و فرا ملی
- ۶- گسترش ارتباطات اقتصادی و فرهنگی با کشورهای آسیای میانه و به‌ویژه قفقاز و ارتقای جایگاه استان در ترانزیت کالا و صادرات و واردات

۷- سازماندهی و استفاده از مزیت و ظرفیت‌های اقتصادی صنایع دستی در ایجاد اشتغال، صادرات و افزایش تعداد صنعتگران

۸- ارتقای شاخص‌های توسعه انسانی، توانمندسازی و ارتقای سطح تخصصی و مهارت نیروهای محلی

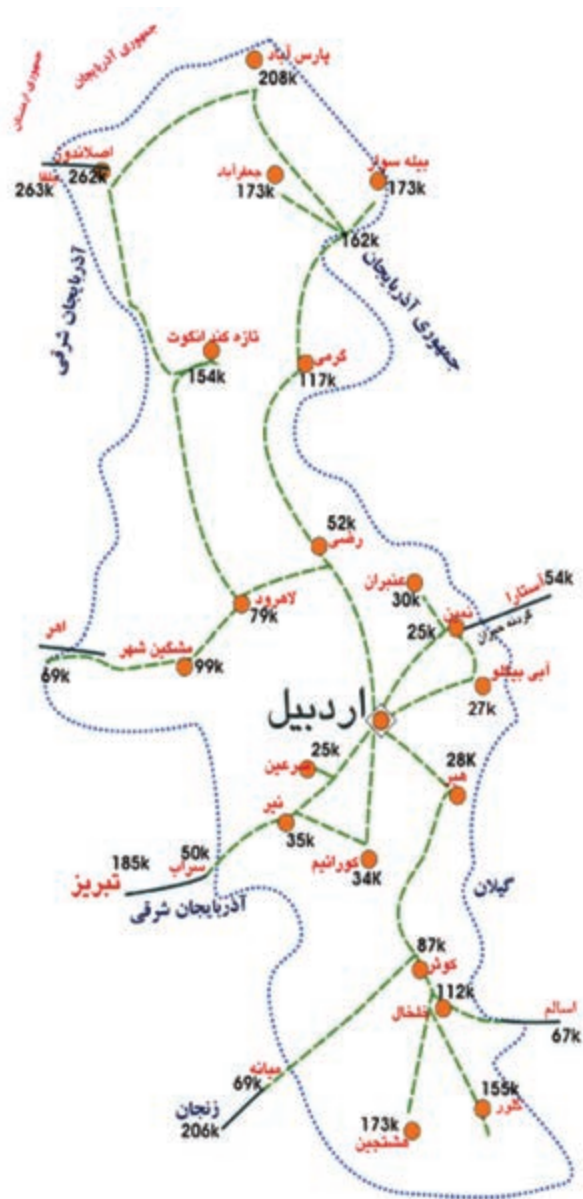
راهبردهای بلند مدت توسعه

- ۱- ذخیره‌سازی و مهار آب‌های سطحی استان با تأکید بر رودخانه‌های مرزی
- ۲- یکپارچه‌سازی اراضی، استفاده از روش‌های نوین آبیاری در فعالیت‌های کشاورزی و توسعه باغداری در کوهپایه‌ها
- ۳- احیای قابلیت آبدی سفره‌های زیرزمینی
- ۴- توسعه واحدهای صنعتی دام و طیور، زنبورداری، پرورش آریان و ...
- ۵- ساماندهی کوچ و اسکان عشایر
- ۶- سرمایه‌گذاری سازمان‌ها و مؤسسات وابسته به دولت در طرح‌های بزرگ صنعتی
- ۷- ایجاد زمینه‌های مناسب برای توسعه سرمایه‌گذاری‌های صنعتی و معدنی

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- ۸- ایجاد و توسعه زیر ساخت‌های گردشگری و تجهیز قطب‌های تفریحی - سیاحتی در عرصه‌های گردشگری استان
- ۹- توسعه و تجهیز شبکه‌های حمل و نقل هوایی، ریلی، جاده‌ای، خدمات مخابراتی و انتقال نیرو در سطح استان
- ۱۰- تقویت و توسعه زمینه‌های همکاری با کشورهای آسیای میانه (به‌ویژه حوزه قفقاز)، رفع موانع ترانزیت کالا، گسترش صنایع تبدیلی و بسته‌بندی با هدف توسعه صادرات غیر نفتی.

شکل ۱۶-۶- نقشه راه‌های استان اردبیل

تقدیر و تشکر

از همکاری صمیمانه این سازمان‌ها و ادارات قدردانی می‌شود :

- ۱- اداره کل آموزش و پرورش استان اردبیل
  - ۲- استانداری اردبیل
  - ۳- شرکت سهامی آب منطقه‌ای اردبیل
  - ۴- اداره کل منابع طبیعی استان اردبیل
  - ۵- اداره کل صنایع و معادن استان اردبیل
  - ۶- اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اردبیل
  - ۷- سازمان امور عشایری استان اردبیل
  - ۸- اداره کل و مرکز تحقیقات هواشناسی استان اردبیل
  - ۹- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اردبیل
  - ۱۰- اداره کل محیط زیست استان اردبیل
  - ۱۱- سازمان صدا و سیما مرکز اردبیل
  - ۱۲- دانشکده علمی کاربردی خبر مرکز اردبیل
  - ۱۳- بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس
- همچنین از همکاری معاونت‌های محترم پژوهش، برنامه‌ریزی و نیروی انسانی، آموزش متوسطه و اداری مالی، کارشناسی تکنولوژی و گروه‌های آموزشی متوسطه و گروه بررسی محتوای آموزشی و پرورشی و دیگر همکارانی که به نوعی در تدوین این کتاب گروه تألیف را یاری نموده‌اند تشکر و قدردانی می‌شود.

